

This pdf is a file in the Digital South Caucasus Collection (DSCC), a collection in the Ancient World Digital Library (AWDL) hosted by the [Institute for the Study of the Ancient World Library](#) at New York University.

- Creator: Lortkipanidze, O. D. / ლორთქიფანიძე, ო. / Лорткипанидзе, О. Д.
- Title: The Culture Of Ancient Colchis / ძველი კოლხეთის კულტურა / Культура древней Колхиды
- Publication Date: 1972
- Publisher: Georgian National Museum
- Place of Publication: Tbilisi
- Collection: Digital South Caucasus Collection
- Collection ID: dscs_fe5b23a918

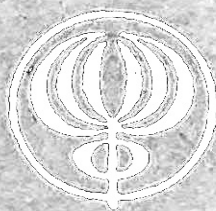
About

The Digital South Caucasus Collection (DSCC) is a collection in the Ancient World Digital Library (AWDL), a project of the Library of the Institute for the Study of the Ancient World (ISAW) at New York University in cooperation with the Georgian National Museum and the Institute of Archaeology and Ethnography in the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia. AWDL's mission is to identify, collect, curate, and provide access to a broad range of scholarly materials relevant to the study of the ancient world. The ISAW library is responsible for curating the collection, clearing the rights as needed, preserving the digital copies in NYU's Faculty Digital Archive, creating high-quality metadata in order to maximize discoverability, and making the works accessible to the general scholarly public.

Rights

The Georgian National Museum has granted permission to the Institute for the Study of the Ancient World of New York University to publish this material electronically in the Digital South Caucasus Collection (DSCC). We are making such material available on a noncommercial basis for research and educational purposes, in an effort to expand access to thinly-held and/or out-of-print material related to the study of the ancient world to the widest possible audience. If you wish to use copyrighted material from this site for purposes beyond those in accordance with fair use (Title 17 U.S.C. Section 107), you must obtain permission from The Georgian National Museum. We respect the intellectual property rights of others. If you believe that you own the copyright to the material made available on this site, please see our takedown policy: <http://dcaa.hosting.nyu.edu/dscs/takedown-notice>.

1751

ОТАР ЛОРДКИПАНИДЗЕ

КУЛЬТУРА ДРЕВНЕЙ КОЛХИДЫ

ИЗДАТЕЛЬСТВО „ХЕЛОВНЕБА“
ТБИЛИСИ, 1972

IVE
3042

ოთარ ლორთქიფანიძე

16777
16791

ქართული
ლიტერატურის
ისტორია

გამომცემლობა „ხელოვნება“
თბილისი, 1972

9(C 41)
9(395—47.922)
☞ 852

8-1-1
808.44.72

ქველი კოლხური ცივილიზაციის სათავეებთან

სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში ახლა თითქმის ერთხმადაა აღიარებული, რომ ქართველი ტომები დასაბამიდან მოსახლეობდნენ დღევანდელ საქართველოს მიწა-წყალზე. აქ ხდებოდა ე. წ. პრაქარტული ეთნოსის ჩამოყალიბება, ხოლო შემდეგ კი საერთო ქართველური ფუძე-ენის მატარებელი ხალხის დაშლა მონათესავე ტომებად: ქართველად, ზანებად (მეგრელ-ჭანებად) და სვანებად. აქ, საქართველოს მიწა-წყალზე ათასეული წლების მანძილზე მიმდინარეობდა ქართველ ტომთა სოციალურ-ეკონომიური და კულტურული განვითარების ხანგრძლივი და რთული პროცესი. აქ და მეზობელ ოლქებში ხორციელდებოდა ქართველ ტომთა ფიზიკური, ეკონომიური და კულტურული კონტაქტები მონათესავე თუ სხვა ხალხებთან, რაც ასახვას პოულობდა როგორც ენაში, ასევე ნივთიერ კულტურაში.

ივარაუდება, რომ უკვე ძვ. წ. III ათასწლეულში (ხოლო შესაძლოა უფრო ადრეც) არსებობდა საერთო ქართველური ფუძე-ენის მატარებელი ეთნიკური ჯგუფი, რომლის წიაღში თანდათანობით ისახებოდა დიალექტური განსხვავებანი, რაც ასევე თანდათანობით ღრმავდებოდა ქართველ ტომთა ფართო განსახლებასთან ერთად. ყოველ შემთხვევაში, უკვე ძვ. წ. II ათასწლეულის შუა ხანებისათვის მაინც, დღევანდელ დასავლეთ საქართველოს მიწა-წყალზე სრულიად აშკარად ყალიბდება ქართველ ტომთა ერთი დიდი კულტურული არეალი, რომელიც კოლხურის სახელითაა ცნობილი. ამ კულტურის ჩამოყალიბებას და მის ფართო გავრცელებას კი წინ უსწრებდა მრავალსაუკუნოვანი განვითარება...

საქართველო, ისევე როგორც მთლიანად კავკასია, დიდი ხანია იპყრობს მკვლევართა ყურადღებას ადამიანთა საზოგადოების საწყისი ეტაპის ისტორიის თვალსაზრისით. დღევანდელ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილია ძველი ქვის ხანის (პალეოლითის) ერთ-ერთი ადრეული ეპოქის — აშელის საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ძეგლი, რომელთაგან უძველესად იაშთუ-

ხის პალეოლითური სადგომია (სოხუმის მახლობლად) მიჩნეული. მომდევნო ეპოქაში, ე. წ. მუსტიეს დროს, მიმდინარეობს პირველყოფილი ადამიანის ფართო განსახლება დღევანდელ დასავლეთ საქართველოს მიწა-წყალზე. ეს ლიყო წინაგვაროვნული საზოგადოების ანუ პირველყოფილი ჯოგის ეპოქა¹. მუსტიეს ეპოქის გვიანდელ ეტაპზე იწყება გვაროვნული საზოგადოების ჩამოყალიბება, რომელიც უკვე ზედა პალეოლითის ხანაში ვითარდება. დასავლეთ საქართველოში ამჟამად აღმოჩენილია ზედა პალეოლითის ყველა საფეხურის ძეგლები², ხოლო ძვ. წ. VIII—VII ათასწლეულებიდან იწყება ახალი ეპოქა, ახალი ქვის ხანის ანუ ნეოლითის სახელით რომ არის ცნობილი.

ნეოლითი ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ეპოქაა კაცობრიობის ისტორიაში. ამ დროს იწყება მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის ჩასახვა-განვითარება, ჩნდება მთელი რიგი ტექნიკური სიახლე (კერამიკა, ცული და ა. შ.), რის გამოც ეს დიდი მნიშვნელობის სამეურნეო ძვრები და ტექნიკური პროგრესი კაცობრიობის ისტორიაში ცნობილია „ნეოლითური რევოლუციის“ სახელით³.

ნეოლითური კულტურის ძეგლები მრავლადაა აღმოჩენილი მთელ დასავლეთ საქართველოში, როგორც ზღვისპირა ოლქებში (განსაკუთრებით კი გურია-აჭარასა და აგრეთვე აფხაზეთში), ასევე კოლხეთის დაბლობის მთისწინა ზოლში. ეს ძეგლები ქმნიან ე. წ. დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითური კულტურის წრეს, რომლის განვითარების ადრეულ ეტაპს უკავშირებენ დასავლეთ საქართველოს ზედა პალეოლითის ფინალურ სტადიას (ე. წ. მეზოლითს). ნეოლითური კულტურის გვიანდელი ეტაპი კი დასავლეთ საქართველოში აღინიშნება მიწათმოქმედების განვითარებით და საერთოდ ბინადარი მეურნეობით, რასაც მოწმობს საკმაოდ მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი სამიწათმოქმედო იარაღების (წერაქვისებური, სოლისებური და სახნისისებური მაკროლითები, სამკელი დანების ჩასართები, ხელსაფქვავეები), აგრეთვე კერამიკის ხშირი აღმოჩენები.

მეთუნეობა პირველყოფილი ადამიანის შემოქმედების ერთ-ერთი უდიდესი მონაპოვარია. ამდენად საყურადღებოა, რომ მას უკვე ძვ. წ. VI ათასწლეულში იცნობენ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მოსახლე ნეოლითური ტომები. უფრო მეტიც, თიხის ჭურჭლის ნიმუშები ზოგჯერ მორთულია ორნამენტით: ფოსოები და ირიბი ჭდეები, ტალღისებური, „წიწვისებური,“ თუ „თავთავისებური“ სახეები, რქისებური შვერილები ამკობს ოდიშის, გურიანთის, მამათისა და ანასეული II გვიან ნეოლითურ თიხის ჭურჭელს⁴.

ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენების მიხედვით ვარაუდობენ⁵, რომ ადგილობრივი ნეოლითური კულტურის საფუძველზე აღმოცენებულია ძვ. წ. V—IV ათასწლეულების ენეოლითური კულტურა⁶, რომელიც აღმოჩენილია დღე-

ვანდელ აფხაზეთსა (მაჭარის, გუადიხუსა და ოჩამჩირის ნამოსახლარები) და განსაკუთრებით დასავლეთ საქართველოს აღმოსავლეთ რაიონებში საგვარჯილესა (თერჯოლის მახლობლად), სამელე-კლდესა და სამერცხლე-კლდის გამოქვაბულებში (ყვირილის ხეობა). ამ უკანასკნელთ ახლა დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ აგრეთვე საქართველოში ე. წ. „მტკვარ-არაქსის“ კულტურის გენეზისის პრობლემასთან დაკავშირებით⁷.

„მტკვარ-არაქსის“ კულტურა (რომელსაც ადრე ენეოლითურს უწოდებდნენ⁸) უახლეს სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში ერთხმად აღიარებულია უკვე მელითონე ტომთა კულტურად, ადრე ბრინჯაოს ხანის კულტურად⁸. ამ კულტურის გავრცელების არეალი (ამიერკავკასია და ჩრდ. აღმ. კავკასია, აგრეთვე ჩრდ. ირანი და აღმ. ანატოლია) მოიცავს დღევანდელ დასავლეთ საქართველოს აღმოსავლეთ რაიონებსაც (ძირითადად ყვირილის ხეობას),

„მტკვარ-არაქსის“ კულტურის შემქმნელ ხალხთა ეთნიკური ვინაობის საკითხი საკმაოდ რთულია და ამ საკითხზე სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სრული სხვადასხვაობაა¹⁰. მკვლევართა ერთი ნაწილი ავითარებს მოსაზრებას, რომ „მტკვარ-არაქსის“ კულტურის შემქმნაში მონაწილეობდა სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფი, რომელთა შორის იყვნენ ქართველი ტომებიც¹¹.

„მტკვარ-არაქსის“ კულტურის ადრეულ ძეგლებს ძვ. წ. IV—III ათასწლეულით ათარიღებენ და უკვე ამ ხანას აკუთვნებენ მეტალურგიის განვითარებას, როდესაც სამეურნეო თუ საომარი იარაღების დასამზადებლად ადამიანი ფართოდ იყენებს ლითონის შენადნობს. განვითარების ამ საფეხურს „ადრე ბრინჯაოს ხანა“ ეწოდება. დასავლეთ საქართველოში ამ ეპოქის უძველესი ძეგლები ჯერჯერობით აღმოჩენილია მდ. ყვირილას ზემო წელზე საჩხერესა („ნაჩერქეზევი“, „ცარცის გორა“) და მის მახლობელ სოფ. ქორეთში (ადგ. პასიეთი) ე. წ. ყორღანულ სამარხებში¹². ესაა, როგორც ფიქრობენ, კოლექტიური, საგვარეულო სამაროვნები, სადაც გვარის წევრები გარკვეული დროის მანძილზე ასაფლავებდნენ თავიანთ მიცვალებულებს. ზოგიერთი ასეთი სამარხის დიამეტრი 30 მეტრს აღწევს, ხოლო ქვაყრილის სიმაღლე 3 მეტრს აღემატება. თავდაპირველად მიცვალებულებს სამარხის ძირზე ასაფლავებდნენ, ხოლო შემდეგ კი ქვაყრილშიც მარხავდნენ¹³.

თითქმის იმავე ხანისაა კოლექტიურ სამარხთა თავისებური სახეობა, რომელიც აღმოჩენილია დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე და ცნობილია დოლმენების სახელით. ეს არის ვერტიკალურად მდგარი ქვის მონოლითური ფილებით შედგენილი და ზემოდან ასეთივე ფილით გადახურული ტრაპეციის ფორმის ოთხკუთხა ქვაყუთები. წინა ვერტიკალურ ფილას, როგორც წესი, აქვს

მრგვალი, ან ოვალური ნახვრეტი. სამარხეული ინვენტარის მიხედვით აფხაზეთის დოლმენების ¹⁴ მშენებლობაში არჩევენ ორ ეტაპს — პირველს ადრე ბრინჯაოს ხანით ათარიღებენ და მას სოფ. ეშერში აღმოჩენილ დოლმენებს აკუთვნებენ¹⁵.

აფხაზეთის დოლმენების წარმოშობის საკითხი ჯერ კიდევ გადაუწყვეტელია და სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაშიც ამ საკითხის თაობაზე აზრთა სხვადასხვაობაა. მკვლევართა ერთი ნაწილი დოლმენების მშენებლობას აზიიდან მოსულ ხალხებს მიაწერს (ა. უვაროვი)¹⁶, სხვები ფიქრობენ რომ დოლმენების მშენებლობის იდეა ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში საზღვაო გზებით გავრცელდა სირიიდან და პალესტინიდან (ლ. სოლოვიოვი, ლ. ლავროვი)¹⁷. ცნობილი ჩეხი მეცნიერი ბ. პროზნიკი პირიქით ვარაუდობდა, რომ დოლმენები სირიასა და პალესტინაში კავკასიიდან გავრცელდა¹⁸. გამოჩენილი საბჭოთა არქეოლოგი ბ. პიოტროვსკი სამართლიანად უარყოფს დოლმენური კულტურის კავკასიაში მიგრაციის შესაძლებლობას, ვინაიდან აქ მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა ასახავს კარგად ცნობილ ადგილობრივ სპილენძ-ბრინჯაოს კულტურას¹⁹. ამავე აზრს ავითარებს პროფესორი ო. ჯაფარიძე²⁰.

ადრე ბრინჯაოს ხანის დოლმენები²¹, რომლებიც ჯერჯერობით მხოლოდ ეშერშია შესწავლილი, მოგვიანო ხანის დოლმენებთან შედარებით მცირე ზომისაა. დღემდე ცნობილ უძველეს დოლმენტა შორის ყველაზე დიდი სამარხის სიგრძე 3, 5 მეტრს აღემატება, ხოლო სიმაღლე თითქმის 2,4 მ-ს აღწევს.

საჩხერეს სამარხებსა და აფხაზეთის დოლმენებში მოპოვებული არქეოლოგიური ძეგლები უმდიდრესი წყაროა ბრინჯაოს კულტურის ადრეული ეტაპის ისტორიისათვის.

ბრინჯაოს მეტალურგიის დაწინაურებასა და მის მაღალ დონეს თვალსაჩინოდ მოწმობს ლითონის იარაღ-საჭურველისა თუ სამკაულის არაჩვეულებრივი მრავალფეროვნება. ლითონის ნივთებიდან, პირველ რიგში, აღსანიშნავია საომარი და სამეურნეო ცულების სიმრავლე. ადრე ბრინჯაოს ხანის ცულები, რომელთა საუკეთესო და უძველესი ნიმუშები დასავლეთ საქართველოში საჩხერესა და ეშერის დოლმენებში, აგრეთვე ზოგიერთ სხვა პუნქტშია ნაპოვნი, საკმაოდ ნატიფი მოყვანილობისაა: ესაა ნამგლისებურად მოხრილი ყუამილიანი, ან ყუადაქანებული ცულები, ცალკეული დეტალის (ძირითადად სატარე ხვრელის) მიხედვით რამდენიმე ურთიერთისაგან განსხვავებულ ვარიანტს რომ ქმნიან²². სპეციალურმა მეტალოგრაფიულმა შესწავლამ ცხადყო, რომ საჩხერესა და ეშერის ყუამილიანი ცულები ჯერ ჩამოსხმულია, ხოლო პირი შემდეგ ნაჭედილი დამატებით. ბრინჯაოს მეტალურგიის განვითარების ამ ადრინდელ ეტაპზე ლითონის ჩამოსხმის საკმაოდ მაღალი ტექნიკის მკვერმეტყვე-

ლი მოწმობაა ეშერის ერთ-ერთ დოლმენში ნაპოვნი ბრინჯაოს ყუამილიანი ცუ-
ლი, წნული რელიეფური ორნამენტით რომ არის შემკული. ასეთივე ორნამენ-
ტი ამკობს იქვე ნაპოვნი ბრინჯაოს ცალკაბა კავს. დადგენილია, რომ ლითო-
ნის მხატვრული დეკორის ეს უძველესი ნიმუშები დამზადებულია ცვილის მო-
დელის გამოყენებით²³.

მრავლად ნაპოვნი ყუამილიანი და ყუადაქანებული ცულები ქმნიან ადრე
ბრინჯაოს ხანის ლითონის კულტურის ერთ-ერთ ყველაზე უფრო არსებითსა
და განმსაზღვრელ კომპონენტს. ფიქრობენ, რომ ადრე ბრინჯაოს ხანაში სა-
ქართველოში გავრცელებული ცულები გენეტიურად ძველ შუმერულ ცულებს
უკავშირდებიან, მაგრამ ქმნიან ადგილობრივ ვარიანტს, შემდეგ უფრო გვიან
აქედან ფართოდ რომ ვრცელდება ჩრდილოეთ კავკასიაში, აღმოსავლეთ ევრო-
პასა და დუნაისპირა ქვეყნებში²⁴.

ბრინჯაოს კულტურის ადრინდელ ეტაპზე ლითონის იარაღებიდან ყურად-
ღებას იქცევს აგრეთვე სატევრების სიმრავლე და მრავალფეროვნება²⁵. საჩ-
ხერეს სამაროვნებზე მრავლადაა ნაპოვნი სულ სხვადასხვა ზომის მაღალყუნ-
წიანი, მხრებდაქანებული, ბრტყელი თუ რომბისებურპირიანი სატევრები, რო-
მელთა ადრეული ნიმუშები დამზადებულია ცივად ჰედვის წესით, სხვები კი
ჯერ ჩამოსხმულია, ხოლო შემდეგ — ნაჭედი. მათ ძვლის, ან მაგარი ხის ტარი
უნდა ჰქონოდათ. საგანგებოდაა აღსანიშნავი ლითონისტარიანი ორი სატევარი
— საქართველოში ნაპოვნი მხატვრული ხელოსნობის ერთ-ერთი უძველესი ნი-
მუშები. ორივე სატევარი თითქმის ერთნაირი ფორმისაა (რომბისებურპირი-
ანი) და ერთი და იგივე წესით დამზადებული: პირი ნაჭედია, ხოლო ტარი კი ჩა-
მოსხმულია და მორთულია რელიეფური ორნამენტებით. „ცარცის გორაზე“
ნაპოვნი სატევრის ტარი ბრტყელია და წელგამოყვანილი (ბოლოგახვრეტილი),
შუაზე გასდევს ქედი, ორსავე მხარეს ტეხილი რელიეფური ხაზებით, ვადასთან
მოჩუქურთმებულია წნული ორნამენტით. ასეთივე წნული ორნამენტი ამკობს
სოფ. ქორეთში ნაპოვნი მეორე სატევრის ტარს, რომელიც ვადასთან რელიე-
ფური სპირალური სახეებითაა მორთული. ეს რთული დეკორი საჩხერეს სა-
ტევრებზე მიღებულია ცვილის მოდელის გამოყენებით²⁶, და კიდევ ერთხელ
თვალსაჩინოდ მოწმობს ძველ საქართველოში ლითონის დამუშავების მაღალ
დონესა და მეტალურგიის დაწინაურებას საერთოდ, ბრინჯაოს კულტურის გან-
ვითარებას ერთ-ერთ ადრინდელ ეტაპზე — უკვე ძვ. წ. III ათასწლეულში.

ამასვე მოწმობს საჩხერეს სამარხებში მრავლად ნაპოვნი ბრინჯაოს ნაირ-
სახოვანი სამკაული²⁷. საჩხერეს ყორღანული სამარხებისათვის განსაკუთრე-
ბით დამახასიათებელია ე. წ. T-ს მაგვარი ქინძისთავები. როგორც ფიქრობენ,
ისინი მხართან ტანსაცმლის შესაბნევად იყო განკუთვნილი. საჩხერეს სამარხებ-

ში ფართოდ გავრცელებული ამ ტიპის ქინძისთავეებიდან საგანგებოდ აღსანიშნავია რამდენიმე. სოფ. ნაჩერქეზევეში ნაპოვნია ბრინჯაოს საკმაოდ მოზრდილი (32 სმ. სიგრძის) ქინძისთავი. მას შუა ნაწილზე ხარის რქისებური შვერილი აქვს (ბ. კუფტინის აზრით, აქ ორთავალა ეტლი და შიგ შებმული ხარის პირობითი გამოსახულებაა). ნაჩერქეზევეშია აგრეთვე ნაპოვნი საკინძი, რომლის ნიჩბისებური თავი შემკულია თევზიფხური ორნამენტით. რელიეფური ორნამენტი ამკობს აგრეთვე ცარცის გორაზე ნაპოვნი ქინძისთავეებსაც²⁸.

ამრიგად, ლითონის იარაღისა და სამკაულის მრავალფეროვნება (საომარი, სამეურნეო თუ სარიტუალო ცულები, სატევრები, ორკაპა კავები, რგოლები, საკინძები, სპირალური სამაჯურები, სხვადასხვა ფორმის საკიდები და სხვა), საკმაოდ რთული ტექნიკური ხერხების გამოყენება (ცივად ჰედვა და ჩამოსხმა, ცვილის მოდელი) დამახასიათებელია დასავლეთ საქართველოს ბრინჯაოს კულტურის ადრეული ეტაპისათვის, რაც განსაკუთრებით მკაფიოდ საჩხერეს ყორღანულ სამარხებში ჩანს. აქვე ჩნდება საქართველოში (და საერთოდ კავკასიაში) ჯერჯერობით უძველესი ოქროს ნივთები. ცარცის გორასა და ქორეთში ნაპოვნია სპირალისებური ოქროს რგოლები, თითქმის რომ იმეორებენ საჩხერეს ადრე ბრინჯაოს კულტურისათვის დამახასიათებელ ერთნახევარი სპირალის ფორმის სასაფეთქლე ხვიებს²⁹ (სურ. 1). საინტერესოა ბ. კუფტინის აზრი: „საჩხერეს ოქროს ხვია შეიძლება განვიხილოთ აგრეთვე როგორც უძველესი ადგილობრივი პროტოტიპი თრიალეთური ყორღანებიდან მომდინარე ოქროს დიდებული ხვიებისათვის... იგი თითქოს პირველსაწყისია საქართველოს ტერიტორიაზე ამ ტიპის სამკაულთა მთელი სამიათასწლოვანი განვითარებისათვის“³⁰.

ბრინჯაოს კულტურის ამ ადრინდელ ეტაპზე, ლითონის მხატვრულ დამუშავებასთან ერთად, განვითარების ახალ და საინტერესო საფეხურზე ადის კერამიკული წარმოება, რომლის მრავალფეროვანი ნიმუშები აგრეთვე საჩხერეს ყორღანულმა სამარხებმა შემოგვინახა³¹. ამ დროს თიხის ჭურჭელი ჯერ კიდევ ხელითაა ნაძერწი, ძირითადად შავზედაპირიანი და ვარდისფერსაჩუქრიანია. გავრცელებულია სხვადასხვა ზომის ორყურა ღერგები, ცალყურა ქოთნები და ხელადები, ცალყურა თუ სამყურა ქილები და განსაკუთრებით კი სხვადასხვა ფორმის ბადიები. სწორედ ეს უკანასკნელი გამოირჩევა საკმაოდ ნატიფი და დახვეწილი ფორმებით, ჭურჭლის ერთი ნაწილის მეორეზე მსუბუქი გადასვლით. ამ ჭურჭლებისათვის არც ორნამენტი უცხო: შედარებით იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება წვრილი, ამოღარული ხაზებით შედგენილი სამკუთხედები, ფართო და ღრმა ღარები, თევზიფხური ორნამენტი, აგრეთვე რელიეფური სპირალური ორნამენტი, თითქოს რომ იმეორებს ქორეთის ბრინჯაოს სატევრის მორთულობას და მით მიუთითებს დეკორაციული ელემენტების ერთობაზე ლითონის დამუშავებასა და კერამიკულ წარმოებაში.

სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში უკვე კარგა ხანია მიაქციეს ყურადღება საჩხერეს ყორღანული სამარხების კერამიკის დიდ მსგავსებას შიდა ქართლის თანადროულ კერამიკულ კომპლექსებთან და ეს ფაქტი ბ. კუფტინმა ეთნიკური ერთიანობის მოწმობად მიიჩნია³². უახლესი არქეოლოგიური აღმოჩენები აშკარა კავშირს ავლენს აგრეთვე შიდა ქართლის რამდენადმე უფრო ძველ ძეგლებთანაც, კერძოდ, ე. წ. „მტკვარ-არაქსის“ კულტურის გვიანდელ ფენებთან (ქვაცხელების ნამოსახლარის C ღონე)³³. ამის საფუძველზე გამოითქვა მოსაზრება საჩხერეს ძეგლების უფრო ადრეული ხანით (ძვ. წ. III ათასწლეულის დასაწყისით და პირველი ნახევრით) დათარიღების სავარაუდო შესაძლებლობის შესახებ.

მაგრამ საჩხერეს ძეგლების სიახლოვე შიდა ქართლის (კერძოდ, ქვაცხელების ნამოსახლართან) ლითონის მხოლოდ ზოგიერთი ნივთის (სპილენძის ისრისპირები) და უფრო მეტად კი კერამიკის მსგავსებაში მელავნდება. ამასთან აღნიშნავენ, რომ ქვაცხელების ლითონის ნაწარმიცა და კერამიკაც საჩხერულთან შედარებით უფრო არქაულია³⁴.

მეორე მხრივ, საჩხერეს სამარხებში ბრინჯაოს ნივთების არაჩვეულებრივი სიმრავლე და მრავალფეროვნება, მათი დამუშავების მაღალტექნიკური დონე სრულიად აშკარად მიუთითებს თითქოს განვითარების უფრო მაღალ და ახალ ეტაპზე. ამ დროს თუმცა ჯერ კიდევ მძლავრადაა შემორჩენილი წინამორბედი ხანის ტრადიციები (უპირატესად კერამიკაში), მაგრამ ნათლად ისახება მომავალი განვითარების ტენდენციებიც — ბრინჯაოს მეტალურგიის სწრაფი აღმავლობა. ამიტომაც საჩხერეს სამარხების ადრეული ჯგუფებისათვის ჯერჯერობით ძალაში რჩება კუფტინის დათარიღება (ძვ. წ. XXIV—XXII საუკუნეები)³⁵, სულ გვიანდელი პერიოდი კი ძვ. წ. XX—XIX სს. განეკუთვნება³⁶. იქმნება შთაბეჭდილება, რომ საჩხერული კულტურა ე. წ. „მტკვარ-არაქსის“ კულტურის წიაღში აღმოცენებული კულტურაა, რომლის განვითარების ადრინდელ ეტაპზე ჯერ კიდევ მძლავრად იგრძნობა წინამორბედი ხანის ტრადიციები და ლიხს აქეთ, შიდა ქართლში მოსახლე, მონათესავე ტომებთან კავშირები. განვითარების ახალ ეტაპზე, რაც ბრინჯაოს მეტალურგიის სწრაფი დაწინაურებით აღინიშნება, აშკარად იკვლევს გზას და ფართოდ ვრცელდება წინააზიური კულტურის ელემენტები. ასეთებადაა მიჩნეული სწორედ ყუამილიანი ცული, ხიშტისმაგვარი და შუბისებური იარაღები, ბრტყელყუნწიანი სატევრის პირები, სატეხი და საჭრეთელი, მარყუჟისთავიანი საკინძი, სასაფეთქლე რგოლები³⁷.

გ. მელიქიშვილის აზრით, წინააზიური ელემენტების მომძლავრება შესაძლებელია აიხსნას არა მხოლოდ კულტურულ-ეკონომიური კავშირის გაძ-

ლიერებით, არამედ გარკვეული წინააზიური ნაკადის გაჩენით კავკასიის მოსახლეობაში³⁸. განვითარების ამ ახალ ეტაპზე უკვე საჩხერულ კულტურაში ვხედავთ ჩანასახის სახით იმ ელემენტებს, რომლებიც სულ მალე სწრაფად გავრცელდებიან მთელ დასავლეთ საქართველოში. ბრინჯაოს კულტურის განვითარების ამ ახალ ეტაპზე, შუა ბრინჯაოს ხანის სახელით რომ არის ცნობილი, იწყება მთის ინტენსიური ათვისება, რაც დაკავშირებულია მესაქონლეობისა და მეტალურგიის განვითარებასთან³⁹. საზოგადოებრივი განვითარების ეკონომიური საფუძველი ხდება მეტალურგია და მესაქონლეობა, ხოლო ეკონომიური ცხოვრების ცენტრი კი — მთა. ამიტომაცაა, რომ ამ ხანის (შუა ბრინჯაოს ეპოქის) ნივთიერი ძეგლების ყველაზე უფრო მჭევრმეტყველი ნიმუშები საქართველოს მთიანმა კუთხეებმა შემოგვინახა.

ძველი კოლხური კულტურის ისტორიისათვის განსაკუთრებით დიდმნიშვნელოვანია კავკასიის სამხრეთი კალთების, კერძოდ, რაჭის არქეოლოგიური მონაპოვარი. შუა ბრინჯაოს ხანიდან, აქ და მის მიმდგომ მხარეებში, საკმაოდ ნათლად ისახება ის ელემენტები, რამდენიმე საუკუნის შემდეგ გვიან ბრინჯაოს ხანის დიდ კოლხურ კულტურას რომ შექმნიან.

კავკასიის სამხრეთ კალთების შუა ბრინჯაოს ხანის კულტურა აღმოცენებული და განვითარებულია ადგილობრივ სამთამადნო ბაზაზე, რაც მდ. რიონისა და მისი შენაკადების (ზოფხითური, ჩვეშური, ლუხური) სათავეებში მრავლად ნაპოვნი მეტალურგიული წარმოების უძველესი ნაშთებითაა დადასტურებული⁴⁰. თანამედროვე გეოლოგიური საძიებო სამუშაოებისას უკვე მრავლადაა გამოვლენილი და ნაწილობრივ შესწავლილიც (არქეოლოგ გ. გობეჯიშვილის ხელმძღვანელობით) ზღვის დონიდან 1300-2000 მ. სიმაღლეზე, სპილენძის მადნის ზონებში (ციცაბო კლდეებსა თუ ფერდობებზე) გამართული მღვიმეები. ისინი სხვადასხვა ზომისაა. ზოგიერთი მათგანის სიგრძე თითქმის 15-20 მეტრს უდრის, სიგანე აღწევს 13-15 მეტრს, ხოლო სიმაღლე — საშუალოდ 1,5 მეტრს⁴¹. ამ მღვიმეებში ნაპოვნია ნახშირის მძლავრი ფენები და აგრეთვე ქვის უროები. ფიქრობენ, რომ ასეთი უროებით ხდებოდა მადნის მონგრევა მას შემდეგ, რაც ცეცხლით გახურებულ სპილენძის მადნის დაძარღვულ ქანებს წყლის ნაკადით დახეთქავდნენ. ერთ-ერთ მღვიმეში მადნის გამოსატანად განკუთვნილი ხის გობიცაა ნაპოვნი. აღმოჩენილია გრანიტისაგან გამოკვეთილი დიდი ზომის გობიცა, რომელშიც, ალბათ, მადანს ნაყავდნენ ძველი მეტალურგები. მადნის საბადოებთან ახლოს ნაპოვნია ნახშირის ნაშთები და უამრავი რაოდენობის წიდა, აგრეთვე ქვის სხვადასხვა იარაღი — ხელსაფქვავეები, როდინები, სახეხები და ლითონის ნაღვენთიანი თიხის ჭურჭლის ნატეხები. ესაა, როგორც ფიქრობენ, ჩვენამდე შემორჩენილი ნაშთები იმ რთული პროცესისა, როდეს-

საც ხდებოდა მადნის გამოწვა (გოგირდის მინარევების მოსაცილებლად), დაფხვ-
ნა-გასუფთავება და შემდგომ დაწურვა⁴².

საგანგებო შესწავლამ ცხადყო, რომ შუა ბრინჯაოს ხანის ლითონის ნივთე-
ბი (რაჭის მეტალურგიულ ცენტრში დამზადებული) ნაკეთებია დარიშხანიანი
ან ანტიმონიანი ბრინჯაოსაგან. ამასთან ყურადღებას იქცევს კიდევ უფრო მა-
ღალი (საჩხერულ კულტურასთან შედარებით) ტექნიკური დონე. ამ დროს უკ-
ვე ფართოდაა გამოყენებული რთული ხელოვნური შენადნობი და სხმულები.
ამ წესით დამზადებულია შუა ბრინჯაოს ხანის ლითონის მრავალრიცხოვანი და
გასაოცრად მრავალგვარი იარაღი თუ სამკაული, არქეოლოგიურ ლიტერატუ-
რაში კარგად ცნობილმა ბრილის სამაროვანმა რომ შემოგვინახა (სოფ. ლებთან
ახლოს, მდ. ზოფხითურის მარჯვენა ნაპირზე, ზღვის დონიდან 1600 მეტრის სი-
მაღლეზე)⁴³.

კავკასიონის სამხრეთ კალთებზე დამკვიდრებულ შუა ბრინჯაოს ხანის ძველ
ქართველ მელითონე ტომთა პროდუქცია გასაოცრად მრავალფეროვანია, თუნ-
დაც მხოლოდ იმის მიხედვითაც კი, რაც ბრილის სამარხებშია ნაპოვნი (სამარ-
ხეული ინვენტარი კი, როგორც ცნობილია, ვერ გვიქმნის მეტნაკლებად სრულ
წარმოდგენას ყველა იმ ნივთზე, ყოველდღიურ საოჯახო ყოფასა თუ სამეურ-
ნეო საქმიანობაში რომ გამოიყენებოდა). ამასთან ერთად, ბრილური ნივთე-
ბის აღმოჩენა ჩრდ. ოსეთში, ხოლო ანტიმონიანი და დარიშხანიანი ბრინჯაოს
ნივთების ფართო გავრცელება დასავლეთ საქართველოსა და აგრეთვე შიდა
ქართლის ჩრდ. ზოლში მიჩნეულია იმის მოწმობად, რომ მდ. რიონის ზემო
წელის მეტალურგიული კერა შუა ბრინჯაოს ხანაში ამარაგებდა მეზობელი
ოლქების მოსახლეობასაც, რაც, თავის მხრივ, წარმოების სიმძლავრის მაუწყე-
ბელია⁴⁴.

ბრილის სამაროვანზე შუა ბრინჯაოს ხანაში გავრცელებულია ძირითადად
ქვით ნაგები სამარხები და ორმოსამარხები. არქეოლოგებმა ორ არსებით მო-
მენტს მიაქციეს ყურადღება. პირველი — ზოგიერთ სამარხში ლითონის ნივთე-
ბის განსაკუთრებული სიმრავლეა (საკმარისია აღინიშნოს, რომ ერთ-ერთ სა-
მარხში ნაპოვნია: 7 ცული, 8 სატევარი, 14 შუბის პირი, 12 სამაჯური, 26 სა-
კინძი, 12 საკიდი), რაც ლითონის ინდუსტრიის ფართო მასშტაბის მოწმობაა და
აგრეთვე იმის დადასტურებაც, რომ ეს სამარხები ძველ მელითონე ტომებს
ეკუთვნიან. მეორე — შედარებითი სიღარიბე ჩანს იმ სამარხებში, რომლებ-
შიც არ გვხვდება საპარადო იარაღ-სამკაული. ეს გარემოება კი სამართლიანადაა
მიჩნეული საზოგადოებრივი დიფერენციაციის უტყუარ მოწმობად. ფიქრო-
ბენ, რომ გვარის მეთაური ამ დროს უმაღლესი ქურუმიცაა და რიგითი წევრე-

ბისავან გამოირჩევა სიმდიდრითაც და აგრეთვე საგანგებო სამკაულითა და სიმბოლოებით, რაც აისახა კიდევ მდიდრულ სამარხულ ინვენტარში⁴⁵.

ბრილის სამარხებში ნაპოვნი ლითონის იარაღები და სამკაულები გამოირჩევა ნატიფი და დახვეწილი ფორმებით, დამზადების მაღალტექნიკური დონით, ხოლო ზოგიერთი სრულიად თამამად შეგვიძლია მივიჩნიოთ უძველესი ქართული მხატვრული ხელოსნობის საუკეთესო ნიმუშებად. განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ამ მხრივ ბრინჯაოს ცულები. მათი უმრავლესობა ქმნის ე. წ. ყუამილიან და ყუადაშვებულ ცულთა სხვადასხვა ვარიანტს და მით კიდევ ერთხელ ესმება ხაზი გენეტურ კავშირს წინამორბედი ხანის კულტურასთან, საკმაოდ თვალსაჩინოდ რომ გამოვლინდა საჩხერეში. ამავე დროს ჩნდება სრულიად ახალი ფორმაც ყუამილიანი ცულისა: მისი ტანი ნახევარმთვარისებური მოყვანილობისაა და გორდაპირიანი, ხოლო ტარი კი — ორმხრივ ყუამილიანი, ეს ძალზე მოხდენილი ფორმის ცულები, საზეიმო-სარიტუალო საგნებად რომ მიიჩნიეს სავსებით სამართლიანად, ხშირად შემკულია გეომეტრიული ორნამენტით, ან კიდევ პლასტიკური სახეებით⁴⁶. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ცულები პლასტიკურ გამოსახულებიანი ყუით, ფართოდ იყო გავრცელებული ძველ წინა აზიაში, სადაც იგი ხელისუფლების ნიშნად და მისი მფლობელის ღვთაებრივი წარმომავლობის მოწმობად განიხილებოდა. ძვ. წ. I ათასწლეულში ეს წესი გავრცელდა აღმოსავლეთ ევროპაშიც (ასე მაგ., თრაკიაში ყუაორნამენტირებული ცულები მეფე-ქურუმების ინსიგნიებადაა მიჩნეული)⁴⁷. იქნებ იგივე ფუნქცია ეკისრებოდა ბრილის სამაროვანზე ნაპოვნი ცულებს. მით უფრო, რომ ისინი დადასტურებულია მხოლოდ მდიდრულ სამარხებში, სადაც, გ. გობეჯიშვილის ვარაუდით, იმარხებოდნენ გვარის მეთაურები, ამავე დროს უმაღლესი ქურუმის მოვალეობასაც რომ ასრულებდნენ.

მხატვრული ხელოსნობის შესანიშნავი ნიმუშია ბრილში ნაპოვნი ზემოაღწერილი ტიპის ცულები, შემკული გეომეტრიული ორნამენტითა და ვერძის თავის სკულპტურული გამოსახულებებით (სურ. 2). მრავლადაა ნაპოვნი აგრეთვე ცალკე დამზადებული ვერძის თავის ქანდაკებები — ზოგჯერ 3—4 ხვეულიანი მოხდენილი რქებით (სურ. 3). ვერძისთავიანი ქანდაკებები ამშვენებს აგრეთვე საკულტო საგნებსა და ზოგიერთ სამკაულსაც. ქართული პლასტიკური ხელოვნების ეს უძველესი ნიმუშები უთუოდ მიუთითებენ ცხვრისა და ცულის კულტის არსებობაზე⁴⁸.

მოხდენილი პროპორციებითა და ნატიფი მოყვანილობით გამოირჩევა საბრძოლო იარაღის ზოგიერთი სახეობაც, განსაკუთრებით შუბის პირები, რომელთა უმრავლესობა უკვე მასრაგახსნილია. მათი დამზადება კი ლითონსახმელ საქმეში თვალსაჩინო პროგრესის მაუწყებელია. მეტად მრავალფეროვა-

ნია ტანისამოსის მოსართავი ნივთები და საერთოდ სამკაული: დისკოსებურ, ქოლგისებურ და პირამიდისებურთავეიანი ქინძისთავეები, სასაფეთქლე საკიდები თუ სამაჯურები და მრავალი სხვა⁴⁹.

შუა ბრინჯაოს ხანაში კვლავ გვხვდება სამარხი-დოლმენები, რომლებიც კვლავინდებურად დღევანდელი აფხაზეთის ზღვისპირა ზოლშია გავრცელებული⁵⁰. ამ დროს, შუა ბრინჯაოს კულტურის გვიან ეტაპზე, ჩვენს მიწა-წყალზე პირველად გამოჩნდება არქეოლოგიური ძეგლების ახალი სახეობა — განძი, რაც, როგორც ფიქრობენ, ლითონის ნივთებისათვის ცხარე ბრძოლების დასაწყისის მოასწავებს⁵¹.

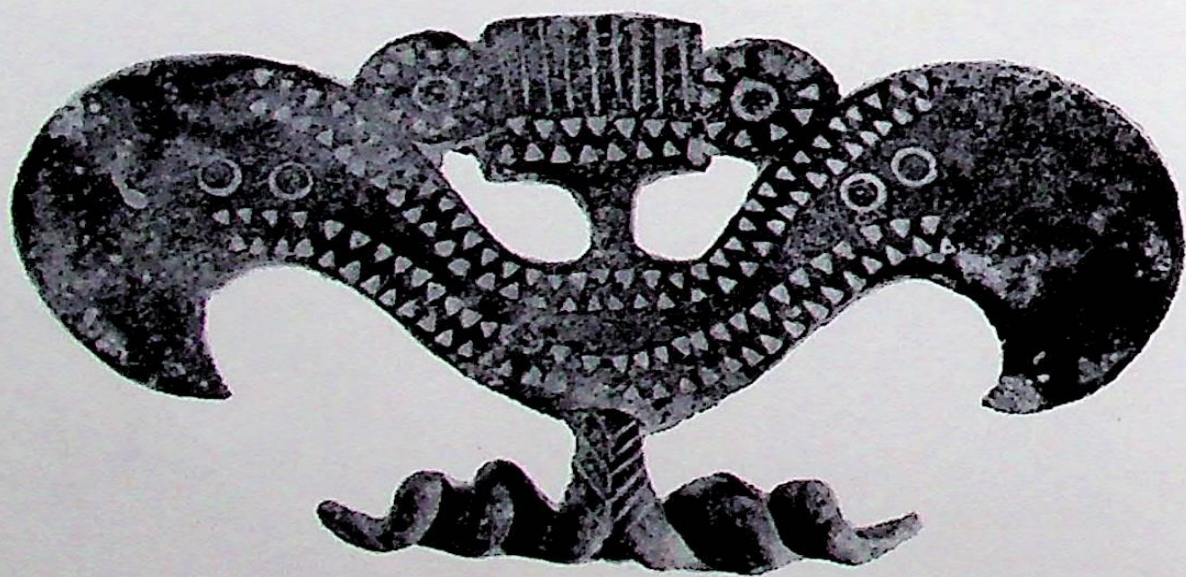
ლითონის ნივთების უძველესი განძი აღმოჩენილია დასავლეთ საქართველოში სოფ. ურეკში (მახარაძის რაიონი), ზღვის სანაპიროზე. ურეკის განძი მრავალმხრივია ჩვენთვის საინტერესო და საყურადღებო, განსაკუთრებით კოლხური ბრინჯაოს კულტურის ისტორიისათვის. განძში აღმოჩნდა ⁵³ ბრინჯაოს 23 ცული, 8 ბარ-თოხი და 2 ე. წ. ბრტყელი საფხეკი⁵⁴.

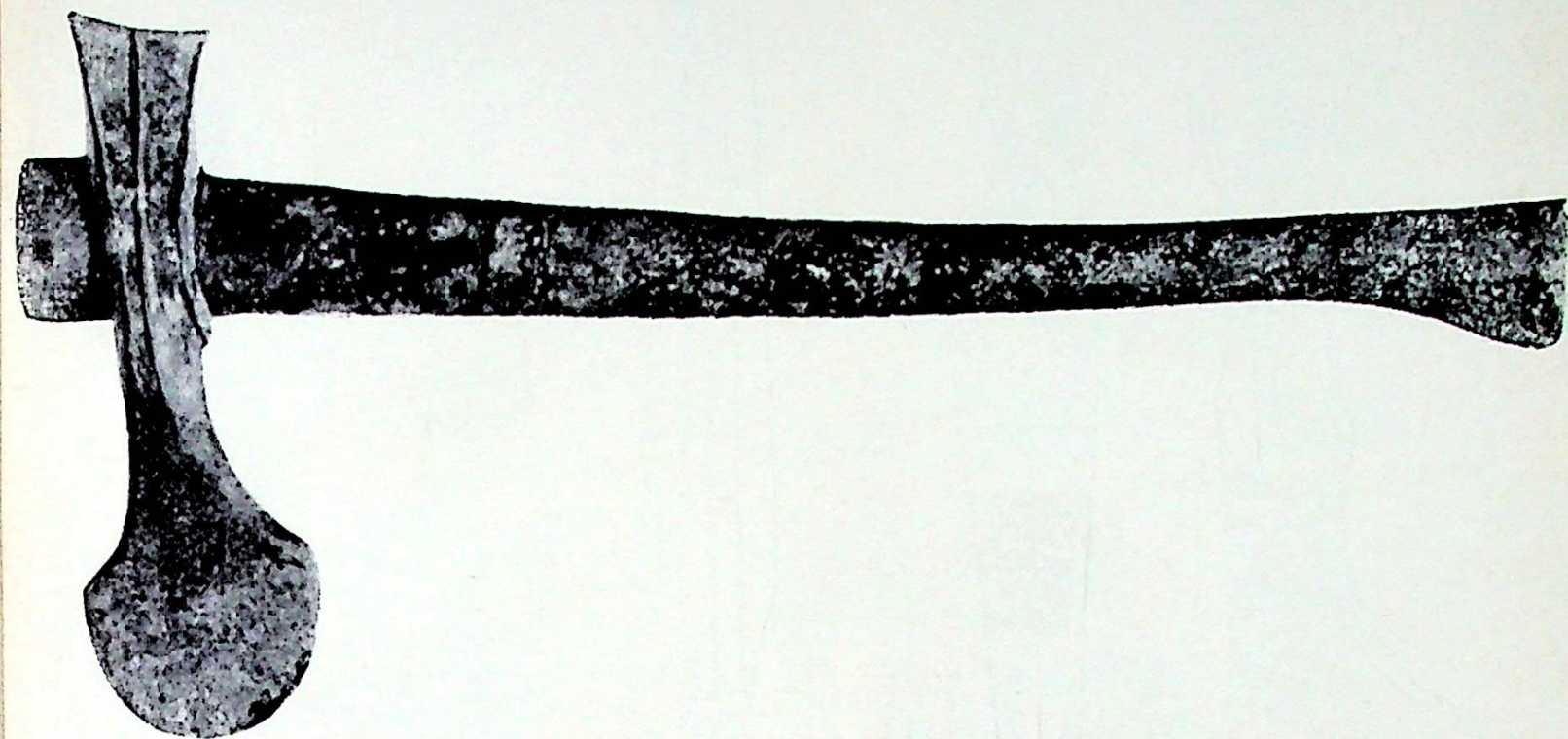
ურეკის განძის 23 ცულიდან 8 ყუამილიანია. ისინი გენეტურად ჩვენთვის უკვე ცნობილი საჩხერული ტიპის ადრე ბრინჯაოს ხანის ყუამილიან და ყუადაშვებულ ცულებს უკავშირდებიან და არსებითად მათ შემდგომ განვითარებას წარმოადგენენ (ურეკის ცულებისათვის დამახასიათებელია ყუადაქანებულობისა და ყუამილიანობის შერწყმა)⁵². ურეკის განძის ცულების უმრავლესობას ქმნის შედარებით ახალი ტიპი, რომელიც, როგორც ჩანს, შუა ბრინჯაოს ხანის გვიან საფეხურზე ფართოდ იყო გავრცელებული. ამ ცულებს ორფერდა ყუა და მილისებური სატარე ხვრელი აქვთ (თავისი მოყვანილობით ისინი მკვლევარებს დღეს ჩვენში ფართოდ გავრცელებულ ქართულ ცულს მოაგონებენ⁵³). მაგრამ განსაკუთრებით საინტერესოა ცულების მესამე სახეობა, რომელიც განძში აღმოჩენილ ბარ-თოხებთან ერთად, ძვ. წ. II ათასწლეულის შუახანებიდან მთელ დასავლეთ საქართველოში გავრცელებული ახალი ბრწყინვალე კულტურის განმსაზღვრელ ელემენტად იქცა. ეს კულტურა დღეს ფართოდაა ცნობილი კოლხური ბრინჯაოს კულტურის სახელით.

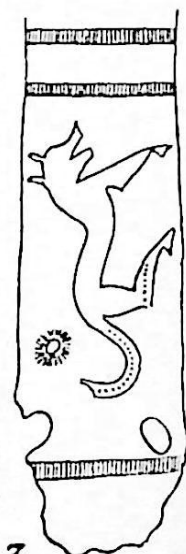
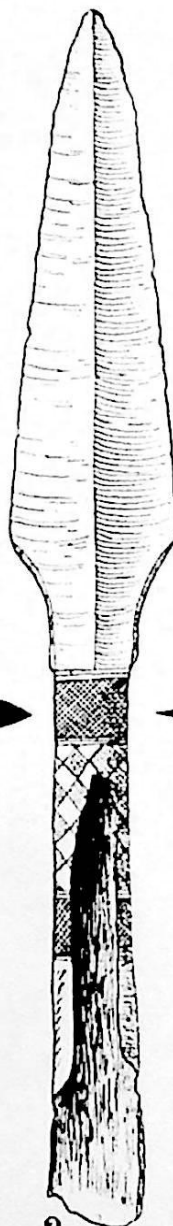
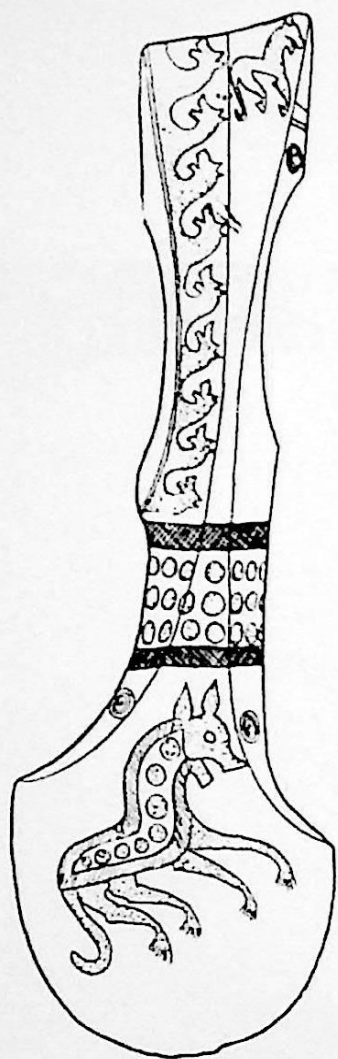
ბრინჯაოს ცულის კულტურა

ურეკის განძს მკვლევართა უმრავლესობა ძვ. წ. II ათასწლეულის პირველი ნახევრის დასასრულით, კერძოდ კი დაახლოებით ძვ. წ. XVIII—XVI სს. ათარი-ლებს¹. და აი, ამ განძში, რომელშიც მეტად თავისებურად აისახა შუა ბრინჯაოს ხანის დასასრული, თავი იჩინა ბრინჯაოს კულტურის განვითარების ახალი ეტაპის დასაწყისის მაუწყებელმა იარაღებმაც. ეს გახლავთ ბარ-თოხები და განსაკუთრებით მანამდე ჩვენთვის უცნობი სახეობა ცულისა, ურეკის განძში ორი ნიმუშით რომ არის წარმოდგენილი. ადრე გავრცელებული ცულებისაგან განსხვავებით, მათ ახასიათებთ ორფერდა ყუა და ოვალური სატარე ხვრელი, ექვსწახნაგოვანი ტანი და მომრგვალებული პირი. მაგრამ ამ ტიპის ცულები მხოლოდ ურეკში როდია ნაპოვნი, არამედ—საქართველოს შავი ზღვისპირეთის სხვა პუნქტებშიც (პილენკოვო, გაგრა, ბიჭვინტა, ლიხნი, ერგე, ქობულეთი, სოფ. ჭოროხი, მახო), აგრეთვე ერთი—არზრუმშიც². ყველა ეს ცული მიჩნეულია³ გვიანი ბრინჯაოს ხანაში კოლხეთში ფართოდ გავრცელებული ცულების წინამორბედად. მათ ახასიათებს ექვსწახნაგოვანი ტანი, ორფერდა ყუა და ოვალური სატარე ხვრელი, გორდა (რამდენადმე ასიმეტრიული) პირი და ამასთანავე ნიღრების ნაირი სიმაღლე. აღსანიშნავია, რომ ყოველი ცალკეული ნიშანი ჯერ კიდევ შუა ბრინჯაოს ხანაშივე ისახებოდა. ასე მაგ., ტანის ექვსადა წახნაგებისაკენ მისწრაფება (არსებითი ნიშანი ცულების ახალი სახეობისა) შეიმჩნევა ურეკის განძის ზოგიერთ ცულზე⁴, ისევე როგორც ორფერდა ყუა და მახასიათებელი ურეკის მილტარიანი 14 ცულისათვის. ხოლო გორდა და ასიმეტრიული პირიც, შუა ბრინჯაოს ხანის დასავლეთ საქართველოს ცულებიდან მომდინარეობს⁵. ასე რომ, შუა ბრინჯაოს კულტურის წიაღში ისახებოდა ურეკის,

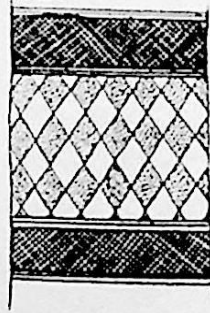
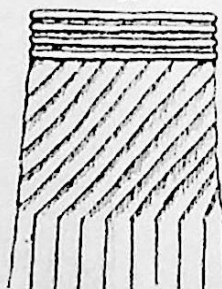

1.

2.

3.

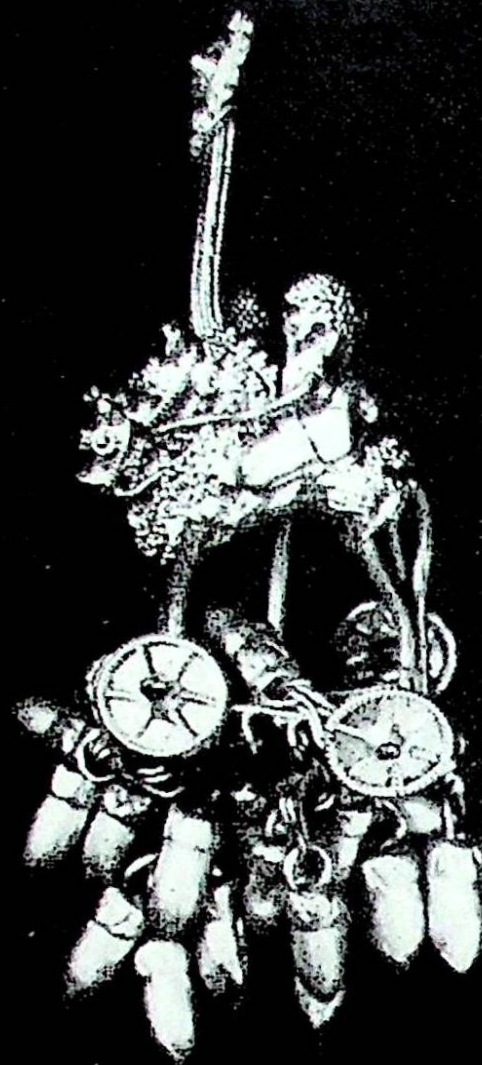

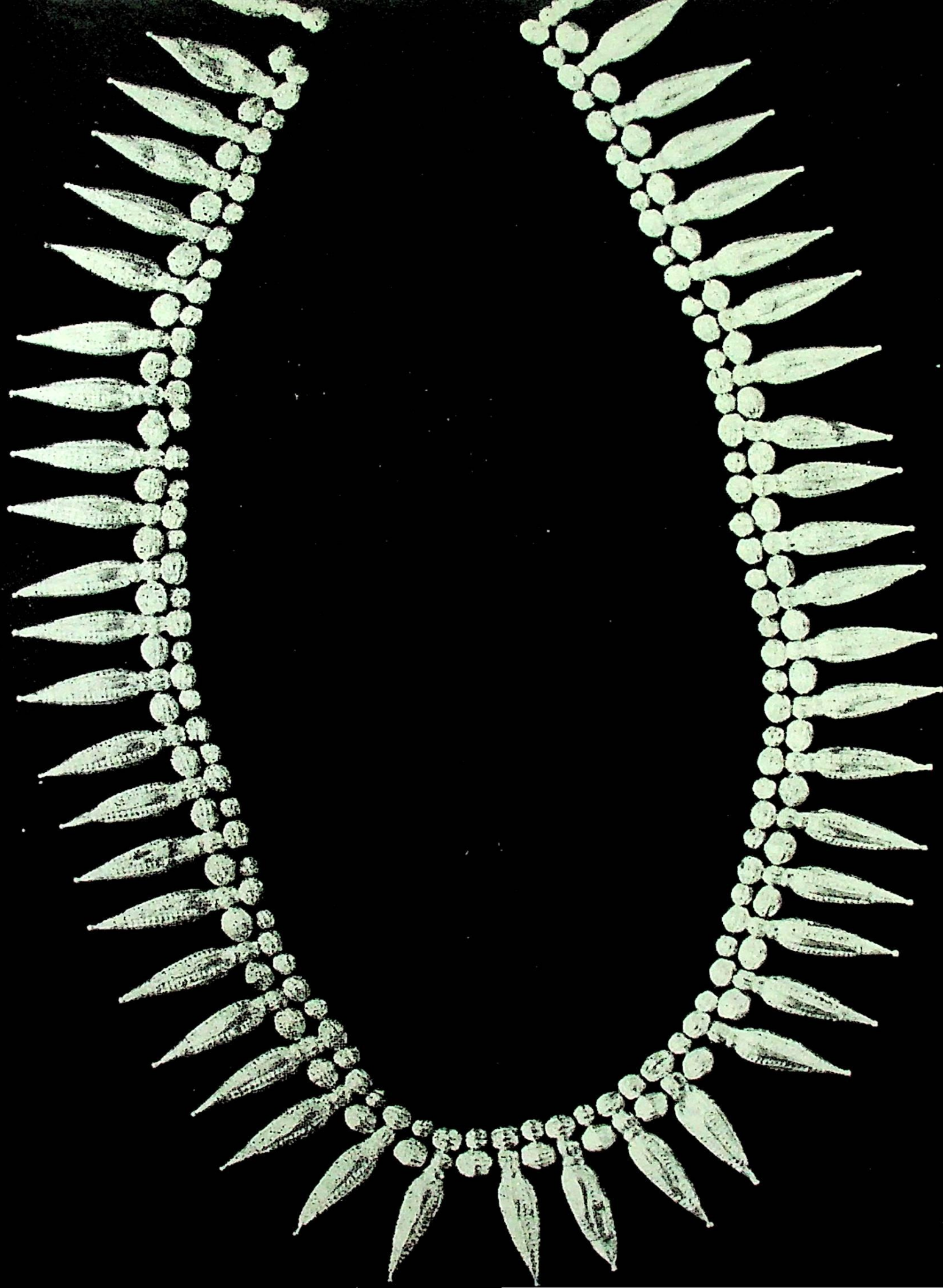

გაგრა-პილენკოვოსა და ერგე-ქობულეთის ზემოთ დასახლებული ტიპის ცულის შემქმნელი ელემენტები. შემდეგში მისგან განვითარდა სხვადასხვა ვარიანტი გვიანი ბრინჯაოს ხანის ცულისა, რომელსაც დღეს „კოლხური ცული“ სახელით ვიცნობთ.

უახლეს სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში გვიანი ბრინჯაოს ხანის დასაწყისი კოლხეთში ძვ. წ. XVI—XV საუკუნეებიდან ივარაუდება⁷, ამ დროისათვის ძველი კოლხური ბრინჯაოს მეტალურგიის განვითარება მეტად მაღალ დონეს აღწევს, რაც მთელი რიგი სიახლეებით აღინიშნება. მათგან უმთავრესი მაინც მრავალგვაროვანი და შესაბამისად სხვადასხვა თვისებით აღჭურვილი შენადნობების მიღება და დამუშავება იყო, რაც, თავის მხრივ, მეტნაკლებად სრულყოფილი სამეურნეო და საომარი იარაღების, აგრეთვე რთული სამკაულის დამზადების ფართო შესაძლებლობას ქმნიდა.

გვიანი ბრინჯაოს ხანის კოლხური ლითონის ნაწარმის საგანგებო ქიმიურმა და მეტალოგრაფიულმა ანალიზებმა ცხადყვეს, რომ მათი უმრავლესობის ქიმიური შემადგენლობა მრავალი კომპონენტის შემცველია. განსაკუთრებით ხშირად კი მაინც, კალიანი ბრინჯაოა გამოყენებული⁸.

ყურადღებას აქცევენ იმ გარემოებას, რომ სპილენძის ზოდები საკმაოდ ხშირად გვხვდება ისეთ ადგილებში, სადაც წიაღისეული მადანი არ მოიპოვება და სამართლიანად ასკვნიან, რომ ასეთ შემთხვევებში აქვე ხდებოდა ლითონის ზოდების ხელმეორე გადადნობა და გადამუშავება. საგანგებოდაა აღსანიშნავი უაღრესად რთული ტექნიკური ხერხების ფართო გამოყენება: ქვისა და თიხის ყალიბებთან ერთად, ლითონის ყალიბებით სარგებლობა, კვერვა (საგანგებო მოწყობილობებში), შედუღება, ტვიფრა, ჭედვა, დაწურვა⁹. ამ რთულ და მაღალტექნიკურ საფუძველზე ვითარდებოდა ძვ. წ. XV—XI საუკუნეებში (და შემდეგ კიდევ რამდენიმე საუკუნე) შესანიშნავი კოლხური ბრინჯაოს კულტურა.

სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში თითქმის ერთხმადაა აღიარებული, რომ კოლხური ბრინჯაოს კულტურა ეთნიკურად დასავლურ-ქართული ტომების — კოლხების ანუ ზანების (მეგრელ-ჭანების) კულტურაა, ამასთან ამ კულტურის შექმნაში ჩრდ. აღმ. შავიზღვისპირეთში მოსახლე ძველი აფხაზურ-ადიღეური ტომების მონაწილეობაც ივარაუდება¹⁰.

დადგენილია, რომ გვიან ბრინჯაოს ხანაში დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე არსებობდა მეტალურგიის სამი ძირითადი მძლავრი კერა: ჭოროხის აუზი, აფხაზეთი, რაჭა-ლეჩხუმი. ამას გარდა, ივარაუდება წვრილი მეტალურგიული კერების არსებობაც¹¹.

გვიანი ბრინჯაოს ხანის კოლხ მელითონე-ხელოსანთა ნაწარმი ძალზე მრავალრიცხოვანია და გასაოცრად მრავალფეროვანი: საომარი, სამეურნეო თუ

სარიტუალო ცულები (ე. წ. კოლხური ცული, რომელიც ხშირად შემკულია გრავირებული, თუ პლასტიკური მაღალმხატვრული ორნამენტით), სამიწათ-მოქმედო იარაღები (სულ სხვადასხვა ტიპის თოხები, წალდი, ნამგალი, ე. წ. „სეგმენტისებური იარაღი“), საბრძოლო იარაღ-საჭურველი (სხვადასხვაგვარი სატევრები, შუბისპირები, ჩაფხუტი), ტანისამოსთან დაკავშირებული საგნები (სარტყლის ბალთები — მეტწილად გრავირებული ან ამოტვიფრული სახეებით შემკული, სხვადასხვაგვარი მშვილდსაკინძები და ქინძისთავეები), მრავალსახოვანი სამკაული (სამაჯურები, მძივები, ზანზალაკები, საკიდები, ხატისულლები), მაღალი ოსტატობით შექმნილი მცირე ზომის ქანდაკებანი — ადამიანთა, ცხოველთა, ფრინველთა გამოსახულებანი და მრავალი სხვა. სწორედ ეს მრავალფეროვანი ლითონის ნაწარმი განსაზღვრავს ძირითადად კოლხური ბრინჯაოს კულტურის სახეს.

კოლხური ბრინჯაოს კულტურის დამახასიათებელ და განმსაზღვრელ კომპონენტებად მიჩნეულია ცული, თოხი, სეგმენტისებური იარაღი, წალდი, ე. ი. ის იარაღები, რომლებიც მეურნეობისა და, კერძოდ, მისი მთავარი დარგის — მიწათმოქმედების განვითარებას ემსახურებოდნენ, ასე მაგ., თუ ცული და წალდი ტყის გასაკაფად იყო განკუთვნილი, თოხები, ბარ-თოხები და ე. წ. სეგმენტური იარაღები ახოს ალებისა; ნიადაგის მომზადებისა და შემდგომი დამუშავებისათვის იყო აუცილებელი¹².

კოლხური ბრინჯაოს კულტურის ყველაზე არსებითი (და ყველაზე უფრო შესანიშნავი) კომპონენტი მაინც ბრინჯაოს ცულია, რომლის დამახასიათებელი ელემენტები, როგორც ვნახეთ, ჯერ კიდევ შუა ბრინჯაოს ხანის დასავლურ-ქართული კულტურის წიაღში ისახებოდა. ხოლო ძვ. წ. XIV საუკუნისათვის უკვე ჩამოყალიბდა მისი ძირითადი ტიპი, რამდენიმე საუკუნის მანძილზე (ძვ. წ. XIV — XII სს.) განვითარების რთული გზა რომ განვლო და რამდენიმე თავისებური ვარიანტიც შექმნა. ამასთან ფართოდ გავრცელდა არა მხოლოდ საკუთრივ კოლხეთის მიწა-წყალზე¹³, არამედ აგრეთვე ჩრდ. კავკასიაში, ე. წ. ყუბანისპირეთისა და ყოზანის კულტურების გავრცელების ფარგლებში¹⁴.

ძირითადად კოლხური ცულის (და აგრეთვე, რა თქმა უნდა, სხვა ელემენტების) გავრცელების საზღვრების მიხედვითაა დღეს შემოფარგლული კოლხური კულტურის გავრცელების არეალი, რომელიც მოიცავს მთლიანად დღევანდელ დასავლეთ საქართველოს და აგრეთვე მის მეზობელ მხარეებსაც: აღმოსავლეთით — ნაწილობრივ შიდა ქართლს (დღევანდელი სამხრეთ ოსეთის ჩრდ.-დასავლეთ ოლქებს), სამხრეთ-დასავლეთით უკიდურეს საზღვრად მიჩნეულია ორდუ, ხოლო სამხრეთ-აღმოსავლეთით — მეხჩის ციხე¹⁵.

კოლხური ცულის ტიპოლოგიურ განვითარებას ემყარება, ჯერჯერობით

მაინც არსებითად, კოლხური კულტურის ისტორიის ქრონოლოგია. უახლეს სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში კოლხური ბრინჯაოს კულტურის განვითარების ორ ძირითად ეტაპს გამოყოფენ: 1 ეტაპი მოიცავს ძვ. წ. XIV-XII სს. (ე. ი. საკუთრივ გვიანი ბრინჯაოს ხანას), ხოლო II ეტაპი — ძვ. წ. XI-VII სს., რომელიც კოლხეთის ზოგიერთ რაიონში უკვე აღრეულ რკინის ხანას ემთხვევა¹⁶.

კოლხური ცული მხატვრული ხელოსნობის შესანიშნავი ნიმუშია (სურ. 4—6). თითქმის ათსაუკუნოვანი განვითარების მანძილზე კოლხური ცულის ყველა სახეობა გამოირჩევა ფორმის არაჩვეულებრივი სინატიფითა და იშვიათი პროპორციულობით. ამასთან, იგი ხშირად შემკულია პლასტიკური და გრაფირებული მხატვრული სახეებით, რომელთა მიხედვით შეიძლება თვალი გადადევნოთ ძველი ქართული სახვითი ხელოვნების ჩასახვა-განვითარებასაც.

კოლხური ბრინჯაოს ცულების შემკობა დეკორაციული ორნამენტით კოლხური კულტურის განვითარების შედარებით გვიანდელ ეტაპს განეკუთვნება: დაახლოებით ძვ. წ. XI—X საუკუნეებს. ეს ის ხანაა, როდესაც კოლხეთის მიწა-წყალზე ვითარდება რკინის მეტალურგია, ხოლო მეურნეობაში წამყვანი ხდება რკინის იარაღი. უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ დროისათვის ბრინჯაოს კოლხურმა ცულმა თანდათანობით დაკარგა სამეურნეო და, იქნებ, საომარი დანიშნულებაც და მას მხოლოდ სარიტუალო-საკულტო ფუნქცია შემორჩა. მით უფრო, რომ, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ცულის კულტი ქართველ ტომებში ჯერ კიდევ შუა ბრინჯაოს ხანაში ივარაუდება, ისევე როგორც მისი სარიტუალო დანიშნულება¹⁷.

კოლხური ბრინჯაოს ცულების ერთი საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ნაწილი მორთულია გრაფირებული სახეებით¹⁸ (სურ. 4—6). საკმაოდ ხშირია, მეტწილად, სარტყლებად განაწილებული გეომეტრიული ორნამენტი: ტეხილხაზოვანი სახეები, ზიგზაგები, ირიბი მოკლე ხაზები, თევზიფხური ანუ ფართო წიწვიანი ორნამენტი, მოკლე ვერტიკალური ჭდეები, რომბისებური ბადე (ზოგჯერ წვრილი ჭდეული წერტილებით დაფარული), წრეები, ერთი მეორეზე გადაბმული სპირალები, ჯვარი და სვასტიკა და ა. შ. ძალზე მნიშვნელოვანია, რომ იგივე ორნამენტი მეორდება ხოლმე აგრეთვე თანადროულ შუბისპირებზეც და ლითონის სხვა ნივთებზეც.

ამას გარდა, გვხვდება აგრეთვე მზის, მთვარისა და ვარსკვლავების ასტროლურ ნიშნებად მიჩნეული სიმბოლური გამოსახულებანიც. კოლხური კულტურისათვის განსაკუთრებით დამახასიათებელია ცულის სხვადასხვა ნაწილის მორთვა გრაფირებული ცხოველური სახეებით (სურ. 4—6). საკმაოდ ხშირია ძაღლის გამოსახულება, რომელიც, როგორც წესი, მთელი ტანითაა მოცემული პრო-

ფილსა და ძლიერ მოძრაობაში. დამახასიათებელია მოქნილი ტანი, მაღალი მორკალული კისერი, დიდი (მეტწილად წვეტიანი) აცქვეტილი ყურები და ფართოდ გაღებული ხახა, მოხრილი ფეხები და ელასტიკურად მოღუნული კუდი. ნიშანდობლივია ზოგჯერ ცხოველის ტანის დაფარვა ჭდეური წერტილებით, ან ირიბი ჭდეებით. ძაღლის ზუსტად ამგვარივე გამოსახულება გვხვდება კოლხური კულტურის ბრინჯაოს სხვა ნივთებზეც: მაგ. შუბისპირებზე¹⁹, ან კიდევ — მასიურ რგოლებზე, ქინძისთავებსა და პირისსაფარეშო პატარა მაშებზეც კი²⁰. რაჭის ერთ-ერთ სოფელში (მეჭვენა) ნაპოვნია ცული, რომლის ერთ მხარეს გამოსახულ ცხოველს ორი კუდი აქვს, ხოლო მეორეზე — სამი²¹. რამდენადმე უფრო სქემატურია მელიის გამოსახულებები, საკმაოდ ხშირია აგრეთვე ცხენის, ირმის, გველის, თევზის და სხვა გამოსახულებები²².

კოლხური ბრინჯაოს კულტურის ძეგლებზე ცხოველთა გრაფირებული სახეები ოსტატურადაა შერწყმული გეომეტრიულ ორნამენტთან. ამასთან ერთად დამახასიათებელია გამოსახულებისა და მისთვის განკუთვნილი კადრის ურთიერთ-შეთავსება, რაც ძველი კოლხური გრაფიკული ხელოვნების თავისებურებად და მხატვრული სტილიზაციის ერთ-ერთ ძირითად სახედაა აღიარებული²³. მხატვრულ-სტილისტური თვალსაზრისით, ძველი კოლხური სახვითი ხელოვნება გამოსახულების შესრულების მანერითა და ზოგჯერ შინაარსითაც (განსაკუთრებით ძაღლის გამოსახულება და ორნამენტის ზოგიერთი სახეობა) ძალიან ახლო მსგავსებას ამჟღავნებს ჩრდ. კავკასიის ე. წ. ყობანურ კულტურასთან. ზოგიერთი მკვლევარი ადრე კოლხური სახვითი ხელოვნების საწყისებს ყობანურ კულტურაშიც კი ეძიებდა. მაგრამ დღეს უკვე აღიარებულია (ყოველ შემთხვევაში მკვლევართა უმრავლესობის მიერ), რომ ყობანური კულტურისათვის დამახასიათებელი ცული კოლხური ცულის ვარიანტს წარმოადგენს. ამას გარდა, გრაფირებული გამოსახულებებით შემკული ბრინჯაოს უძველესი ნივთები ჯერჯერობით ნაპოვნია კოლხური კულტურის გავრცელების ფარგლებში (ე. წ. უდის განძი, რომელიც ძვ. წ. XI—X სს. თარიღდება), ამასთან ერთად გრაფირებული ცხოველური და გეომეტრიული სახეებით მორთულია ბრინჯაოს ისეთი ნივთები (სურ. 7), რომლებიც საერთოდ უცხოა ყობანური კულტურისათვის და პირიქით, ტიპურია მხოლოდ კოლხურისათვის (მაგ., ცულების ზოგიერთი სახეობა, შუბისპირები).

აღსანიშნავია ის, ზემოთ არაერთგზის აღნიშნული, საოცარი სტილისტური და ტიპოლოგიური ერთიანობაც, რომელიც წარმოდგენილია სულ სხვადასხვა ფორმის და დანიშნულების კოლხურ ბრინჯაოს ნივთებზე (ცულები, სატევრები, შუბისპირები, სარტყლები, მასიური რგოლები, მშვილდსაკინძები, ქინძისთავები და სხვ.). ყველას ამკობს ერთი წესით (გრაფირებით) შესრუ-

ლებული მსგავსი ცხოველური სახეები, თუ საერთო ტიპოლოგიური იერის გეომეტრიული დეკორი. ჩვენ ქვემოთ ვნახავთ, რომ ამ დამახასიათებელ ნიშნებს კოლხური სახვითი ხელოვნება შემოინახავს საკმაოდ დიდხანს: ე. წ. ანტიკურ ხანაშიც — ბერძნულ კულტურასთან ურთიერთობის ეპოქაშიც.

კოლხური ბრინჯაოს ცული გრავირებულ ორნამენტთან ერთად ხშირად შემკულია ხოლმე ცხოველთა პლასტიკური გამოსახულებებითაც, უპირატესად გვიან ეტაპზე (ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველ მეოთხედში). ძირითადად გამოყენებულია ორი ხერხი. ერთ შემთხვევაში, ცხოველი (იგი მიჩნეულია ჯიქის გამოსახულებად) მუცლის ქვეშ მოკეცილი ფეხებით შერწყმულია ყუასთან და მის ორგანულ ნაწილს წარმოადგენს²⁴. მეორე შემთხვევაში, ცხოველის ქანდაკება ცულის ყუაზე მთელი ტანითაა აღმართული. გვხვდება ცხენის, ხარისა და ძაღლის გამოსახულებანი²⁵. ეს უკანასკნელი განსაკუთრებით საინტერესოა: ყულანურხვას ძვ. წ. VIII—VII სს. დათარიღებულ სამარხში²⁶ ნაპოვნია ცული, რომელზედაც გამოქანდაკებული პირდაღებული და ყურებდაცქვეტილი ძაღლის გამოსახულება თითქოს იმეორებს კოლხურ ცულზე ხშირად გამოსახულ ძაღლის სახეს. აღსანიშნავია, რომ კოლხური ცულის ყუაზე გამოქანდაკებული სახეები მხატვრულ-სტილისტური თვალსაზრისით დიდ ერთიანობას ამჟღავნებს ყულანურხვასა და განსაკუთრებით ბრილის სამაროვანზე ნაპოვნ ცხოველებს ყულანურხვასა და განსაკუთრებით ბრილის სამაროვანზე ნაპოვნ ცხოველებს. მხატვრული ხელოვნობის დაწინაურების თვალსაზრისით მოწმობაა აგრეთვე ითიფალური ხასიათისა და აგრეთვე მხედართა ქანდაკებანი, რომელთა უმრავლესობა ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველ მეოთხედს განეკუთვნება²⁸. სამწუხაროდ, კოლხური ბრინჯაოს მცირე პლასტიკის ძეგლები ჯერ არაა სრულად გამოქვეყნებული და სათანადოდ შესწავლილი.

საკმაოდ რთულია კოლხური ლითონის ნივთების შესამკობად გამოყენებული ცხოველური სახეებისა და განსაკუთრებით დეკორაციულ-გეომეტრიული ორნამენტის რეალური შინაარსისა და აზრის ახსნა²⁹. კაცობრიობის ერთ-ერთ უდიდეს მხატვრულ აღმოჩენად სამართლიანადაა აღიარებული ორნამენტი, რომელიც ძველ ხალხთა სახვით ხელოვნებაში, განსაკუთრებით პირველყოფილი საზოგადოების კულტურის განვითარების ადრინდელ ეტაპზე, გამოხატავს გარემომცველი სამყაროს უმთავრეს ელემენტებს — ცასა და დედამიწას, წყალს, ხოლო მათი მეშვეობით საერთოდ ყოველივე სულიერს — ცხოველებს, ფრინველებს, აგრეთვე მცენარეულ გარემოს. ძველ ხალხთა წარმოდგენით გეომეტრიზებული ნიშნები გამოხატავდნენ ბუნების ძალებს. თანამედროვე მეცნიერებაში აღიარებულია, რომ ორნამენტის საწყისი ელემენტები უკვე შეიცავდა საერთო მნიშვნელობის სიმბოლოებს, ხოლო დეკორაციული

ორნამენტის სილამაზის შეცნობა ადამიანს, მის მიერ გამოყვანილი პირობითი ნიშნების მეოხებით, ბუნების მოვლენების დამორჩილების შინაგან შემოქმედებით ძალას ანიჭებდაო. კაცობრიობის ისტორიის ადრინდელმა ეტაპმა ორნამენტი შექმნა, როგორც დეკორაციული ხელოვნების განსაზღვრული სახეობა. დღეს ჩვენთვის ხშირად გაუგებარია კონკრეტული შინაარსი იმ ნიშნებისა, ადამიანმა მაშინ რომ აავო რიტმისა და სიმეტრიის წესების გასაოცარი დაცვით, ხოლო გეომეტრიული ნიშნებით გამოსახა თავისი პრიმიტიული აბსტრაქტული განზოგადოებანი. ამიტომაც ვერ ვიტყვით ჩვენ, თუ რას წარმოსახავდა, მაგალითად, ის წნული ორნამენტი, რომელიც საჩხერეში აღმოჩენილ ადრე ბრინჯაოს ხანის სატევრებს ამკობს, ასევე გვიმძიმს კოლხური ბრინჯაოს კულტურის ნივთებზე წარმოდგენილი სხვა მეტად მრავალფეროვანი გეომეტრიული სახეების შინაარსის ამოცნობა³⁰. იქნებ ამ დროისათვის ამ ნიშნებს უკვე დაკარგული ჰქონდათ კიდევ პირვანდელი სიმბოლური მნიშვნელობა და ისინი მხოლოდ დეკორაციულ-ორნამენტულ ფონს ქმნიდნენ. უნდა ვიფიქროთ, რომ კოლხურ ბრინჯაოს ნივთებზე აგრე ხშირად გამოსახული ცხოველების სემანტიკა გარკვეულ ტოტემისტურ შეხედულებათა ანარეკლია. კერძოდ, მაგ., ძაღლისა და ირმის თავისებურ გამოსახულებებს უკავშირებენ ოდესღაც რეალურად არსებულ სამეურნეო მნიშვნელობის მონადირეობას. მაგრამ ამასთან ერთად მკვლევარები სამართლიანად აღნიშნავენ, რომ დროთა განმავლობაში ამ ტოტემურმა წარმოდგენებმა დაკარგეს თავდაპირველი აზრი და მისმა ნივთიერმა გამოხატულებამაც თანდათანობით წმინდა დეკორაციული სახე მიიღო. ამიტომაც კოლხური კულტურის ძეგლებზე ზოომორფული სახეები უაღრესად ორნამენტული და წმინდა დეკორაციული³¹.

ძველ კოლხურ სახვით ხელოვნებაში გრავირებასთან ერთად გამოყენებულია ფერადი ინკრუსტაციაც. ამ მხრივ დიდმნიშვნელოვანია სოფ. უდეში ნაპოვნი განძის ბრინჯაოს დიდი ზომის აბზინდები, გეომეტრიული და ზოომორფული სახეებით შემკული (სურ. 8). ამასთან გამოყენებულია, როგორც გრავირება, ასევე ლითონით (ბაცი ფერის ბრინჯაო, რკინა) და მინისებური ფერადი პასტით ინკრუსტაცია. ამ წესით აბზინდებზე გამოყვანილია ირმებისა და ძაღლების გამოსახულებანი. თავისი იერითა და სტილიზაციის მანერით ისინი თითქმის არ განსხვავდებიან კოლხური კულტურის სხვა ძეგლებზე წარმოდგენილი ანალოგიური გრავირებული სახეებისაგან³². უდის განძში, რომელსაც ჩვეულებრივ ძვ. წ. XI—X სს. ათარიღებენ³³, ხოლო ზოგიერთი მკვლევარი ძვ. წ. XIII საუკუნის დასასრულსა და XII ს. პირველ ნახევარსაც კი მიაკუთვნებს³⁴, თავს იჩენს რკინა, რაც უკვე მაუწყებელია ახალი მძლავრი ლითონის გამოჩენისა. მართლაც, როგორც უახლესი არქეოლოგიური აღმოჩენები მოწმობენ, ძვ. წ.

II ათასწლეულის დასასრულიდან კოლხეთში იწყება რკინის ათვისების ხანა და რკინის მეტალურგიის სწრაფი განვითარება.

დაახლოებით იმავე ხანას განეკუთვნება, როგორც ფიქრობენ, კოლხთა ეთნიკური სახელის პირველი მოხსენიება წერილობით ძეგლებში, კერძოდ ძველ აღმოსავლურ წყაროებში. ასურეთის ცნობილი მეფე ტიგლათპილესერ I (მეფობდა ძვ. წ. XII—XI სს. მიჯნაზე) ერთ-ერთ თავის წარწერაში თავის თავს უწოდებს „ნაირისქვეყნების“³⁵ დამპყრობელს თუმედან ვიდრე დაიანამდე³⁶, (აგრეთვე) კილხის ქვეყნის დამპყრობელს ვიდრე დიდ ზღვამდე“. აკად. გ. მე-ლიქიშვილი „კილხი“ სახელს „კოლხს“ უკავშირებს, ხოლო „დიდ ზღვას“ შავ ზღვასთან აიგივებს³⁷. ეს უკანასკნელი ძველ ასურულ წყაროებში იხსენიება აგრეთვე „ზემო ზღვის სახელწოდებით“. ამიტომ ძველ კოლხურ ტომთა ისტორიისათვის დიდმნიშვნელოვანია აგრეთვე „ზემო ზღვისა“ (შავი) და მის „ნაპირას მდებარე ქვეყნების 40 მეფის მოხსენიება“ ასურეთის მეფის თუქულ-თი-ნინურტას წარწერებში (ძვ. წ. 1245—1209)³⁸. ეს ფაქტი სრულიად სამართლიანადაა მიჩნეული ძვ. წ. XIII საუკუნეში შავი ზღვისპირეთში კოლხურ ტომთა დიდი გაერთიანების არსებობის დოკუმენტურ მოწმობად³⁹, რაც აისახა კიდევ ვრცელ ტერიტორიაზე მეტნაკლებად ერთგვაროვანი მაღალგანვითარებული ბრინჯაოს კულტურის წრის („ბრინჯაოს ცულის კულტურის“) ჩამოყალიბებაში. ამ კულტურის შემქმნელ და მატარებელ კოლხურ ტომთა გაერთიანების ძლიერების ხანა უნდა იყოს არეკლილი აგრეთვე ძველ ბერძნულ თქმულებებში არგონავტთა ლაშქრობის შესახებ.

ანტიკური ტრადიციის თანახმად (ჰეროდოტე, ერატოსთენე, ევსევი კესარიელი⁴⁰), არგონავტების ლაშქრობა წინ უსწრებდა ტროას ომს (ალსანიშნავია, რომ არგონავტთა შორის იყვნენ ტროას ომის მონაწილეთა მამები და პაპები). ტროას ომის შესახებ სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა⁴¹, მაგრამ უმრავლესობის აზრით იგი ძვ. წ. XIII ს. დასასრულს უნდა მომხდარიყო. მაშასადამე, არგონავტთა მითში ასახული ურთიერთობა აქეურ საბერძნეთსა და კოლხეთს შორის ამაზე უწინარეს უნდა დამყარებულიყო⁴², რაც ქრონოლოგიურად დაახლოებით ემთხვევა შავი ზღვისპირეთში კოლხთა ტომების დიდი გაერთიანების მოხსენიებას ასურულ წყაროებში.

შავი ზღვისპირეთის კოლხურ ტომთა გაერთიანება ძვ. წ. I ათასწლეული დასაწყისში თანდათანობით იქცა სახელმწიფო ერთეულად: უკვე ძვ. წ. VIII ს. ურარტულ წარწერებში იგი იხსენიება, როგორც „კულხას“ სამეფო, სისხლისმღვრელ ბრძოლებს რომ აწარმოებდა მეზობელ სახელმწიფოებთან (ურარტუსა და დიუხის სამეფოებთან). გ. მელიქიშვილის აზრით, კულხას პოლიტიკური ცენტრი სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში (კოროხის აუზში)

მდებარეობდა, ხოლო მისი გავლენა ვრცელდებოდა აღმოსავლეთ შავი ზღვის-პირეთის ვრცელ ტერიტორიაზე. ძვ. წ. VIII ს. 20-იან წლებში კულხას სამეფო კიმერიულმა ტომებმა გაანადგურეს, რის შემდეგაც პოლიტიკურმა ცენტრმა გადმოინაცვლა ჩრდილოეთით — დღევანდელი დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე (მდ. რიონის აუზში)⁴³, სადაც ამ დროს ინტენსიურად მიმდინარეობდა რკინის მეტალურგიის განვითარება. ამჟამად აღიარებულია, რომ ძვ. წ. VII საუკუნიდან დასავლეთ საქართველოში დგება განვითარებული რკინის ხანა⁴⁴. ამასთან დიდმნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ უკვე ძვ. წ. VII ს. მაინც რკინის წარმოებას კოლხეთში მასიური ხასიათი ჰქონდა⁴⁵. ამის მაუწყებელია ერთი მხრივ, რკინის წარმოების ნაშთების (ქურები, წიდეები, თიხის საბერველი მილები, ქურების შელესილობათა ნატეხების) სიმრავლე დასავლეთ საქართველოს ვრცელ ტერიტორიაზე (ჭოროხის აუზი, ჩოლოქის მიდამოები, სუფსა-ნატანები, სვანეთი, ენგურის ხეობის შუა წელი)⁴⁶. მეორე მხრივ, რკინის მეტალურგიის განვითარების ფართო მასშტაბების პირდაპირი მოწმობაა რკინის სამეურნეო და საომარი იარაღების (ცულები, სატევრები, „ცულ-მახვილა“, დანები და სხვ.) მრავალფეროვნება და მრავალრიცხოვნება ძვ. წ. VII—VI სს. კოლხეთის არქეოლოგიურ მონაპოვარში. ამრიგად, კოლხეთში დადგა „ეპოქა რკინის მახვილისა და ამასთანავე რკინის გუთნისა და ცულისა, ადამიანის სამსახურში ჩადგა რკინა — უმნიშვნელოვანესი ყველა იმ ნედლეულიდან, რომელთაც რევოლუციური როლი შეასრულეს ისტორიაში“ (ფ. ენგელსი)... ძვ. წ. I ათასწლეულის შუა ხანებიდან იწყება ახალი ეტაპი კოლხური კულტურის ისტორიაში.

„მეგრული კოლხეთი“

(კოლხური კულტურა
ძვ. წ. VI—IV საუკუნეებში)

ძვ. წ. VI საუკუნისათვის დღევანდელი დასავლეთ საქართველოს მიწა-წყალზე ყალიბდება ძლიერი სახელმწიფოებრივი ერთეული, მთელ ანტიკურ სამყაროში ფართოდ ცნობილი კოლხეთის სამეფო¹. ბერძენი ისტორიკოსი, „ისტორიის მამა“, ჰეროდოტე წინა აზიის პოლიტიკური ვითარების დახასიათებისას წერს: „სპარსელები ცხოვრობენ და აღწევენ სამხრეთის ზღვამდე, რომელსაც მეწამულს უწოდებენ. ამათ ზემოთ ჩრდილოეთის მიმართულებით ცხოვრობენ მიდიელები, მიდიელებს ზემოთ სასპეირები, სასპეირებს ზემოთ კოლხები, რომლებიც აღწევენ ჩრდილოეთის ზღვამდე, რომელსაც ერთვის მდინარე ფასისი. ეს ოთხი ხალხი მოსახლეობს ზღვიდან ზღვამდე“ (IV, 37). მახლობელი აღმოსავლეთის დიდი და ძლიერი ცნობილი მონარქიების — მიდიისა და ირანის გვერდით კოლხების მოხსენიება, უდავოდ აგრეთვე მოწმობს კოლხთა ძლიერი სახელმწიფოებრივი პოლიტიკური ერთეულის არსებობას².

რამდენადაც მიდიამ ფრავარტიშის აჯანყების დამარცხების (521 წ.) შემდეგ საბოლოოდ დაკარგა თავისი პოლიტიკური დამოუკიდებლობა და აქემენიდური ირანის რიგით სატრაპიად იქცა, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ჰეროდოტეს ზემოთ დამოწმებული ცნობა ძვ. წ. VI ს. 20-იან წლებზე ადრინდელ ვითარებას ასახავს, კოლხთა ერთიანი და ვრცელი პოლიტიკური ერთეულის არსებობის მაუწყებელია აგრეთვე ფსევდო-სკილაქს კარიანდელის ცნობაც („აზია“, ფრ. 81), რომელიც კოლხთა საცხოვრის საკმაოდ ფართოდ უჩვენებს: ზღვის სანა-

პირო ზოლში ჩრდილოეთით კოლხთა ფარგლებშია დასახლებული ქალაქი დიოსკურია, ხოლო სამხრეთით — მდინარე აფსაროსი (მდ. ჭოროხი). ასევე ერთიანი და დიდი კოლხეთია ასახული I ს. ცნობილი ბერძენი გეოგრაფოსის სტრაბონის ცნობებში (XI, 2, 15—17), რომლებიც, როგორც ცნობილია, უფრო ადრეული წყაროებიდან (ერატოსთენე კვირენელი, პოლიბიოსი, ერატოსთენე ეფესელი) მომდინარეობენ³.

ძველი (ძვ. წ. VI—IV სს.) ტრადიცია უნდა იყოს შემონახული აგრეთვე ახ. წ. V საუკუნის ანონიმი ბერძენი გეოგრაფოსის ცნობაშიც: „დიოსკურიიდან ანუ სებასტოპოლისიდან მოკიდებული ვიდრე აფსაროსამდე ცხოვრობდა ხალხი, რომელიც კოლხებად იწოდებოდა, ხოლო შემდეგ ლაზებად“ (XL, II, 7).

ძვ. წ. VI—IV საუკუნეებში მთელი დასავლეთ საქართველოს კოლხებად მოხსენიება ანუ მრავალტომიანი კოლხური სამყაროს მთლიანობა, როგორც აკად. სიმონ ჯანაშია შენიშნავდა, დამყარებული იყო პოლიტიკურ პრიორიტეტზე წამყვანი და სოციალურად თავისთავად რთული ეთნიკური ელემენტისა, რომელიც აძლევდა სახელს (ერთიანობის ხანაში) მთელ ტერიტორიას („კოლხეთი“, „ეგრისი“, „ლაზიკა“).

უთუოდ დიდმნიშვნელოვანია, რომ მოგონება კოლხეთის ძლიერი სახელმწიფოს შესახებ მის მოსახლეობას თან გაჰყვა საუკუნეების მანძილზე: ახ. წ. VI ს. ბიზანტიელი მწერლის აგათიას ცნობით „... ლაზები მრავალრიცხოვანი და მეომარი ხალხია. ისინი ბატონობენ სხვა მრავალ ტომზე. ლ ა ზ ე ბ ი ა მ ა ყ ო ბ ე ნ კ ო ლ ხ ე ბ ი ს ძ ვ ე ლ ი ს ა ხ ე ლ ი თ დ ა ზ ო მ ა ზ ე მ ე ტ ა დ მ ო ა ქ ვ თ თ ა ვ ი, შესაძლოა არც თუ უსაფუძვლოდ...“ (III, 5).

კოლხეთის სამეფო ხელისუფლების ისტორიისათვის მეტად საყურადღებო ცნობაა შემონახული ქსენოფონთან, ცნობილ ბერძენ ისტორიკოსთან და მხედართმთავართან, რომელმაც ძვ. წ. 401. წ. პირადად ილაშქრა სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში: „ფასიანების ქვეყანაში (კოლხეთში—ო. ლ.) ახლა აიეტის შთამომავალი მეფობს“ („ანაბასისი“, V, 6, 36—37). თუ ძვ. წ. V ს. დასასრულის (ქსენოფონტის თანამედროვე) კოლხეთის მეფის მოხსენიება აიეტის შთამომავლად მხოლოდ ბერძენთა გააზრებული არაა, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს თვით კოლხეთის მეფის კარზე შემუშავებული შეხედულებაა, რომელიც მისი უფლების თეორიულ დასაბუთებას და ხელისუფლების უზენაესობის რწმენის განმტკიცებას ისახავდა მიზნად. ამ თვალსაზრისით სტრაბონის ცნობაც საინტერესოა: „... რომ აიეტი კოლხეთზე მეფობდა (კოლხეთში — ო. ლ.) სარწმუნოდაა მიჩნეული: იქაურებში ეს სახელი ადგილობრივია“ (I, 2, 34). მართლაც, ახ. წ. VI საუკუნის კოლხეთში ცნობილია ისტორიული პირი და პოლიტიკური მოღვაწე, რომელსაც აიეტი ერქვა⁴.

წერილობითი წყაროებისა და ახლა აგრეთვე უკვე მეტად მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანი არქეოლოგიური მასალების მიხედვით ძვ. წ. VI—IV საუკუნეების კოლხეთის სამეფო წარმოგვიდგება, როგორც ძლიერი, ეკონომიურად და კულტურულად მაღალდაწინაურებული სახელმწიფო, მრავალრიცხოვანი ქალაქებითა თუ ქალაქური ტიპის დასახლებებით, განვითარებული ხელოსნური წარმოებითა და ფულადი მეურნეობით, გაცხოველებული სავაჭრო ეკონომიური და კულტურული ურთიერთობით გარე სამყაროსთან.

უკანასკნელ წლებში დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ფართოდ გაშლილი არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად უკვე მრავალადაა აღმოჩენილი კოლხური ნამოსახლარები და სამაროვნები, რომელთა გათხრები გვაძლევს უმდიდრეს მასალას ძვ. წ. VI—IV საუკუნეების ნივთიერი კულტურის ისეთი დარგების დასახასიათებლად, როგორიცაა კერამიკული წარმოება და რკინის დამუშავება, მხატვრული ხელოსნობა საერთოდ და ოქრომჭედლობა განსაკუთრებით. იქნებ სწორედ მრავალფეროვანი სამკაულისა და საერთოდ ოქროს ნივთების სიმრავლე ქმნიდა გარკვეულ საფუძველს ანტიკურ სამყაროში ფართოდ გავრცელებული შეხედულებებისათვის — კოლხეთის, როგორც ოქროთი მდიდარი ქვეყნის შესახებ.

კოლხეთში ოქროს მოპოვებასა და დამუშავების შესახებ თვით ბერძენი მწერლები მოგვითხრობენ. ამასთან მას ოქროს საწმისის შესახებ ლეგენდას უკავშირებენ. სტრაბონის ცნობით „კოლხეთში მდინარეებს ჩამოაქვთ ოქრო, რასაც ბარბაროსები დახვრეტილი ვარცლებითა და ტყავებით აგროვებენ. აქედან მომდინარეობს მითი ოქროს საწმისიან ტყავზე...“ (XI, 2, 19). ხოლო ახ. წ. II ს. მწერლის აბიანეს ცნობით, „კავკასიონიდან გამომდინარე მრავალ ნაკადულს ოქროს ქვიშა ჩამოაქვს. ადგილობრივი მცხოვრებლები მდინარეში სქელმატყლიანი ცხვრის ტყავებს დებენ და აგროვებენ ქვიშას, რომელიც ამ ტყავზე რჩება. ალბათ, ამგვარივე იყო აიეტის ოქროს საწმისიც“ („მითრიდატეს ომები“, 103).

ოქროს მოპოვების ზემოაღწერილი წესი თითქმის უკანასკნელ დრომდე შემოინახა სვანეთში. ე. ი. ისტორიული კოლხეთის მთიან რაიონებში. აწ განსვენებული ქართველი ეთნოგრაფის ლ. ბოჭორიშვილის ცნობით: „...ოქროს მოპოვებას სვანები ცხვრის ტყავის დახმარებით ახერხებდნენ. ფიცარზე გაკიმულსა, თუ სხვაგვარი ხერხით გაშლილ ცხვრის ტყავს სათანადოთ დაამაგრებდნენ, რომ წყალს არ მოეტაცა, ტყავის ბეწვიანი მხარე ზემოთ უნდა ყოფილიყო მოქცეული. ბეწვი ოქროს დაიჭერდა და წყალი კი გადაივლიდა, სველი ტყავი ოქროს კენჭებს მოიწებებდა, რადგან ოქრო უფრო მძიმეა, ვიდრე სილა, ამიტომ ქვიშა ზევით რჩება და ოქრო ძირს ჩადის. განსაზღვრული დროის

შემდეგ ტყავს ამოიღებდნენ, გასაშრობად გაშლიდნენ. გამშრალ ტყავს დაბერტყავდნენ და „ოქროს კენჭებს“ გადმოჰყრიდნენ“⁷.

ძნელია მოიძებნოს სხვა უფრო მკვერთმეტყველი დადასტურება კოლხეთის შესახებ ძველ ბერძენ მწერალთა ცნობებისა, რომელნიც ცდილობდნენ აეხსნათ ოქროს საწმისის შესახებ მითის წარმოშობა.

ახ. წ. II—III საუკუნეების მწერლის ხარაკს პერგამონელის მტკიცებით „ოქროს საწმისი არის ეტრატებზე აღნუსხული ხერხი ოქროდამწერლობისა, რომლის გამოც, როგორც ღირსსარწმუნოა, მოეწყო „არგოს“ ლაშქრობა“. ხოლო სტრაბონი კი ირწმუნებოდა: „აქაური ქვეყნის (კოლხეთის — ო. ლ.) სიმდიდრე ოქროთი, ვერცხლით, რკინითა და სპილენძით გვიხსნის ლაშქრობის სწორ საბაბს“ (XI, 2, 18).

მრავალმხრივად საინტერესო ბერძენთა მიერ შეთხზული „კოლხეთში დაკრძალული აიეტის“ ეპიტაფიაც, დიდ ბერძენ ფილოსოფოსს არისტოტელეს რომ მიეწერება (თუმც, როგორც ფიქრობენ, მას არ ეკუთვნის):

„ომრომრავალი კოლხეთის მეუფე აიეტი
ღმერთების ყოვლისმძლე სვემ ამ გააპატიოსნა“

აქ უწინარეს ისაა მნიშვნელოვანი და ყურადსაღები, რომ კოლხეთი ოქროთი მდიდარ ქვეყნადაა გააზრებული და მოხსენიებულია იმავე ეპითეტით („ომრომრავალი“, *οιλομυρταλός*), რომლითაც ძველ ბერძნულ მწერლობაში ჩვეულებრივ ამკობდნენ მხოლოდ იმდროინდელ მსოფლიოში სიმდიდრით სახელგანთქმულ ქალაქებს: მიკენს, სარდს და ბაბილონს⁸. ამ ქალაქების სიმდიდრე და „ომრომრავლობა“ შემდეგში არქეოლოგიური აღმოჩენებითაც დადასტურდა: საყოველთაოდ ცნობილია ჰენრიხ შლიმანის გათხრები აგამემნონის ქალაქ მიკენში, სადაც ნაპოვნია უთვალავი რაოდენობით ოქრო-ვერცხლის იარაღ-სამკაული. იგივე დასტურდება ახლა კოლხეთის მიმართ, სადაც აღმოჩენილია არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად საკმაოდ მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანი ოქროს ნივთები და მით სრულიად რეალური საფუძველი ექმნება ძველ ბერძნულ ეპითეტს — „ომრომრავალი კოლხეთი“. ამ თვალსაზრისით პირველ რიგში ყურადღებას იქცევს ვანის ნაქალაქარი, რომელიც განლაგებულია მდ. რიონის მარცხენა შენაკადის მდ. სულორის ულამაზეს ხეობაში (დღევანდელი დაბა ვანი).

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ გაზეთი „დროება“ ჯერ კიდევ 1876 წელს წერდა „ისე წვიმა არ მოვა, რომ არ ჩამოიტანოს გორიდან ნიაღვარმა ხან ოქროები, ხან ოქროს ძეწკვი ხან ბეჭდები...“ ვანში ოქროს ნივთების ხშირ აღმოჩენებს აღნიშნავდა აგრეთვე ცნობილი ქართველი მწერალი და საზოგადო

მოდგაწე გიორგი წერეთელი⁹. მეტად საინტერესოა აგრეთვე აკად. ექვთიმე თაყაიშვილის ცნობა, რომ ვანში XIX ს. დასასრულს „...ადგილობრივ მცხოვრებთა მონათხრობით, იპოვეს მდიდარი საფლავი და შიგ ჩატანებული ოქროს სამაჯურები, ბეჭდები, საყურეები, ოქროს ფულები, დიადემა, ცხენის საკაზმი ოქროს სამკაულები, ოქროს კვერთხი თავში გველისებური მოკაზმულობით, სპილენძის ტაშტი და სხვა ნივთები... მაგრამ არაა ცნობილი მერე სად წავიდა ეს ნივთები“¹⁰. ოქროს ნივთები შემდეგშიც მრავლად ჩნდებოდა ვანში, მათგან ერთი ნაწილი საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის საცავებში მოხვდა, ბევრი სხვა კი უკვალოდ დაიკარგა¹¹.

ზემოთ დამოწმებული ცნობები საინტერესოა იმით, რომ ისინი დაახლოებით მაინც გვიჩვენებენ წარმოდგენას ოქროს სამკაულთა არაჩვეულებრივ სიმრავლეზე ძველ კოლხეთში, რასაც თვალნათლივ ადასტურებენ ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენებიც. საკმარისია აღინიშნოს, რომ 1961 წ. აღმოჩენილ ძვ. წ. V—IV სს. მხოლოდ ერთ სამარხში ათასზე მეტი ოქროს ნივთი აღმოჩნდა¹², ხოლო 1969 წ. აღმოჩენილ სამარხში კი — ათას ექვსასზე მეტი¹³. ეს მონაპოვარი უთუოდ მჭევრმეტყველი ილუსტრაციაა ბერძენ მწერალთა ცნობებისა, რომლებიც კოლხეთს „ოქრომრავალ“ ქვეყნად იხსენიებენ.

ოქროს ნივთები უპირატესად ნაპოვნია წარჩინებულთა სამარხებში და ამიტომაც ისინი წარმოდგენას გვიქმნიან კოლხეთის საზოგადოების მაღალი ფენის მორთვა-მოკაზმულობის შესახებ.

ძვ. წ. V საუკუნეში კოლხ წარჩინებულთა თავსამკაულის ერთ-ერთი აუცილებელი ელემენტია საკმაოდ თავისებური ფორმის დიადემა. ესაა გრეხილი რკალი, რომელიც დაბოლოებულია 2 ორნამენტირებული რომბისებური ფირფიტით და ორი კავით იკვრება შუბლთან. ძველი კოლხეთის სხვადასხვა ცენტრში ნაპოვნია უმთავრესად ვერცხლისა და ელექტრონის, ხოლო ვანში კი — აგრეთვე ოქროს დიადემები. ვერცხლის დიადემები თითქმის ყველა ერთნაირადაა შემკული: რომბული ფირფიტა გაყოფილია ორ ნაწილად, ხოლო ამგვარად მიღებულ თითოეულ სამკუთხედში გამოსახულია თავისებური ვარდულა და თითისტარისებური მოყვანილობის ბურცობები. ამგვარად შემკული ვერცხლის დიადემები ნაპოვნია ვანში¹⁴, ითხვისსა¹⁵ და ბრილის სამაროვანზე¹⁶. გუა-დიხუს სამაროვანზე (სოხუმის მახლობლად) ნაპოვნია სრულიად ანალოგიური ფორმის დიადემა, რომლის რომბულ ფირფიტებს ხვიისებური გამოსახულება ამკობს¹⁷. საქართველოს ფარგლებს გარეთ ჯერჯერობით ცნობილია ზემოაღწერილი დიადემის აღმოჩენის ერთადერთი შემთხვევა. ეს გახლავთ ჩრდ. კავკასიაში ნესტეროვის სამაროვანზე ნაპოვნი დიადემის გრეხილი რკალის ნატეხი, რომელსაც შემორჩენია ზუსტად კოლხური (ვანური და ითხვისური) დია-

დემების მსგავსად მოჩუქურთმებული რომბული ფირფიტა. ამგვარი დიადემის აღმოჩენა ნესტეროვის სამაროვანზე ჩრდ. კავკასიის არქეოლოგიის სპეციალისტებს უჩვეულო მოვლენად მიაჩნიათ¹⁸. და ამიტომაც სავსებით მართებულია მოსაზრება, რომ ზემოაღნიშნული დიადემა ჩრდილოეთ კავკასიაში საქართველოდან უნდა იყოს მოხვედრილი¹⁹. ასე რომ, ჭედური ორნამენტით მორთული რომბისებურ ფირფიტა და გრეხილრკალიანი დიადემა წმინდა კოლხური თავსამკაულია. განსაკუთრებით შესანიშნავია ვანში ნაპოვნი ოქროს დიადემები, რომლებიც ძვ. წ. V ს. კოლხური ოქრომჭედლობის ბრწყინვალე ნიმუშებს წარმოადგენენ (სურ. 9). ფორმით ისინი თითქმის ზუსტად იმეორებენ ვერცხლის დიადემებს, მაგრამ მათი რომბული ფირფიტები მორთულია ცხოველთა ბრძოლის სცენებით. 1961 წელს გათხრილ სამარხში ნაპოვნი ოქროს დიადემაზე გამოსახულია ლომები და ტახები. გამოსახულება გამეორებულია ოთხჯერ: ორ-ორჯერ თითოეულ ფირფიტაზე — გამყოფი ხაზის ზემოთ და ქვემოთ²⁰.

1969 წელს აღმოჩენილ წარჩინებული კოლხი ქალის სამარხში²¹ ნაპოვნი ოქროს დიადემის ერთ ფირფიტაზე ლომები თავს ესხმიან ქურციკს, ხოლო მეორეზე — ხარს. თითოეულ ფირფიტაზე გამოსახულება ორ-ორჯერ მეორდება (ორრიგი ნაჭდევებით შემკული გამყოფი ჰორიზონტალური სარტყელის ზემოთ და ქვემოთ). ორივე ფირფიტაზე გამოსახულია ბრძოლის ფინალი. ერთზე ორი ლომი გლეჯს უკვე დამარცხებულ და ზურგზე გართხმულ ხარს, ხოლო მეორეზე — წინა მუხლებზე წაჩოქილ ქურციკს. ორსავე შემთხვევაში დამარცხებული ცხოველი გამოსახულია ცენტრში, ხოლო ლომები — მათ აქეთ-იქით (ე. ი. ლომები ამ ფიგურის მიმართ მოცემულია პერალდიკურად).

ცხოველთა ბრძოლის თემა ფართოდაა გავრცელებული ძველ წინა აზიაში: მაგ., ლომის მიერ დამარცხებული ხარის გამოსახულება მესოპოტამიის გლიპტიკურ ძეგლებზე ჩნდება უკვე ძვ. წ. IV ათასწლეულის დასასრულს (ე. წ. ჯემდეტ-ნასრის ეპოქა)²², ხოლო ძვ. წ. XXIX—XXVIII საუკუნეებით დათარიღებულ ირანულ სტეატიტის ჭურჭელზე გამოსახულია ზურგზე გართხმული ხარი, რომელსაც ლომი გლეჯს²³. შემდგომ ხანებში ცხოველთა ბრძოლის სცენები ფართოდ იკავებს ადგილს ასურულსა და განსაკუთრებით აქემენიდური ხანის ხელოვნებაში — როგორც ტორევეტიკაში (ვერცხლის თასი ფორუგის კოლექციიდან), ასევე მონუმენტურ რელიეფებზე (ძვ. წ. VI—V სს სასახლის კომპლექსი პერსეპოლისში)²⁴.

ფიქრობენ, რომ ძველ აღმოსავლურ ხელოვნებაში ლომის მიერ დათრგუნული ხარის გამოსახულებას ასტროლოგიური მნიშვნელობა ჰქონდა და აღქმული იყო გაზაფხულის ბუნიობის სიმბოლოდ: თებერვლის დასაწყისში, ასურე-

თისა და ირანის მეფეთა სასახლეებიდან ჩანდა, თუ როგორ გადაეფარებოდა („კლავდა“) ხოლმე ლომის თანავარსკვლავედი ხარისას. ამ დროს კი იწყებოდა ახალი სამიწათმოქმედო წელი²⁵... ასურეთისა და შემდეგ აქემენიდურ ეპოქაში ეს ძველადმოსავლური მოტივი აღიქმებოდა, როგორც ზოროასტრული კალენდრის უმთავრესი დღე და რელიგიური დღესასწაული, როდესაც ხდებოდა მეფეთა-მეფის საზეიმო კორონაცია. ამიტომაც ლომის მიერ დამარცხებული ხარის გამოსახულება აღიქმებოდა აგრეთვე, როგორც პოლიტიკური და სამხედრო ძლიერების სიმბოლო²⁶.

ძვ. წ. VIII ს. დასასრულსა და VII საუკუნეში ე. წ. ორიენტალიზირებული სტილის ხანაში, ცხოველთა ბრძოლის თემა ფართოდ ვრცელდება აგრეთვე ბერძნულ სამყაროში²⁷, როგორც აღმოსავლურ-ბერძნულ, ასევე კონტინენტური საბერძნეთის ხელოვნებაში. თუ ძველი აღმოსავლეთისა და შემდეგ აქემენიდური ირანის სახვით ხელოვნებაში, როგორც წესი, წარმოდგენილია ორი ცხოველის ბრძოლა (ლომი და ხარი, ლომი და ირემი, ლომი და თხა, და ა. შ.), ბერძნულ ხელოვნებაში ვხედავთ კომპოზიციის გართულებას, ამასთან დრამატული ეფექტის გაძლიერებას. ასე მაგ., კამირის სტილის ერთ-ერთ ლარნაკზე (ძვ. წ. VII ს. მესამე მეოთხედი) უკვე წარმოდგენილია ორი ლომი, ორი მხრიდან რომ უახლოვდებიან თავის მსხვერპლს (ხარს)²⁸, ხოლო VII ს. დასასრულსა და VI ს. ატიკურსა და კორინთულ კერამიკულ ფერწერაში საკმაოდ ხშირად ვხვდებით სცენას, სადაც ორი ლომი გლეხს მუხლზე წაჩოქილ ან ზურგზე გართხმულ ხარს²⁹.

აღსანიშნავია, რომ ორი ლომის ხარზე თავდასხმის სცენები წარმოდგენილია აგრეთვე ძვ. წ. VI ს. შუა ხანებით დათარიღებულ ატიკურ შავფიგურულ ჰიდრიაზე, რომელიც, როგორც წარწერა გვამცნობს, მოხატულია კოლხი ოსტატის მიერ³⁰.

ძვ. წ. VI ს. იგივე სცენა ძირითად ადგილს იკავებს აგრეთვე აკროპოლისის მთავარი ტაძრის ფრონტონის მორთულობაში (დაახლოებით ძვ. წ. 560 წ.)³¹. ხოლო რამდენადმე თავისებური სახით — დელფოში სიფნოსელთა საგანძურის ფრიზზე³². მაგრამ VI ს. დასასრულიდან ეს თემა ატიკურ მონუმენტურ ხელოვნებაში თანდათანობით ადგილს უთმობს მითოლოგიურ სიუჟეტებს და ძვ. წ. V და IV სს. შემორჩენილია მხოლოდ სამარხ რელიეფებზე³³. სამაგიეროდ, ძვ. წ. V ს. ცხოველთა ბრძოლის თემატიკა ვრცელდება გვიანი არქაული ხანის (ძვ. წ. 540—480 წწ.) ეტრუსკულ ხელოვნებაში³⁴, და კვლავ განაგრძობს არსებობას იონიურ საბერძნეთში³⁵, სადაც ძლიერი იყო აღმოსავლური ტრადიციები და გავლენა³⁶.

ამრიგად, ვანის ოქროს ღიადებზე წარმოდგენილია აღმოსავლურსა და

ანტიკურ ხელოვნებაში ძვ. წ. VI—V საუკუნეებში ფართოდ გავრცელებული სიუჟეტი ცხოველთა ბრძოლისა, რომელიც შესრულებულია უთუოდ გამოჩენილი ოსტატის მიერ (დაახლოებით ძვ. წ. V საუკუნის შუახანებში)³⁷. ამას მოწმობს მარჯვედ აგებული ჯგუფური კომპოზიცია, ცხოველთა დამახასიათებელი ნიშნების ხაზგასმა, ნათელი და მკვეთრი ნახატი... უნდა აღინიშნოს, რომ ზუსტი და პირდაპირი ანალოგია ვანის დიადემის გამოსახულებებს ვერ ეძებნება. ჩანს, ოსტატმა-დეკორატორმა უბრალოდ კი არ გაიმეორა, როგორც ეს ხშირად ხდებოდა ხოლმე, რომელიმე ცნობილი ნაწარმოები, არამედ თავისებურად და მაღალი მხატვრული ოსტატობით დაამუშავა იმ დროს მახლობელ აღმოსავლეთსა და ანტიკურ სამყაროში ფართოდ გავრცელებული სიუჟეტები, რომელთაც იქნებ ძველ კოლხეთშიც გარკვეული სიმბოლური მნიშვნელობა ჰქონდა, თუმც ამ სიმბოლიკის რეალური შინაარსი დღეს, არსებითად მაინც, ძნელად გამოსაცნობია³⁸. დიადემის ოსტატმა-ოქრომჭედელმა შეძლო ჭედური ხელოვნების ხერხებით ხარსა და ქურციკზე ლომების თავდასხმის სცენების გადმოცემა, სარკისებურად ასახვა რომბული მოყვანილობის ფირფიტებზე და ამასთან სამფიგურიანი კომპოზიციების სამკუთხა ჩარჩოში მოთავსება, რაც უფრო მონუმენტური რელიეფისა და, კერძოდ, ფრონტონული კომპოზიციისთვისაა დამახასიათებელი. სწორედ ეს უკანასკნელი გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ ვანის დიადემის დეკორატორი კარგად იცნობდა ბერძნული ფრონტონული რელიეფის წარმოსახვის პრინციპებს. თანაბარი ზომის ფიგურები ზომიერად ავსებენ გამოსახულებისათვის განკუთვნილ მთელ სამკუთხა სივრცეს, რაც აგრე დამახასიათებელია გვიანი არქაული ხანის ბერძნული ხელოვნებისათვის. ფიგურების განლაგება ემორჩილება ერთ საერთო გეგმას, თუმც დეტალებში შეინიშნება ერთგვარი თავისუფლება და გადახვევა. ამასთან ერთად, გამოსახულების შესრულების მანერა სავსებით განსხვავებულია ბერძნული-საგან და ახლოს დგას აღმოსავლურთან ე. წ. აქემენიდურთან, თუმცა არც მის კანონიკურ ნორმებს ემორჩილება. „აქემენიდურია“ პირველ რიგში ქურციკი, დამახასიათებელი დადარული რქებით³⁹, მაგრამ უჩვეულოა მის ზურგზე გამოსახული ბეწვი⁴⁰. აქემენიდური ხელოვნების გავლენა იგრძნობა ზურგზე გართხმული ხარის ზოგიერთ დეტალშიც (რელიეფური და მკვეთრად მოდელირებული სახე, ამოზიდული რელიეფური თვალი, რქა)⁴¹. საკმაოდ თავისებურია ლომების გამოსახულება. თუ პროფილში მოცემული მოქნილი, ძლიერი და მკვეთრად მოდელირებული ტანი ბრძოლის დაძაბულობას გამოხატავს, სამაგიეროდ მაყურებლისაკენ მომზირალი პატარა თავი რამდენადმე გაყინული და უსიცოცხლოა. სხეულის გამოსახვა აღინიშნება ზოგიერთი ანატომიური დეტალის გადმოცემით (ნეკნები, დაკუნთული კიდურები), რასაც ნატურალის-

ტური ასურული ხელოვნებისაგან მომდინარედ მიიჩნევენ და რაც შესანიშნავადაა წარმოდგენილი სარგონიდების ხანის ასურულ რელიეფებზე. იქვე კუინჯიკის რელიეფებზე გამოსახულ ლომებს აქვთ ისეთივე ფოთლისებური ყურები, როგორც ვანის ოქროს დიადემის ლომებს⁴². საკმაოდ თავისებურადაა გადმოცემული ვანურ დიადემაზე ლომის ფაფარი: თავსა და კისერზე იგი რომბულად დაშტრიხული გრავირებული ხაზებითაა გადმოცემული, ხოლო ზურგზე კი — ირიბი მოკლე ჭდეებით. ფაფარის რომბული სახეებით გადმოცემა გვხვდება აქემენიდურ საბეჭდავებზე⁴³ და იგიც მიჩნეულია ასურულ ტრადიციად⁴⁴, მაგრამ სრულიად უჩვეულოა ძვ. წ. VI—V სს. აქემენიდური (და ანტიკური) ხელოვნების ძეგლებზე ლომის ზურგზე ფაფარის აღნიშვნა. ჩემთვის მხოლოდ ერთადერთი შემთხვევაა ცნობილი. ირანის ქურთისტანში, სპეციალურ ლიტერატურაში კარგად ცნობილ ზივიეს განძში, ნაპოვნია ძვ. წ. VII ს. დასასრულის ოქროს და სპილოს ძვლის ფირფიტები, რომლებზეც სიცოცხლის ხესთან აღმართული ლომების ფაფარი დაშტრიხულია რომბულად და ზურგზეც აღნიშნულია ჭდეებით⁴⁵. ეს ძეგლები მიჩნეულია ადგილობრივი, მანეური ხელოვნების ნიმუშებად.

ამრიგად, ვანში ნაპოვნი ოქროს დიადემა, რომელიც დაახლოებით ძვ. წ. V საუკუნის შუა ხანებშია დამზადებული, თავისი ფორმით წმინდა კოლხურია, მაგრამ მისი მორთულობა მეტად რთულია. იგი თითქოს აერთიანებს ძველ-აღმოსავლურ და ანტიკურ სიუჟეტებსა და კომპოზიციებს, ერთი მხრივ, ხოლო, მეორე მხრივ, წინა აზიის (ასურეთის, მანას სამეფოს, აქემენიდური ირანის) ხელოვნებისათვის დამახასიათებელ სტილისტურ თვისებებს, სახეებსა თუ ცალკეულ ნიშნებს⁴⁶. ეს გარემოება მოწმობს კოლხური ცივილიზაციის ძველ-აღმოსავლურ ისტორიულ-კულტურულ ფესვებს და მჭიდრო კონტაქტს მისი თანადროული აქემენიდური ირანისა და ანტიკური სამყაროს კულტურებთან.

ვანის დიადემა, ჩემი აზრით, ადგილობრივი ოსტატის ნახელავია. იგი აღზრდილი იყო ძველ წინა აზიურ ტრადიციებზე, მაგრამ განიცდიდა თანამედროვე ირანული და აგრეთვე რამდენადმე ბერძნული ხელოვნების გავლენას⁴⁷.

თავსამკაულის აუცილებელ ნაწილს წარმოადგენს აგრეთვე საყურეები და სასაფეთქლე რგოლები, რომლებიც კოლხეთში ძვ. წ. V საუკუნეში რამდენიმე ნაირსახეობითაა წარმოდგენილი. განსაკუთრებით დამახასიათებელია ე. წ. სხივანა საყურეები; ასეთი საყურეები გავრცელებულია ამ დროის მთელ კოლხეთში და, როგორც წესი, არ გვხვდება საქართველოს ფარგლებს⁴⁸ გარეთ. ამიტომაც ისინი, ისევე როგორც დიადემები, მიჩნეულია ტიპურ კოლხურ სამკაულად.

კოლხეთის სხვადასხვა ცენტრში ნაპოვნი ოქროს, ელექტრონისა და ვერ-

ცხლის სხივანა საყურეები ერთმანეთისაგან შემკულობის ცალკეული დეტალებითა და უპირატესად კი „სხივების“ რაოდენობით განსხვავდებიან¹. ამ ტიპის სამკაულის საუკეთესო ნიმუშები ნაპოვნია ისევ ვანში. აქაური სხივანა საყურეები დამზადებულია რთული წესით. საყურე რგოლის საფასადო მხარე მორთულია ვარდულით, ხოლო „სხივები“ კი ცვარათი შედგენილი პირამიდებით ბოლოვდება². განსაკუთრებით მდიდარულია 1969 წ. აღმოჩენილი სხივანა საყურეები, თუ სასაფეთქლე რგოლები³, რომლებიც ამავე დროს კოლხ ოქრო-მჭედელთა ფილიგრანული ტექნიკის შესანიშნავ ნიმუშებს წარმოადგენენ (სურ. 10): საყურე რგოლი დამზადებულია მრგვალი განივკვეთიანი მავთულისაგან. რგოლი გახსნილია, ხოლო ბოლოები გახვრეტილია ისე, რომ ფრინველის თავს მოგვაგონებს. საყურე რგოლის წინა მხარე დამშვენებულია (ზედა ნაწილში) 16 ფურცლიანი მინიატიურული ვარდულით, სიგრძივ დაცვარულია, ხოლო ნაპირები შემკულია დაკეჭნილი მავთულით გამოყვანილი „მარყუქებით“. რგოლს ქვემოთ განფენილი 6 „სხივიც“ ცვარათი შედგენილი პირამიდებითა და ბოლო-ებული და ჩიტის მინიატიურული გამოსახულებებით მორთული. ამასთან ფრინველის გამოსახულებაც უხვადაა დაცვარული (თავი, მკერდი, ფრთები, ხოლო მკერდზე გამოყვანილია ორ რიგად განლაგებული სამკუთხედები). სულ 8 სმ-ს არ აღემატება თითოეული საყურე და მის მოსართავად კი, სხვასთან ერთად, დამზადებულია რამდენიმე ასეული ოქროს ცვარა, რომელთა დიამეტრი ნახევარ მილიმეტრსაც კი არ აღემატება და მით გამოყვანილია რთული სახეები (პირამიდები, ფრინველის ცალკეული დეტალი).

ძვ. წ. V—IV საუკუნეების კოლხეთში გავრცელებულია აგრეთვე ე. წ. ბურთულიანი ოქროს საყურეები და სასაფეთქლეები (სურ. 11). ნაპოვნია ისინი ვანში, როგორც ძვ. წ. V ს. სამარხებში, ასევე ძვ. წ. IV ს. სამარხებში⁴. ამას გარდა, ამავე ტიპის ოქროს საყურე აღმოჩენილია ითხვისში ძვ. წ. V—IV სს. დათარიღებულ სამარხში⁵. საგანგებოდ აღსანიშნავია ვანში 1969 წ. გათხრილ წარჩინებული კოლხი ქალის სამარხში ნაპოვნი ოქროს შესანიშნავი საყურეები: 14 ფურცლიანი ვარდულით, დაკეჭნილი მავთულით შედგენილი „მარყუქითა“ და ცრუცვარათი მორთულ ოვალური ფორმის საყურე რგოლზე დამაგრებულია ღერძი, რომლის შუაში მოთხვესებულია 6 სარტყლისაგან შედგენილი ჭვირული ბურთულა და ბოლოვდება ცვარათი შედგენილი პირამიდებით. საყურე რგოლიცა და ჭვირული ბურთულის სარტყლებიც უხვადაა დაცვარული.

შემოდგომილი ორივე ტიპის საყურეები თუ სასაფეთქლე რგოლები დამახასიათებელია მხოლოდ კოლხეთისთვის და არ გვხვდება საქართველოს ფარგლებს გარეთ⁶. ვანში ნაპოვნია ოქროს საყურეები, (სურ. 12) ეტლზე მდგარი ცხენოსნების გამოსახულებით⁷ მოგვაგონებენ ახალგორის სასაფეთქლე-

ებს⁵⁶, რომელთაც ანალოგიები ძვ. წ. V—IV სს. აქემენიდური ირანის ზელოვნებაში ვერ ეძებნებათ⁵⁷.

ვანშივეა ნაპოვნი ე. წ. ნახევარმთვარისებური (თუ ნავისებური) მოყვანილობის საყურეები, რომელთა ფორმა ძვ. წ. VIII—VII საუკუნეებიდან მოკიდებული ფართოდაა გავრცელებული როგორც წინა აზიაში (ჯერ ურარტუში⁵⁸, ხოლო შემდეგ მიდიასა და აქემენიდურ ირანში⁵⁹), ასევე ხმელთაშუა ზღვისპირეთსა (კვიპროსი, კონტინენტური საბერძნეთი, ეტრურია⁶⁰) და ჩრდილო შავი ზღვისპირეთში⁶¹. მაგრამ მათგან განსხვავებით კოლხეთში ნაპოვნი ნახევარმთვარისებური საყურეები (და ცხენოსნის გამოსახულებიანი სასაფეთქლეებიც) შედგენილია ისევე, როგორც წმინდა კოლხური ტიპის (სხივანა და ჭვირულბურთულიანი) საყურეები: ოთხივე ტიპის საყურეებზე რგოლის საფასადო მხარე შემკულია მინიატიურული ვარდულითა და ცვარათი გაწყობილი ან დაკეპნილი მავთულით გამოყვანილი „მარყუქებით“. ესაა საყურე გროლის მხატვრული გაფორმების თავისებურება⁶², რომელიც ამ სახით არ გვხვდება საქართველოს ფარგლებს გარეთ⁶³. მასთან ერთად საყურეებისა და სასაფეთქლეების მორთვაში უხვადაა გამოყენებული ზედაპირის დაცვარვა სამკუთხა თუ რომბული სახეებით, ხოლო სხივანა და ჭვირულბურთულიანი საყურეების შემკობა — ცვარათი შედგენილი პირამიდებით. ასეთივე სტილისტური ნიშნებით ხასიათდება და სრულიად უეჭვოდ კოლხური ოქრომჭედლობის ნიმუშებს წარმოადგენს ძვ. წ. V ს. ვანის სამარხებში ნაპოვნი მრავალრიცხოვანი და ნაირსახოვანი ოქროს მძივები და საკიდები (სურ. 14—17). მათ შორისაა ჩიტის, ვერძისა და ხბოს თავის მინიატიურული გამოსახულებანი. საგანგებოდაა აღსანიშნავი ძვ. წ. V ს. წარჩინებული კოლხი ქალის სამარხში ნაპოვნი დოლისებური საკიდები (სურ. 13), შემკული დაცვარული გეომეტრიული სახეებით: სვასტიკა, მეანდრი და სხვა. ეს უძველესი ორნამენტი (სვასტიკა), რომლის საწყისი ფორმები ახლა ძველ აღმოსავლეთში ცნობილია უკვე ენეოლითის ხანიდან, კოლხურ ხელოვნებაში გვიანი ბრინჯაოს ხანიდანაა გავრცელებული. ძვ. წ. V ს. იგივე ნიშანი აღნიშნულია ვანში 1961 წ. ნაპოვნ ცხენოსნის გამოსახულებიან ოქროს საკიდებზე (ცხენის გავაზე), აგრეთვე კოლხურ ბრინჯაოს სიტულებზე. იგივე გამოსახულება გვხვდება აგრეთვე უფრო გვიანაც: ელინისტური ხანის კოლხურ ამფორებზე და თიხის პირამიდული ფორმის საწაფებზე. დაბოლოს ისიც აღსანიშნავია, რომ იგივე ორნამენტი სხვადასხვა ვარიანტით დღემდე შემონახულია ქართული „დედაბოძის“ მორთულობაში და საერთოდ ქართულ ხალხურ ორნამენტში⁶⁴.

ოქრომჭედლობის ბრწყინვალე ნიმუშებია კუს გამოსახულებიანი საკიდები, ყელსაბამის ნაწილებს რომ წარმოადგენენ. კუს თვალები პასტითაა ინკრუს-

ტირებული, ხოლო ზურგი მორთულია ცვარათი გამოყვანილი სამკუთხედებით (სურ. 15).

ვანის მდიდრულ სამარხებში ნაპოვნია აგრეთვე ოქროს სამაჯურები, რომელთა ბოლოებს ამშვენებს ცხოველთა თავების სკულპტურული გამოსახულებები. მათგან ერთი ნაწილი, სრულიად აშკარად, შესრულებულია აქემენიდური სტილით და იმეორებს ძვ. წ. V—IV სს. ფართოდ გავრცელებულ ცხოველსახოვან სამაჯურებს⁶⁵. ასეთებია 1961 წელს წარჩინებული კოლხი ქალის სამარხში ნაპოვნი სამაჯურები, ჯიხვის, ლომისა და ხბოს თავებით დაბოლოებული⁶⁶. სტილისტურად სრულიად ანალოგიური გამოსახულებებით (ჯიხვისა და ხბოს თავები) შემკული ოქროსა და ვერცხლის სამაჯურები ნაპოვნია კვიპროსზე (ვუნი), სირიაში (რასშამრა), ეგვიპტეში და სხვა. ჩერტომლიკის ერთ-ერთ ოქროს სატევრის თავს ამკობს ისეთივე ხბოს თავი, როგორც ზემოაღნიშნულ სამაჯურებს, რომელთაც პ. ამანდრი⁶⁷ თანმხლები კომპლექსებისა და სტილის მიხედვით ძვ. წ. V საუკუნის დასასრულითა და IV ს. პირველი ნახევრით ათარილებს⁶⁸. ამ სამაჯურების დამზადების ცენტრი ჯერ განსაზღვრული არაა და ფიქრობენ, რომ შესაძლოა მათ აქემენიდური სამყაროსა და მისი მომიჯნავე ქვეყნების სხვადასხვა სახელოსნოში ამზადებდნენ⁶⁹.

ზემოაღწერილ სამაჯურებზე რამდენადმე უფრო ადრეულია (დაახლოებით ძვ. წ. V ს. შუა ხანებისა) 1969 წ. ვანში წარჩინებული კოლხი ქალის სამარხში ნაპოვნი ოქროს სამაჯურები, რომელთაგან ერთი წყვილი ვერძის თავებითაა შემკული, ხოლო მეორე — ტახის სკულპტურული გამოსახულებით. ეს უკანასკნელი განსაკუთრებითაა საინტერესო და რამდენადაც ჩემთვის ცნობილია — ჯერჯერობით უნიკალურიც. ეს სამაჯურები ოვალური ფორმისაა. საკმაოდ მასიური მრგვალგანიკვეთიანი რგოლი ჩამოსხმულია ტახის სკულპტურულ გამოსახულებებთან ერთად. ტახის მკვეთრად მოდელირებული დრუნჩი დაყრდნობილია წინგართხმულ ფეხის ჩლიქებზე. ტახს რელიეფურად გამოკვეთილი ეშვი აქვს. თვალის ბუდე დიდი ზომისაა, რომელშიც ჩასმულია ასევე დიდი ამოზიდული თვალი. დაცქვეტილი ყური ფოთლისებური მოყვანილობისაა და ვერტიკალურად დასმული. უკანა ფეხები მოკეცილი აქვს მუცელს ქვემოთ. სკულპტურულადაა გადმოცემული თეძოები და ღონიერი ჩლიქები. ჯაგარი თავიდან ბოლომდე ზურგის მთელ სიგრძეზე გადმოცემულია ვერტიკალური ღრმა ღარებით. კუდი გადაგდებულია მარჯვენა მხარეს... (სურ. 18).

სტილისტური თვალსაზრისით ვანის სამაჯურის ტახის გამოსახულებანი რამდენადმე უახლოვდებიან ირანისა და მცირე აზიის ტერიტორიაზე ცნობილ ბრინჯაოს ტახის გამოსახულებებს⁷⁰. მაგრამ მათგან განსხვავდება ზოგიერთი დეტალის (ყურის, ჯაგრის) გადმოცემით, და რაც მთავარია, უფრო გრაფიკულ-

დეკორაციული სტილითა და რამდენადმე სკულპტურულობით. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ იმავე სამარხში ნაპოვნია ვერცხლის საკიდები, რომლებიც თითქმის ზედმიწევნით იმეორებენ სამაჯურზე გამოსახულ ტახის ფიგურას, ვანის მდიდრულ სამარხებში მრავლადაა აგრეთვე ნაპოვნი ოქროს წვრილი ნივთებიც: მძივსაკიდები, სამოსის მოსართავი ღილაკები და კილიტები, ჰერალდიკური ნიშნები, რომელთაგან საგანგებოდაა აღსანიშნავი ფრთაგაშლილი არწივის გამოსახულებანი და სხვ.

ამგვარად, ვანში მოპოვებული ოქროს სამკაული საკმაოდ მრავალფეროვანია და მეტად მრავალრიცხოვანი. მიუხედავად ამისა, როგორც ზემოთ შევეცადეთ გვეჩვენებინა, თითქმის ყველა ხასიათდება გასაოცარი მხატვრულ-სტილისტური ერთიანობით. მათ ადგილობრივ ე.ი. კოლხურ წარმომავლობაზე მიუთითებს მხატვრული ფორმის ორიგინალობა, რაც მეტწილად მხოლოდ კოლხეთს ახასიათებს, ზოგიერთ შემთხვევაში გენეტურად უკავშირდება (როგორც ფორმით, ასევე დეკორით) წინამორბედი ხანის ბრინჯაოს კულტურის ძეგლებს და, როგორც წესი, არ გვხვდება კოლხეთის, (და საერთოდ ძველი საქართველოს) ფარგლებს გარეთ. ასეთებია, პირველ რიგში: დიადემა, „სხივანა“ და ჭვირულ ბურთულიანი საყურეები თუ სასაფეთქლე რგოლები, მძივსაკიდების ზოგიერთი ფორმა და სხვა, რაც მეორდება აგრეთვე ვერცხლისა და ბრინჯაოს ნაკეთობაზე. ვანსა და კოლხეთის სხვა ცენტრებში ნაპოვნი ოქროს ნივთების ადგილობრივი წარმოშობის უტყუარი მოწმობაა მათი სტილისტური და ტექნიკური ერთიანობა, რაც განსაკუთრებით თვალსაჩინოა საყურეებსა და სასაფეთქლეებში: სულ სხვადასხვა საყურე, რომელთა ფორმა ორიგინალურია („სხივანა“ და „ჭვირულბურთულიანი“) თუ ნასესხები („ნახევარმთვარისებური“), მაინც ერთნაირადაა შემკული: რგოლის საფასადო მხარე მორთულია მინიატიურული ვარდულით და უხვადაა დაცვარული, რაც ძვ. წ. V საუკუნეში მხოლოდ კოლხეთისათვისაა დამახასიათებელი და ამ სახით, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, არ გვხვდება ძველი საქართველოს ფარგლებს გარეთ.

ძვ. წ. V—IV საუკუნეების კოლხური ოქროს სამკაულისათვის დამახასიათებელია აგრეთვე გავარსის ფართოდ გამოყენება: სულ სხვადასხვა ფორმისა და დანიშნულების ნივთები (საყურეები, სასაფეთქლეები, ნაირსახოვანი საკიდები და მძივები, ბალთები) ამ დროს უხვადაა დაცვარული და ამასთან შემკულია ცვა-რათი გამოყვანილი პირამიდებით, სამკუთხედებით, რომბული ან სხვა გეომეტრიული სახეებით. ფრიად საინტერესოა, რომ ძვ. წ. V ს. ვანის მდიდრულ სამარხებში გვხვდება აგრეთვე ასეთივე წესით შემკული ვერცხლის ნივთებიც, (სურ. 19), რაც საერთოდ იშვიათია⁷¹ და, თავის მხრივ, კოლხეთში გავარსის ტექნიკის ფართოდ გავრცელების კიდევ ერთი თვალსაჩინო მოწმობაა⁷².

ოქროს ნივთებისა და სამკაულის ცვარათი გამოყვანილი პირამიდებითა და სამკუთხედებით, რომელი თუ სხვა გეომეტრიული სახეებით შემკობა ძვ. წ. VI—IV საუკუნეებში ფართოდ გავრცელებული მხატვრულ-სტილისტური ხერხია აღმოსავლეთისა და ხმელთაშუა ზღვისპირეთის მაღალკულტურულ ქვეყნებში. მის საწყისებს ძველი აღმოსავლეთის, კერძოდ, ძვ. წ. II ათასწლეულის შუმერის მხატვრულ კულტურაში ეძიებენ⁷³. მაგრამ სრულიად ჩამოყალიბებული სახით, დაცვარული პირამიდებით დაბოლოებული საყურეები და ცვარათი შედგენილი სამკუთხედებით მორთული ოქროს ნივთები ამას წინათ აღმოჩნდა დღევანდელი ირანის ქურთისტანში, მარლიკის სამაროვანზე, რომელსაც ძვ. წ. II ათასწლეულის დასასრულითა და I ათასწლეულის დასაწყისით (1200-900 წწ.) ათარიღებენ⁷⁴.

სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში მარლიკის ძეგლებს უკავშირებენ მანას სამეფოს⁷⁵ კულტურას, რომლის უფრო გვიანდელი (ძვ. წ. VIII—VII სს.) ძეგლები 1947 წ. ზივიეში აღმოჩნდა⁷⁶. როგორც ჩანს, სწორედ მანას სამეფოს ტერიტორიაზე, ძვ. წ. II ათასწლეულის დასასრულიდან ყალიბდებოდა ოქროს ნივთების და სამკაულის მორთვა დაცვარული პირამიდებით თუ სამკუთხა და სხვა გეომეტრიული სახეებით, რაც ძვ. წ. VIII და განსაკუთრებით VII საუკუნიდან თანდათანობით გავრცელდა მახლობელ აღმოსავლეთში⁷⁷, ხოლო ძვ. წ. VII—IV საუკუნეებში თავისებურ მოდად იქცა მთელ ხმელთაშუა ზღვისპირეთსა (კვიპროსი, სამოსი, კონტინენტური საბერძნეთი და მაკედონია, ეტრურია⁷⁸) და შავი ზღვისპირეთში⁷⁹. ამ დიდმა მხატვრულმა ტალღამ⁸⁰, როგორც ჩანს, მოაღწია აგრეთვე კოლხეთამდეც, სადაც მოხდა მისი თავისებური ათვისება, გადამუშავება და ორგანულად დაკავშირება საუკუნეების მანძილზე შემუშავებულ ადგილობრივ მხატვრულ ფორმებთან და სახეებთან. ამის შედეგად შეიქმნა კოლხური ოქრომჭედლობის თავისებური და განუმეორებელი სტილი, რომლის შესანიშნავი ნიმუშებიც ვანშია მრავლად აღმოჩენილი.

ამრიგად, ყველა საფუძველი გვაქვს იმისათვის, რომ ძვ. წ. VI—V საუკუნეების მახლობელი აღმოსავლეთის ოქრომჭედლობის ცნობილი ცენტრების (აქემენიდური ირანი, ეგვიპტე, კვიპროსი, ლიდია, არმენია, მიდია, ბაქტრიანა)⁸¹ გვერდით კოლხეთიც დავასახელოთ. მით უფრო რომ, როგორც თავიდანვე აღვნიშნეთ, კოლხეთში ოქროს მოპოვებასა და დამუშავებაზე ბერძენ-ლათინი მწერლებიც მოგვითხრობენ და მას „ოქრომრავალ“ ქვეყანას უწოდებენ.

განსაკუთრებით მრავლად კი, როგორც უკვე არაერთგზის აღვნიშნეთ, ოქროს ნივთები აღმოჩენილია ვანში. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ გამოჩენილი ქართველი ისტორიკოსი და ჩვენი ეროვნული კულტურის დიდი მოამაგე, აწ განსვენებული აკადემიკოსი ექვთიმე თაყაიშვილი, ჯერ კიდევ 1907 წელს და-

ბეჯითებით წერდა: „ოქროს ნივთები, რომელნიც აქ იპოვებიან, ჩვენის აზრით, უმეტეს შემთხვევაში შორიდან მოტანილნი არ არიან, არამედ აქ ნაკეთები, არც მათი საკეთებელი ოქროა შორიდან მოტანილი. ძველი ვანის ნიადაგს ყოველგან ემჩნევა ოქროს სილა, მეტადრე ღელე საქვაბიაში, რომელიც ჩრდილოეთით და აღმოსავლეთით უელის გორაკს. ხშირად აქ კარგა მოზრდილი მარცვლებიც შეგხვდებათ ოქროსი. ქალები და ბავშვები ზოგჯერ თითო მისხალსაც აგროვებენ აქ ოქროს სილას. თუ თქვენ ღელე საქვაბიის ნაწილს აყვებით, ადვილად დარწმუნდებით, ქარხნების ნაშთებიდან, გვირაბებიდან, ქვებიდან და ზოგჯერ ნაპოვნ ტყვიის დაურჯაკებიდან, რომ ამ ღელეში ოქროს სილა უცრიათ და ურეცხიათ“⁸².

ახლა, უახლოესი აღმოჩენების საფუძველზე, შეგვიძლია სრულიად თამამად გავიზიაროთ დიდი მეცნიერის მოსაზრება და ვივარაუდოთ, რომ ძვ. წ. V—IV სს. (აგრეთვე უფრო გვიან III—II საუკუნეებში) ძველ ვანში არსებობდა პროფესიონალ ხელოსანთა ძლიერი სკოლა, რომელიც ურთულესი ტექნიკური ხერხების გამოყენებით (კვერვა-ჭედვა, რჩილვა, გავარსი, ტვიფრვა) საუკუნეების მანძილზე ქმნიდა მხატვრული ოქრომჭედლობის უბრწყინვალეს ნიმუშებს. და იქნებ ამ ნივთებმაც გაუთქვეს კოლხეთს მთელ ანტიკურ სამყაროში „ოქრომრავალი“ ქვეყნის სახელი.

ძვ. წ. VI—IV საუკუნეების კოლხეთში ფართოდაა გავრცელებული აგრეთვე ვერცხლის სამკაულიც, რომელიც, როგორც უკვე ითქვა, არსებითად იმეორებს იმავე ფორმებს, ჩვენ რომ უკვე განვიხილეთ ოქრომჭედლობის ნიმუშების შესახებ საუბრისას (დიადემები, საყურეები და სხვ.)⁸³. განსაკუთრებით მრავალრიცხოვანია ვერცხლის სამაჯურები, რომელთაგან უმრავლესობა V—IV საუკუნეებში ე. წ. ზურგშეზნექილი ფორმისაა⁸⁴ და დაბოლოებულია სხვადასხვა ცხოველის (ლომი, ხბო, ვერძი, დრაკონი, გველი და ა. შ.) გამოსახულებებით, ხოლო ფორმისა და სტილის მიხედვით ხშირად ანალოგიურია V—IV სს, მთელ მახლობელ აღმოსავლეთში გავრცელებული სამაჯურებისა.

კოლხური კულტურის განვითარების ამ ეტაპზე (ძვ. წ. V—IV სს.) კვლავ გრძელდება ბრინჯაოს მხატვრული დამუშავება (ნაირსახოვანი სამკაული, საკულტო და სარიტუალო ნივთები, ჭურჭლები). უნდა აღინიშნოს, რომ სწორედ ბრინჯაოს ნაწარმში იჩენს თავს გვიანი ბრინჯაოს ხანის კოლხური კულტურის ტრადიციები. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა მთელი წყება ძვ. წ. V ს. ბრინჯაოს სიტულებისა, რომელნიც აღმოჩენილია ქობულეთ-ფიქვნარში, რაჭასა და ითხვისში⁸⁵, ხოლო სულ უკანასკნელ ხანს კი (1969 წ.) ვანში ძვ. წ. V ს. ქალის სამარხში (სურ. 20-21). აქ ნაპოვნია სამი ბრინჯაოს სიტულა, რომელნიც თავის ფორმით თითქმის ზედმიწევნით იმეორებენ ძვ. წ. I ათასწლეულის პირ-

ველ ნახევარში საქართველოსა და კავკასიაში გავრცელებულ ბრინჯაოს ჭურჭ-
ლებს, რომელთა ერთ-ერთ საწარმოო ცენტრად მიჩნეულია კოლხეთი⁸⁶. ძვ.
წ. V ს. სიტულები უფრო ადრინდელებისაგან პროპორციებითა და ძირითადად
კი ყურის მოყვანილობით განსხვავდებიან. ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველი ნა-
ხევრით დათარიღებული ჭურჭლების ყურის ზედა ნაწილი ზედმიწევნით იმეო-
რებს იმავე ხანის კოლხური თიხის ჭურჭლის ე. წ. „ზომორფული“ ყურების
შემკულობას⁸⁷. აღსანიშნავია, რომ ამგვარი ყურები ძვ. წ. I ათასწლეულის პირ-
ველი ნახევრისთვისაა დამახასიათებელი და, როგორც წესი, აღარ გვხვდება ძვ.
წ. V—IV საუკუნეებიდან. შესაბამისად განსხვავებულია ბრინჯაოს სიტულების
ყურების ფორმაც ძვ. წ. V საუკუნეში. ვანში ნაპოვნი ერთი სიტულის ყური ზე-
და ნაწილში ცხოველის დაცქვეტილი და თავწაწვეტებული ყურების იმიტაციას
წარმოადგენს და მით ზუსტად იმეორებს თიხის ჭურჭლის ყურების ფორმას,
რომელიც გვხვდება ძვ. წ. VI და V საუკუნეებში⁸⁸. ამრიგად, ჩანს, ერთი მხრივ,
ჭურჭლის ტრადიციული ფორმის შენარჩუნება და განვითარება, ხოლო მეო-
რე მხრივ, მისი მორთვა ეპოქის მხატვრული სტილის მიხედვით. სიტულების
მეორე ჯგუფის ყურები შემკულია წნული ორნამენტით, ამასთან ვანში ნაპოვნი
ერთ სიტულას ძირზე სვასტიკის გამოსახულება ამკობს. საგანგებოდაა აღსანიშნა-
ვი ვანში 1969 წ. აღმოჩენილ ქალის სამარხში მიცვალებულის თავთან ნაპოვნი
ბრინჯაოს ჭურჭელი (დაახლ. 14 სმ სიმაღლის), თითქმის ზუსტად რომ იმეორებს
ზემოაღნიშნული სიტულების ფორმას: ყურები შემკულია წნული ორნამენ-
ტით, ხოლო ძირზე გამოსახულია სვასტიკა. შემორჩენილია სახურავი რომელ-
ზეც ცხოველთა გრავირებული გამოსახულებაა (ჯიხვი, ტახი, მამალი, ლომი
და სხვა), რომელიც კოლხური ცულებისთვის დამახასიათებელი ტრადიციული
სტილითაა შესრულებული (სურ. 21).

ძვ. წ. VI—IV საუკუნეების კოლხეთის ერთ-ერთ განვითარებულსა და მა-
ღალდაწინაურებულ დარგს წარმოადგენს კერამიკული წარმოება. ამ ხანის
კოლხური თიხის ჭურჭელი მეტად მრავალფეროვანია თავისი დანიშნულებით
(სამეურნეო, სუფრის, საკულტო, სარიტუალო). ამასთან გამოირჩევა უაღრე-
სად ნატიფი და ორიგინალური ფორმებით. ძვ. წ. VI—V საუკუნეების კოლხური
კერამიკა ძირითადად შავი ფერისაა (ან ზოგჯერ ნაცრისფერზედაპირიანი), კარ-
გადაა გამომწვარი⁸⁹, შემკულია მეტწილად გეომეტრიული ორნამენტით (ტალ-
ღისებური, სამკუთხა, რომბული, წიწვისებური, გრეხილი, თევზიფხური სა-
ხეებით) და ზოგჯერ გაპრიალებულიცაა.

კერამიკული წარმოების ფართო მასშტაბს მოწმობს კოლხეთის არქეო-
ლოგიურ მონაპოვარში (ძვ. წ. VI—IV სს. ნამოსახლარებსა და სამაროვნებზე)
კერამიკული მასალის არაჩვეულებრივი სიმრავლე და მათი მრავალფეროვნე-

ბა: სხვადასხვა ფორმის დიდი ზომის სამეურნეო დანიშნულების ჭურჭელი (ქვევრები, დერგები), მრავალგვარი ქოთნები, დოქები, კათხები, მათარები, სხვადასხვა ფორმის სასმისები, ჯამები, თეფშები, საბეჭდავები, რკინის სადნობი ქურა, სახელოსნოებისათვის განკუთვნილი საბერველის თიხის მილები...

განსაკუთრებით დამახასიათებელია შავზედაპირიანი ქვევრები და დერგები. ძვ. წ. VI—IV სს. მათ აქვთ კარგად პროფილირებული (ჭრილში სამკუთხა მოყვანილობის) პირის გვირგვინი, რომელიც ყოველთვის ორნამენტირებულია (თევზიფხური, გრეხილი, რომბული თუ სხვა სახეებით). ქვევრის მუცელგამობერილი ტანი დაფარულია წვრილი, მკაცრად ჰორიზონტალური ღარებით (თითქოს დაშტრიხულია) და შემკულია აგრეთვე რელიეფური ქედებით. ზოგიერთ ქვევრზე გვხვდება ცხოველთა და ფანტასტიკურ არსებათა გამოსახულებანი, რომელნიც სტილისტურად თითქოს იმეორებენ კოლხური ბრინჯაოს ცულების გრავირებულ გამოსახულებებს⁹⁰.

კოლხეთში ძვ. წ. IV საუკუნიდან ქვევრებს სამარხებადაც იყენებენ.

ძვ. წ. VI და V სს. კოლხური ქვევრები აღმოჩენილია აგრეთვე ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთშიც, კერძოდ, ბოსფორის სამეფოს დედაქალაქ პანტიკაპეონში⁹¹ და აგრეთვე ნიმფეიონში⁹². საფიქრებელია, რომ ქვევრებით კოლხეთიდან გაქონდათ თაფლი და სელის ზეთი⁹³.

საკმაოდ მრავალფეროვანია ძვ. წ. VI—V სს. კოლხური დოქები, რომელთაგან ტიპურია ყურმილიანი ჭურჭლები, უპირატესად ბიკონუსური ფორმისა. საერთოდ ბიკონუსური მოყვანილობა კოლხური თიხის ჭურჭლის ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანია (სურ. 22—24).

თავისებურ ჯგუფს ქმნიან აგრეთვე სხვადასხვა ფორმის სასმისები, რომელთაგან ერთი ნაწილი მაღალფეხიანია, ხოლო მეორე — კონუსისებური ძირიანი⁹⁴.

ქუთაისის მახლობლად ს. მალლაკში ნაპოვნია მზის სიმბოლოთი შემკული შესანიშნავი შავპირილა მათარა⁹⁵.

აღსანიშნავია, რომ ძვ. წ. VI—V საუკუნეებში კერამიკის ძირითადი და განმსაზღვრელი ტიპები, როგორც ფორმით, ასევე ორნამენტაციით, ერთიანადაა დამახასიათებელი კოლხეთის ზღვისპირა და შიდა რაიონებისათვის (ბარისა და მთისათვის). ასეთივე ვითარებაა, როგორც უკვე ვნახეთ, ნივთიერი კულტურის სხვა დარგებშიც, რაც მოწმობს კოლხეთის სამეფოს კულტურის ერთიანობასა და მის უაღრესად კომპაქტურ ხასიათს ძვ. წ. VI—V სს⁹⁶. ესეიგი სრულიად აშკარად მაღალგანვითარებული, დიდი ტრადიციების მქონე კულტურა, თავისი სახე და თავისებურება რომ შეინარჩუნა დიდ ანტიკურ ცივილიზაციასთან ურთიერთობის ხანაშიც.

ანტიკური კულტურა და ძველი კოლხეთი

კოლხეთის სამეფოს გაცხოველებული სავაჭრო-ეკონომიური და კულტურული ურთიერთობა ჰქონდა ხმელთაშუა ზღვის აუზისა და მახლობელი აღმოსავლეთის მაღალდაწინაურებულ ქვეყნებთან. განსაკუთრებით საინტერესოა საკითხი კოლხეთის ურთიერთობისა ძველ ბერძნულ ცივილიზაციასთან.

ანტიკურ სამყაროსა და კოლხეთს შორის რეგულარული ურთიერთობა ე. წ. დიდი ბერძნული კოლონიზაციის პროცესთანაა მჭიდროდ დაკავშირებული.

ჯერ კიდევ ძვ. წ. VIII ს. შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროებზე ჩნდება პირველი მუდმივი ბერძნული სამოსახლოები, რომლებიც ზღვის ნაპირის გასწვრივ ზომალდთა რეიდისათვის განკუთვნილი ბაზების როლს ასრულებდნენ. ამ თვალსაზრისით ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა სინოპეს დაარსება¹, რომელიც „ფასისისკენ მიმავალ გზაზე მდებარეობდა“ (პოლიბიოსი, IV, 36).

ამ დროს (ძვ. წ. VIII—VII სს.) ბერძნებს, როგორც ჩანს, ძირითადად ურთიერთობა აქვთ სამხრეთ-დასავლეთ კოლხეთთან — დასავლურ ქართველ ტომთა მსხვილ პოლიტიკურ გაერთიანებასთან, რომელიც, როგორც ვნახეთ, ურარტულ წყაროებში ცნობილია „კულხას“ სახელით. სამწუხაროდ, ჩვენთვის თითქმის უცნობია ამ ურთიერთობის კონკრეტული ხასიათი, მაგრამ სავსებით აშკარაა, რომ ამ დროის ურთიერთობის ანარეკლია ძვ. წ. VIII—VI სს. ბერძნულ ეპიკურ ძეგლებში არგონავტების კოლხეთში მოგზაურობის შესახებ თქმულებათა პოპულარობა (პესიოდე და მისი სკოლა, ევმელოს კორინთელი, კინთეონი, ე. წ. „ნავბაქტიკური ეპოსი“, ეპიმენიდე). მეტად მნიშვნელოვანია ის ფაქტიც, რომ უკვე ძვ. წ. VIII ს. ბერძნულ ლიტერატურულ ძეგლებში პირველად იხსენიება „კოლხეთი“ (პოეტ ევმელოს კორინთელის „კორინთიკა“ ფრ. 2, რომე-

ლიც შემონახულია პინდარის სქოლიასტთან)², ხოლო მდ. ფასისი კი მსოფ-
ლიოს უდიდეს მდინარეთა შორისაა დასახელებული (ჰესიოდეს „თეოგონია“,
1, 340).

ძვ. წ. VIII ს. 20-იან წლებში სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის
პირველი ბერძნული ახალშენები, ისევე როგორც კულხას სამეფო, კიმერიე-
ლებმა გაანადგურეს და მხოლოდ ძვ. წ. VII ს. მეორე ნახევრიდან იწყება ბერ-
ძენთა მიერ შავი ზღვის სანაპიროების ინტენსიური კოლონიზაცია და უკვე ძვ.
წ. VI ს. დასასრულისათვის შავი ზღვის სანაპიროების ოთხივე მხარე თითქ-
მის მთლიანად ბერძენთა ახალშენებით დაიფარა. ამ დროს ბერძენთა სამოსახ-
ლოები ჩნდება აგრეთვე კოლხეთშიც — შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპირო-
ზე³.

კოლხეთის ტერიტორიაზე აღმოცენებული ბერძნული სამოსახლოების ხა-
სიათის გარკვევას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ანტიკურ სამყაროსა და კოლხეთს
შორის ურთიერთობის ფორმებისა და მისი შედეგების კვლევისათვის. დიდი
მნიშვნელობა აქვს იმის დადგენას, თუ რა როლი შეასრულა ბერძნულმა კო-
ლონიზაციამ კოლხეთის სოციალ-ეკონომიური და პოლიტიკური ორგანიზაციის
და აგრეთვე, მისი მოსახლეობის მატერიალური თუ სულიერი კულტურის გან-
ვითარების საქმეში.

არც თუ ისე დიდი ხნის წინ კოლხეთის სანაპიროს ზღვისპირა ბერძნულ
სამოსახლოებს სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში განიხილავდნენ, რო-
გორც ბერძნული კოლონიზაციის შედეგად წარმოქმნილ ელინურ პოლისებს და
ასეთებად მიიჩნევდნენ ფასისს, გიენოსს და დიოსკურიას (ს. ჟებელიოვი, ვ. გაი-
დუკევიჩი, ბ. კუფტინი, ა. ბოლტუნოვა და სხვ.)⁴.

მაგრამ უკანასკნელ წლებში ფართოდ გაშლილი არქეოლოგიური კვლევა-
ძიების შედეგად მოპოვებული მასალების საფუძველზე, სრულიად სამართლია-
ნად, აღინიშნა კოლხეთის ზღვისპირა ქალაქების წარმოქმნა-განვითარებაში აღ-
გილობრივი მოსახლეობის წამყვანი როლი და შესაბამისად კოლხეთში ბერძ-
ნული კოლონიზაციის თავისებური ხასიათიც⁵. ძვ. წ. VIII—VI სს. „დიდი ბერძ-
ნული კოლონიზაციის“ როგორც ცნობილია, გამოიხატებოდა მეტროპოლიიდან
(ანუ პირველსაცხოვრისიდან) მოქალაქეთა ერთი ნაწილის გადასახლებაში უც-
ხო ქვეყანაში და იქ, ახალ ადგილზე მეტროპოლიისაგან დამოუკიდებელი, ახა-
ლი პოლისური ორგანიზაციის შექმნაში. კოლონიზაცია საკუთარი პოლისიდან
მოქალაქეთა იძულებითი ემიგრაციის ფორმას წარმოადგენდა და მას, როგორც
ცნობილია, საკუთარი, ბერძნული საზოგადოების შინაგანი განვითარებით გა-
პირობებული მიზეზები ჰქონდა (საწარმოო ძალთა არასაკმარისი განვითარება,
ვაცხარებული სოციალური და პოლიტიკური ბრძოლა და ა. შ.). მაგრამ

ესაა ბერძნული კოლონიზაციის შინაგანი მიზეზების საკითხი. ამ პრობლემის მეორე მხარე კი იმაში მდგომარეობს, რომ გაირკვეს, თუ როგორ მიმდინარეობდა ბერძნული ახალშენების (კოლონების) დაარსების პროცესი ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში. ბერძნული კოლონიზაციის შესწავლის დღევანდელ ეტაპზე, სრულიად აშკარაა, რომ ეს პროცესი არ იყო ყველგან ერთნაირი და კოლონიზაციის წარმატება გაპირობებული იყო ადგილობრივი (დამხვედური) მოსახლეობის განვითარების დონით. ჯერ კიდევ ბერძნული ახალშენების წარმოქმნამდე დიდი ხნით ადრე და თვით კოლონიზაციის პერიოდშიც მთელი შავი ზღვისპირეთის მრავალრიცხოვან ტომთა განვითარება ძალზე არათანაბარი იყო (ეს გარემოება ამ უზარმაზარ ტერიტორიაზე მცხოვრებ ტომთა ეთნიკური სხვადასხვაგვარობითა და პონტოს სანაპიროების უძველესი მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიური და კულტურული განვითარების სრულიად სხვადასხვაგვარი დონით იყო გაპირობებული). უკვე კოლონიზაციის ადრინდელ ეტაპზე ბერძენ მოახალშენებს სხვადასხვა ქვეყანაში სხვადასხვა პირობები ხვდებოდათ. უკვე ამიტომაც არამართებულია კოლონიზაციის, როგორც ერთიანი პროცესის განხილვა და დასმა საკითხისა პონტოს ერთიანობის შესახებ.

ბუნებრივია ვივარაუდოთ, რომ მაღალგანვითარებული ხელოსნური წარმოებისა და ინტენსიური მიწათმოქმედების მქონე ადგილობრივი მოსახლეობის არსებობას მნიშვნელოვნად უნდა შეეფერხებინა ამ ტერიტორიაზე ელინური ახალშენების წარმოქმნა. ეს უკანასკნელნი დაფუძნებულნი იყვნენ ირგვლივ მცხოვრები ადგილობრივი მოსახლეობის ექსპლოატაციაზე. მიწის საკითხი ერთ-ერთი უმთავრესთაგანი იყო კოლონიზაციის პროცესში. ძველ ბერძნულ წყაროებში შემონახული ცნობები მოწმობენ, რომ შავი ზღვის ჩრდილოეთ, დასავლეთ და სამხრეთ სანაპიროებზე ბერძნული კოლონიების დაარსებას თან სდევდა ადგილობრივი მოსახლეობის დაპყრობა-დამორჩილება, ან კიდევ მათი აყრა—გადასახლება⁶. ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთის მაგალითზე ცნობილია, რომ აქ მთელი რიგი ბერძნული სამოსახლოებისა წარმოიქმნა უფრო ადრე დაარსებული ახალშენების (პოლისების) ზრდის შედეგად. ამ ქალაქებიდან მოსახლეობის ნაწილი გადადიოდა ახლადორგანიზებულ სამოსახლოებში (ე. წ. შინაგანი კოლონიზაცია), რის შედეგადაც მთელი ჩრდ. შავი ზღვისპირეთის სანაპირო ზოლი მთლიანად ბერძნული სამოსახლოებით დაიფარა⁷. დაახლოებით ასეთივე იყო ბერძნული კოლონიზაციის განვითარების შედეგი შავი ზღვის სამხრეთ და დასავლეთ სანაპიროებზე. სრულიად სხვაგვარი სურათია ამ მხრივ კოლხეთში.

ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ კოლხეთის მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიური და კულტურული განვითარების მაღალი დონე ჯერ კიდევ ძვ. წ. II ათასწლე-

სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის ერთ-ერთ ყველაზე უფრო დიდ ბერძნულ ცენტრად მიჩნეულია ფასისი.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ქალაქის სახელწოდება — „ფასისი“ არაა ბერძნული. „ფას“ ძირიანი სახელები ფართოდაა გავრცელებული დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმიკაში⁹, ხოლო ფასის მთიდან¹⁰ იღებს სათავეს მდ. რიონი — ძველი ფასისი და ეს სახელი შეერქვა ძველი რიონის შესართავთან აღმოცენებულ ქალაქს. მაგრამ ეს გარემოება განმსაზღვრელი როდია ამ ქალაქის ხასიათის (მისი ელინურობის თუ არაელინურობის თვალსაზრისით) გასარკვევად. კარგადაა ცნობილი, რომ ბერძნები ხშირად ადგილობრივი მდინარის სახელს შეარქმევდნენ ხოლმე მის შესართავთან დაარსებულ ახალშენს (მაგ., მდ. პანტი-კაპა და ქ. პანტიკაპეიონი, მდ. პისტროსი და ქ. პისტრია და სხვ). ჩვენი აზრით, უთუოდ დიდმნიშვნელოვანია და საგანგებო ყურადღების ღირსიც, პოეტ თეოკრიტესთან სქოლიოებში დაცული ცნობა: „მნასეასი (ალექსანდრიული ეპოქის მეცნიერი, შესაძლოა ერატოსთენეს მოწაფე — ო. ლ.) ამბობს, რომ კოლხებმა თავიანთი სახელწოდება მიიღეს კოლხოსისაგან, ფასისის ვაჟისაგან“. ამგვარად, ქალაქი კოლხთა პანთეონის უმაღლესი ღვთაების სახელს ატარებს. ხოლო უფრო გვიან, ახ. წ. II ს. არიანეს ცნობით, ქალაქის შესასვლელთან ფასისელთა ქალღმერთის ქანდაკება იყო აღმართული¹¹.

ფასისის მიდამოებში ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად საკმაოდ ვრცელ ტერიტორიაზე ფიქსირებულ იქნა მთელი რიგი ძვ. წ. VI—V სს. წმინდა კოლხური ნამოსახლარებისა. ამასთან დადგინდა მათი გენეტიკური კავშირიც უშუალოდ წინარე ხანის (ძვ. წ. VIII—VII) სამოსახლოებთან,

ძველი ფასისის მიდამოებში ჩატარებული კვლევა-ძიების შედეგები იქნებჯერ კიდევ არ გვაძლევს საფუძველს საბოლოო დასკვნებისათვის, მაგრამ მაინც ამ ეტაპზე ფრიად ანგარიშგასაწევი და მეტად მნიშვნელოვანია კოლხეთის ბერძნული კოლონიზაციის ხასიათისა და შედეგების კვლევისათვის. ფასისი რომ ბერძნული კოლონიზაციის შედეგად წარმოქმნილი ქალაქი ყოფილიყო, აქ ამ ვრცელ ტერიტორიაზე (ქალაქის გარეუბნებში) თუ ყველაფერი არა, ძირითადი და წამყვანი მაინც ბერძნული უნდა ყოფილიყო (საცხოვრებელი ნაგებობანი, საოჯახო ინვენტარი და საერთოდ მატერიალური კულტურა). ელინურობა ფოთის არქეოლოგიურ მონაპოვარში წარმოდგენილია მხოლოდ მეტად მცირერიცხივანი იმპორტული კერამიკით — ისიც აღმოსავლურ-ბერძნული და ატიკის სახელოსნოებს პროდუქციაა, რაც აქ სავაჭრო-ეკონომიურ ურთიერთობის გზითაა მოხვედრილი. ჩვენი აზრით, უაღრესად დიდმნიშვნელოვანი გარემოებაა, რომ ძვ. წ. VI—IV სს. კერამიკის ნიმუშებს შორის ჩვენ არ გვხვდება არცერთი ადგილობრივ დამზადებული წმინდა ბერძნული იერისა და ფორმის. ბერძნუ-

ლი კოლონია ხელოსნური წარმოების გარეშე წარმოუდგენელია. ამ ნაწარმის მომხმარებელი პირველ რიგში ქალაქისა და მის ირგვლივ მდებარე მოსახლეობა უნდა ყოფილიყო და ეს აუცილებლად იჩენდა თავს არქეოლოგიურ მონაპოვარში. ანალოგიური მასალების დამოწმება შეიძლებოდა სხვა, ბერძნულად მიჩნეული ქალაქების (დიოსკურია, გიენოსი) შესახებაც¹². ამიტომ ვფიქრობთ, რომ დღესდღეობით ჩვენს ხელთ არსებული მასალები არ გვაძლევენ უფლებას. შავი ზღვის კოლხურ სანაპიროზე დაარსებული ბერძნული სამოსახლოები განვიხილოთ როგორც ელინური პოლისები. ჩვენი აზრით, ბერძნული სამოსახლოები კოლხეთში ძირითადად წარმოადგენდნენ ემპორიონებს¹³ — ადგილობრივ საქალაქო ცენტრებთან დაარსებულ სავაჭრო ფაქტორიებს, რომელთა მეშვეობით ხორციელდებოდა კოლხეთის სავაჭრო-ეკონომიური ურთიერთობა ბერძნულ სამყაროსთან.

ექსპორტის მთავარ საგანს, როგორც ჩანს, შეადგენდა ადგილობრივი ნედ-
ლეული, პირველ რიგში კი ხე-ტყე. სტრაბონის ცნობით, კოლხეთში მოიპოვე-
ბა „გემთმშენებლობისათვის საჭირო ყოველი მასალა: აქ იზრდება მრავალი ტყე
და მდინარეებითაც ჩამოიტანება, მრავლად ამუშავებენ სელს, კანაფს, ცვილსა
და ფისს“ (XI, 2, 17). მ. ბერძნიშვილის აზრით, იმავე გემთმშენებლობისათვის
იქნებოდა განკუთვნილი ფისიც და ცვილიც, რომელიც, სტრაბონის სიტყვით, უხ-
ვად მოიპოვებოდა კოლხეთში¹⁴. საფიქრებელია, რომ გემთსაშენ მასალასთან
ერთად, კოლხეთიდან გაჰქონდათ აგრეთვე რკინა და შესაძლოა რკინის ნაწარ-
მიც¹⁵. ხოლო ანტიკურ მწერალთა (სტრაბონი, აპიანე) ცნობები კოლხეთში ოქ-
როს მოპოვების შესახებ, ზოგიერთ მკვლევარს აფიქრებინებს ოქროს ექს-
პორტსაც¹⁶.

პორტსაც¹⁶.
მთელ ანტიკურ სამყაროში იყო სახელგანთქმული კოლხური ხოხობი, რომელსაც პირველად არისტოფანე (ძვ. წ. V ს.), ხოლო შემდეგ ძვ. წ. III—II სს. ბერძენი მწერალი აგათარქიდე კნიდოსელი იხსენიებს¹⁷.

ბერძენ-რომაელ მწერალთა ცნობებიდან კარგად ჩანს, რომ ზოხოებიც და მისი სახელიც ანტიკურ სამყაროში კოლხეთის ფასისიდანაა გავრცელებული: იუვენალის სქოლიასტი წერს: „ზოხოები ფასისიდან წარმოშობილნი“, ზოლო ეს-ტატე თესალონიკელის ცნობით „მდ. ფასისის მიხედვით მიიღეს ეს სახელი (ფა-სიანები) ფრინველებმაც, რომლებიც აქ დიდი რაოდენობითაა“, ამიტომაც, რომ ბერძნულად ზოხოებს ეწოდება Φασιανός, ლათინურად—Fasianus¹⁸.

რომ ბერძნულად ზოზობის ეწოდება ფაშაძის, ლაშაძის, მხოლოდ ნედლეული და ბუნებრივი სიმდიდრე როდი შეადგენდა კოლხეთიდან ექსპორტის საგანს: ჩანს, უკვე აღრე ანტიკურ ხანაში ფართოდ გაჰქონდათ კოლხური ხელოსნური ნაწარმი, რომელსაც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ფართო სასაქონლო ხასიათი ჰქონდა. უკვე ძვ. წ. V ს. (და შესაძლოა, რამდენად

47

მე უფრო ადრეც) მთელ ანტიკურ სამყაროში იყო კოლხური სელი სახელგანთ-
ქმული. სტრაბონი წერდა: „კოლხეთში უხვად მოჰყავთ სელი... სელის წარ-
მოებას სახელიც კი გაითქვა; იგი უცხო ქვეყნებშიაც კი გაჰქონდათ და ზოგიერთი,
ვისაც სურს დაამტკიცოს კოლხების ნათესაობა ეგვიპტელებთან, ამაში ხედავს
დამამტკიცებელ საბუთს“ (XI, 2, 17). სრულიად აშკარაა, რომ „ზოგიერთებში“
სტრაბონი გულისხმობს ჰეროდოტეს, რამდენადაც ამ უკანასკნელს ეკუთვნის
ჩვენთვის ცნობილი პირველი მითითება კოლხური სელის შესახებ და კოლხები-
სა და ეგვიპტელების ნათესაობის იდეაც. ჰეროდოტეს ცნობა: „მხოლოდ ესენი
(კოლხები — ო. ლ.) და ეგვიპტელები ამზადებენ სელს ერთნაირად... ხოლო
კოლხურ სელს ელინელები სარდონულს უწოდებენ, ეგვიპტიდან შემო-
სულს კი — ეგვიპტურ სელს“ (II, 105), მოწმობს, რომ ბერძნულ სამყაროში
ფართოდ იყო გავრცელებული კოლხური სელი და იგი, უნდა ვივარაუდოთ, ეგ-
ვიპტურსაც კი უწევდა მეტოქეობას. ქსენოფონტი წერდა: „წმინდა ფასიანური
ან კართაგენული სელისგან უნდა გაკეთდეს ჩასაშვები ბადეები, აგრეთვე სამგ-
ზავრო და საველეც“¹⁹. ამრიგად, სელის ექსპორტს ადრე ანტიკური ხანის კოლ-
ხეთის ეკონომიკაში მნიშვნელოვანი ადგილი უნდა სჭეროდა²⁰.

საფიქრებელია, რომ ქსოვილთან ერთად კოლხეთიდან ფართოდ გაჰქონ-
დათ სელის ზეთი²¹, რომელსაც, როგორც ცნობილია, საკვები, სანათი და სამ-
კურნალო დანიშნულება ჰქონდა²². საინტერესოა, რომ კოლხთა ლეგენდარული
მეფის აიეტის ასული მედეა მთელ ანტიკურ სამყაროში იყო სახელგანთქმული,
როგორც ჯადოსნურ წამალთა დამზადების დიდოსტატი. ფიქრობენ, რომ სელის
წარმოებით განთქმულ კოლხეთში, როგორც სამკურნალო, ისე სურნელოვანი
ზეთის შემზადება სელის ზეთის საფუძველზე იყო აღმოცენებული²³. ვარაუდო-
ბენ, რომ კოლხეთიდან გაჰქონდათ აგრეთვე ლითონის ხელოსნური მზა ნაწარ-
მიც²⁴.

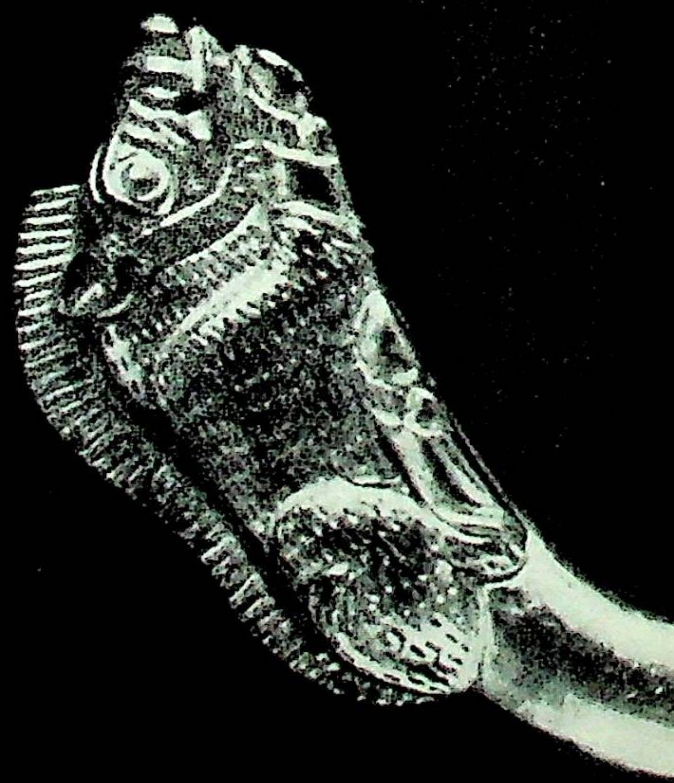
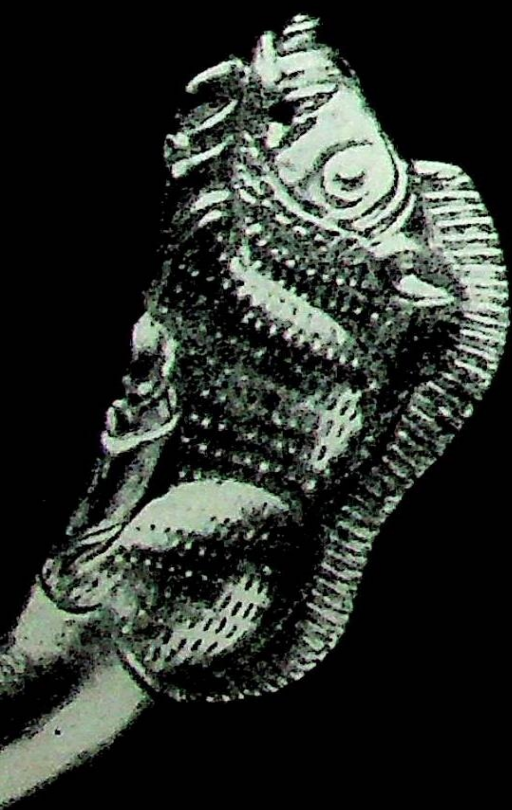
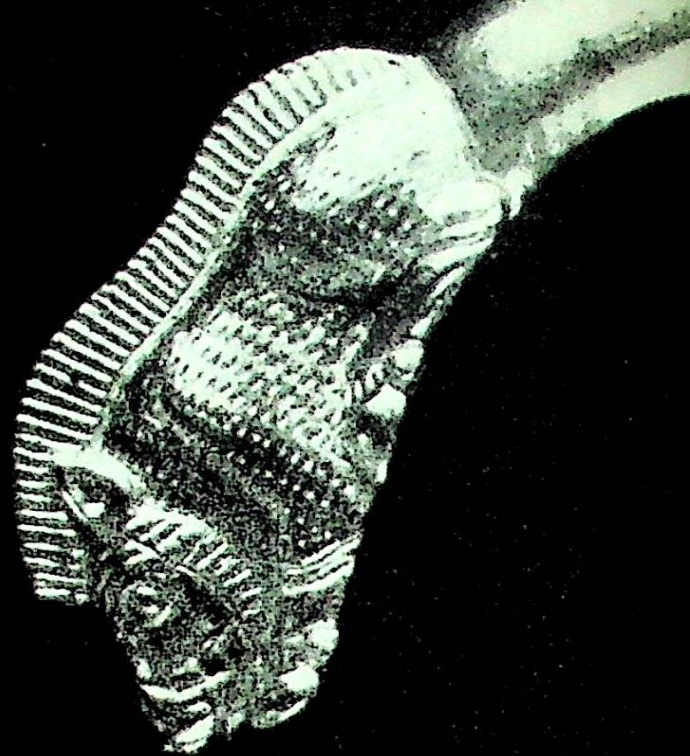
კოლხეთის აქტიური სავაჭრო-ეკონომიური ურთიერთობა განსაკუთრებით
კარგად ჩანს ჩრდ. შავი ზღვისპირეთთან ურთიერკავშირების მაგალითებზე,
სადაც (პანტიკაპეიონი, ნიმფეიონი და სხვ.) უკვე მრავლადაა ნაპოვნი კოლხუ-
რი კერამიკა და აგრეთვე მონეტები²⁵.

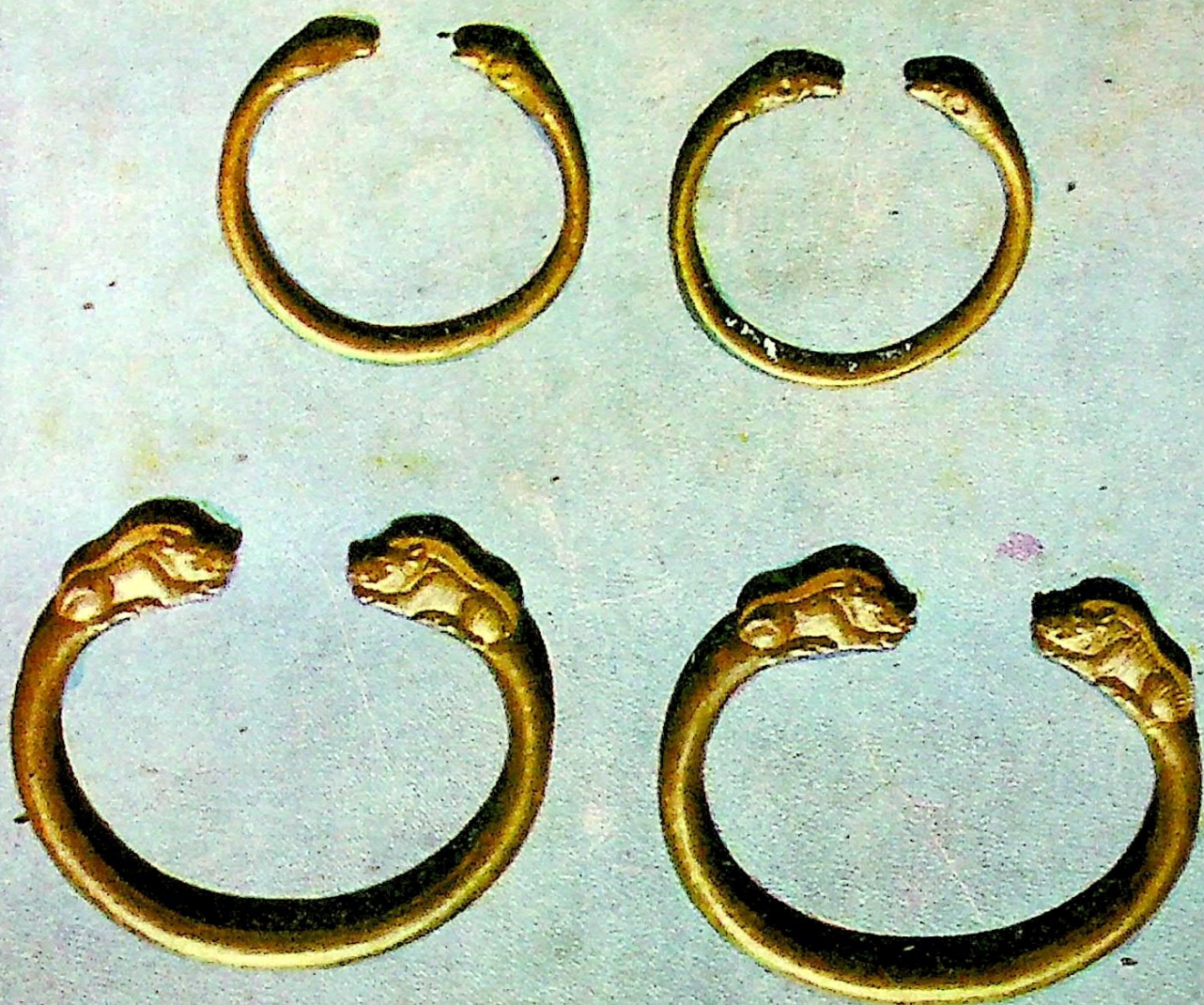
ბერძენ ვაჭრებს კი კოლხეთში ძირითადად მხატვრული და სუფრის ფაქი-
ზი კერამიკა, ძვირფასი ლითონის ჭურჭელი, მაღალი ხარისხის ღვინო, ზეითუ-
ნის ზეთი და ნელსაცხებლები შემოჰქონდათ.

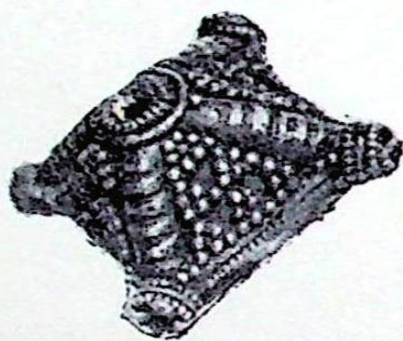
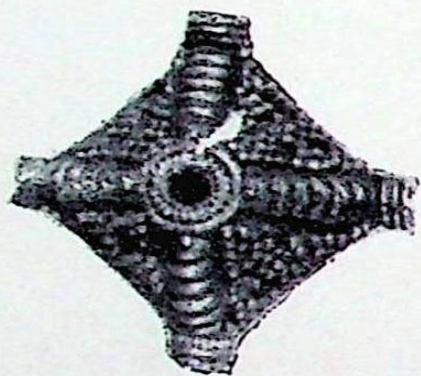
არქეოლოგიური მასალების მიხედვით, ბერძნული სამყაროს კოლხეთთან
ურთიერთობაში ორი ძირითადი ეტაპი გამოიყოფა: პირველი მოიცავს ძირითადად
ძვ. წ. VI საუკუნეს, ხოლო მეორე კი — ძვ. წ. V—IV საუკუნეებს²⁶.

ანტიკური სამყაროს კოლხეთთან რეგულარული სავაჭრო-ეკონომიური

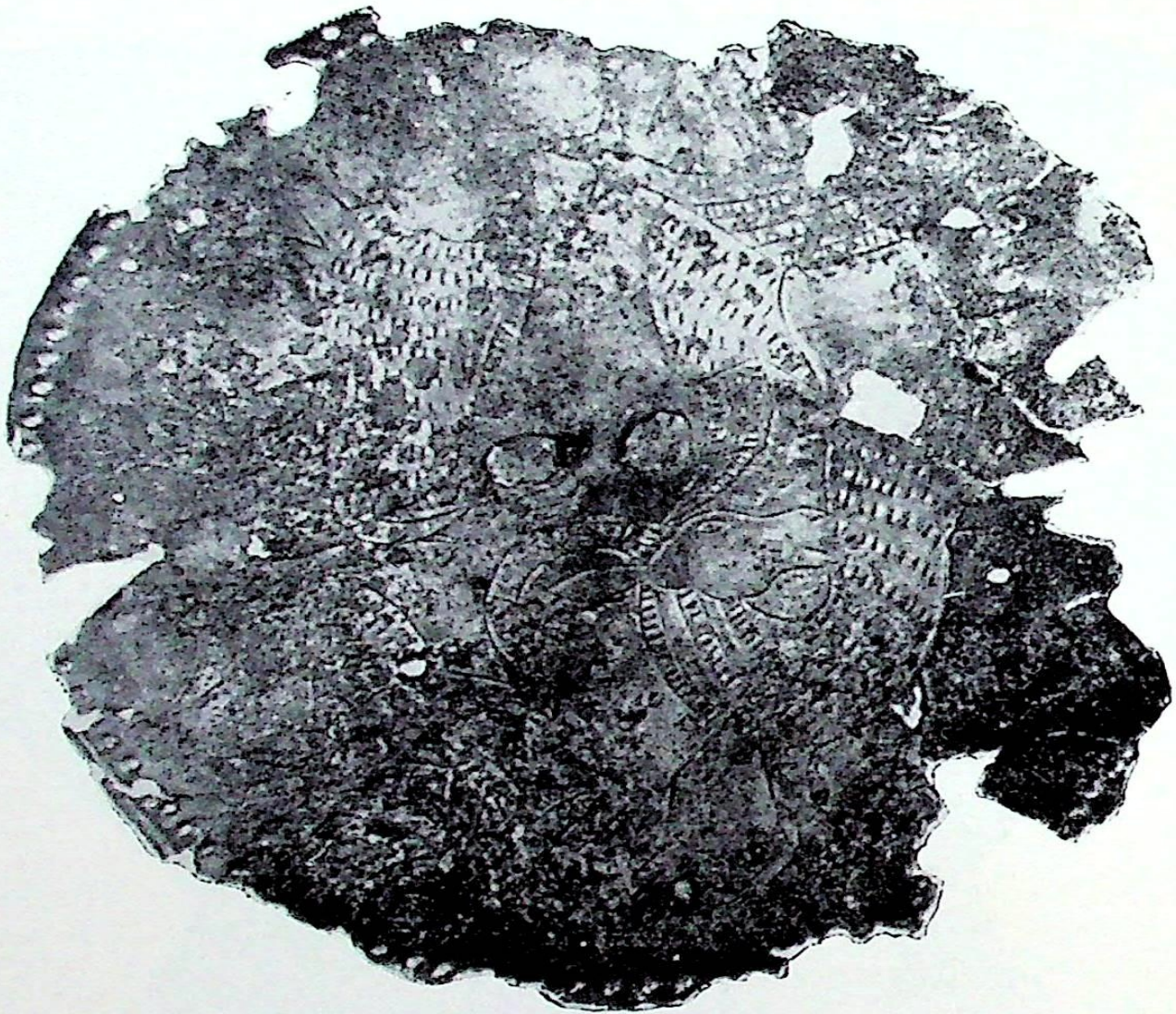

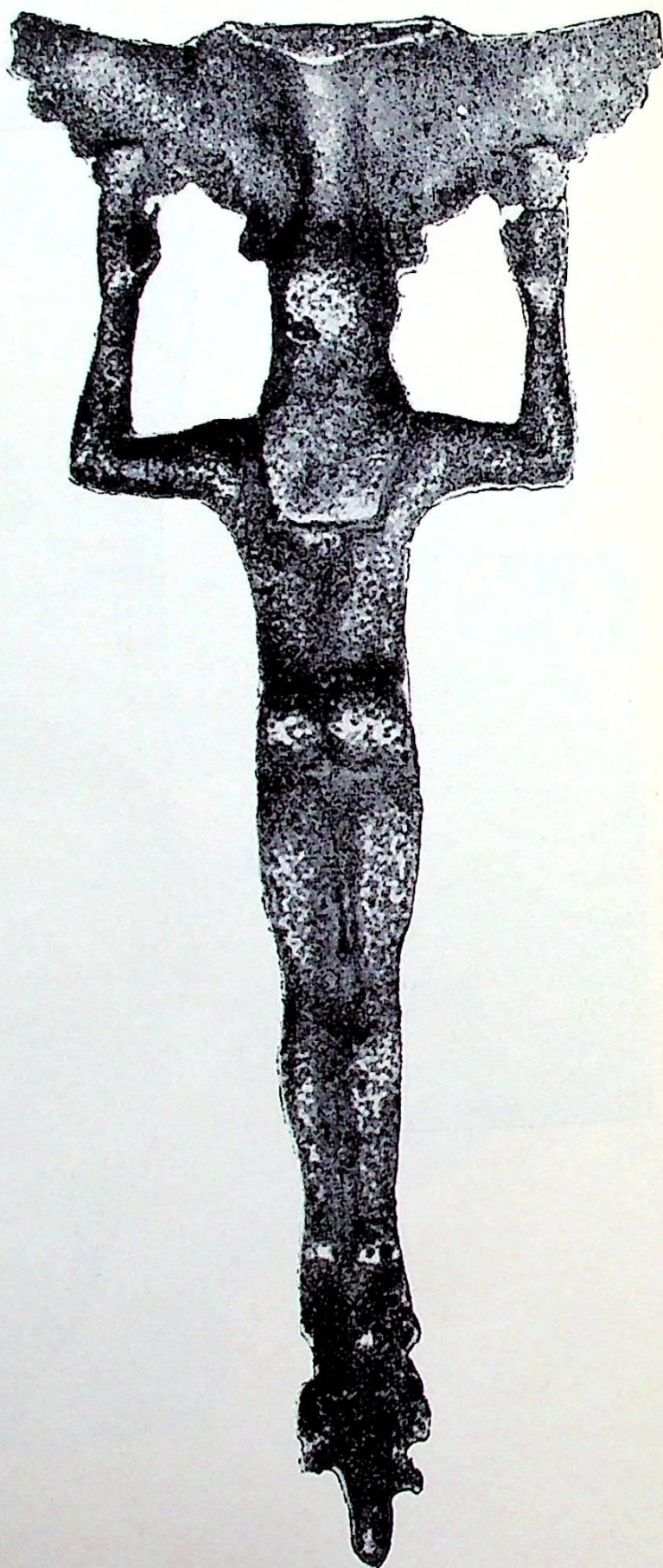
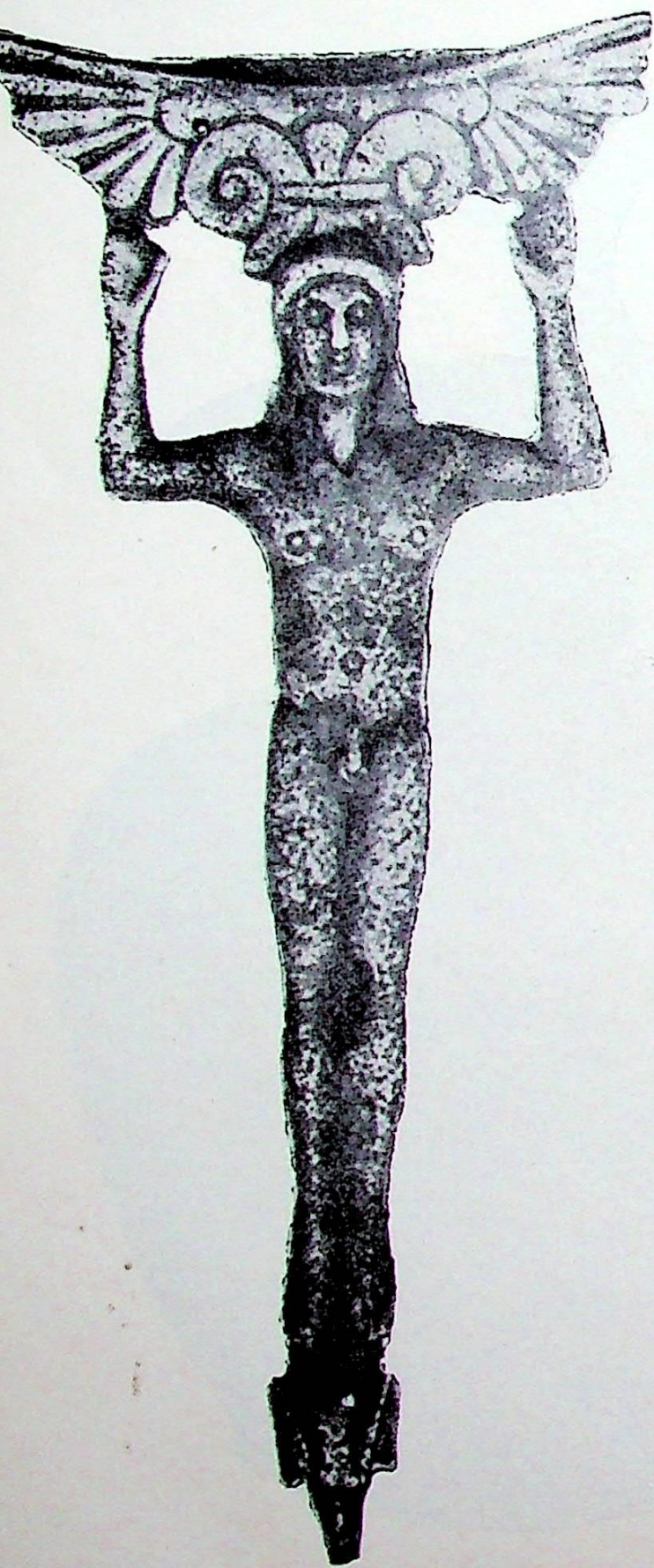

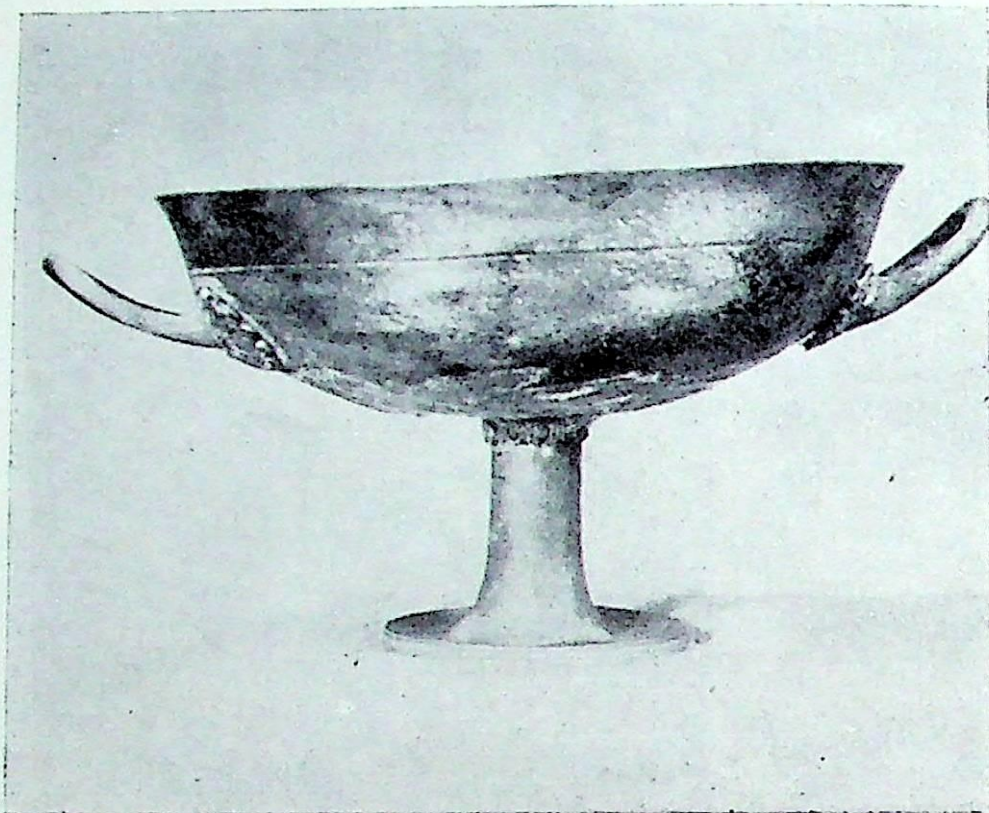

ურთიერთობის ადრინდელ ეტაპზე სრულიად აშკარაა აღმოსავლურ-ბერძნული (იონიური) სავაჭრო-სახელოსნო ცენტრების აქტიური როლი. ძვ. წ. VI ს. პირველ ნახევარში ურთიერთობა, როგორც ჩანს, ჯერ კიდევ ძალზე სპორადულ ხასიათს ატარებს (ამ ხანის მხოლოდ ერთეული აღმოჩენებია ჯერჯერობით ცნობილი). სამაგიეროდ, უკვე ძვ. წ. VI ს. შუა ხანებიდან და განსაკუთრებით ძვ. წ. VI ს. მეორე ნახევარში, ანტიკურ სამყაროსა და კოლხეთს შორის უკვე საკმაოდ ინტენსიური სავაჭრო-ეკონომიური ურთიერთობა ჩანს. ამასთან ისიც აღსანიშნავია, რომ, როგორც ისტორიული კოლხეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ანტიკური იმპორტული კერამიკის შესწავლა გვიჩვენებს, ძვ. წ. VI ს. ბერძნებს ურთიერთობა აქვთ ძირითადად კოლხეთის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილის მოსახლეობასთან, ვიდრე ქ. ფასისამდე და ამ უკანასკნელის მეშვეობით კოლხეთის შიდა რაიონებთან, ხოლო რამდენადმე უფრო გვიან — ძვ. წ. VI ს. მიწურულს, უფრო კი, ძვ. წ. V საუკუნიდან იწყება ურთიერთობა ჩრდ. დასავლეთ კოლხეთის მოსახლეობასთანაც.

ძვ. წ. VI ს., როგორც ითქვა, კოლხეთთან სავაჭრო-ეკონომიურ ურთიერთობაში აქტიურ როლს იონიური სავაჭრო-სახელოსნო ცენტრები ასრულებენ, ამ ცენტრების ნაწარმი, უპირატესად მხატვრული კერამიკა, უკვე საკმაოდ დიდი რაოდენობითაა კოლხეთში აღმოჩენილი.

აღსანიშნავია სხვადასხვა ფორმის ჯამები, მოხატული თეფშები, პოლიქრომული სარტყლებით შემკული სურები, ჭრაქები და სხვა. აქ კარგად გამოიყოფა ე. წ. იონიურ-როდოსული (კამირესის ჯგუფი), ფიკელურას და „იონიური“ სტილის კერამიკა. ამ კერამიკის ნაწილი როდოსის და სამოსის სახელოსნო ცენტრების პროდუქციაა. ჯერჯერობით ვერ ხერხდება აღმოსავლეთის ბერძნული კერამიკის ე. წ. „იონიური“ ჯგუფის სახელით ცნობილი კერამიკის საწარმოო ცენტრების განსაზღვრა. თიხების არაჩვეულებრივი მრავალფეროვნება მკვლევართ სხვადასხვა საწარმოო ცენტრების (ქიოსი, ნავკრატისი, მილეტი) არსებობას ავარაუდებინებს. აღსანიშნავია მხოლოდ, რომ აღმოსავლური ბერძნული კერამიკის მკვლევართა უმრავლესობის აზრით, საშუაშალო როლს იონიური სავაჭრო-სახელოსნო ცენტრების პროდუქციით ვაჭრობაში უდიდესი სავაჭრო ცენტრი მილეტი ასრულებდა. იონიური მხატვრული კერამიკის ინტენსიურ იმპორტზე კოლხეთში მოწმობს ამ კერამიკის აღმოჩენა არა მხოლოდ ზღვისპირა ზოლში (ქობულეთ-ფიჭვნარი, ფოთის მიდამოები), არამედ კოლხეთის შიდა რაიონებში და აღმოსავლეთ საქართველოშიც კი.

გარდა მხატვრული კერამიკისა, იონიური ცენტრებიდან კოლხეთში შემოჰქონდათ ზეითუნის ზეთი, მაღალი ხარისხის ღვინო და სხვა. ამაზე მიუთითებს დიდი ზომის სატრანზიტო თიხის ჭურჭლის, ე. წ. ამფორების ძალზე ხში-

რი აღმოჩენები ძველი კოლხეთის მრავალ პუნქტში. აღსანიშნავია, რომ კოლხეთში აღმოჩენილი ძვ. წ. VI ს. ამფორების უმრავლესობა აგრეთვე იონიურ საწარმოო ცენტრებს ეკუთვნის (ქიოსი, ლესბოსი, სამოსი და სხვა უცნობი ცენტრები).

ძვ. წ. VI ს. დასასრულსა და V ს. დასაწყისში შეინიშნება აღმოსავლურ-ბერძნული ცენტრების კოლხეთთან სავაჭრო ურთიერთობის შესუსტება. ძვ. წ. V ს. მეორე ნახევრიდან კი იონიური მხატვრული კერამიკა თითქმის სრულე-ბით აღარ გვხვდება კოლხეთის არქეოლოგიურ მონაპოვარში. სამაგიეროდ ამ დროიდან სრულიად აშკარად ისახება ათენის (ატიკის) აქტიური სავაჭრო რო-ლი კოლხეთთან ურთიერთობაში.

ათენის სავაჭრო-ეკონომიური ურთიერთობა კოლხეთთან, როგორც ჩანს, ჯერ კიდევ ძვ. წ. VI ს. უკანასკნელ მეოთხედში იწყება. ამ დროის ცალკეული აღმოჩენები ცნობილია ქობულეთ-ფიჭვნარიდან, ფასისის მიდამოებიდან, აგ-რეთვე ერთი აღმოჩენა აღმოსავლეთ საქართველოშიცაა (ზოვლე) ფიქსირებუ-ლი. მაგრამ არქეოლოგიურ მონაპოვარში ნათლად ჩანს, რომ ამ დროს ატიკას-თან ურთიერთობა ჯერ კიდევ არაა ინტენსიური და იგი ვერ უწყევს კონკურენ-ციას იონიურ სავაჭრო-სახელოსნო ცენტრებს. მაგრამ სულ სხვა სურათია ამ მხრივ ძვ. წ. V (განსაკუთრებით მის მეორე ნახევარში) და IV საუკუნეებში.

ცნობილია, რომ ძვ. წ. VI ს. დამლევს დარიოს I დაიპყრო პროპონტი და პელესპონტი, რის შედეგადაც შავი ზღვის სრუტეები აქემენიდური ირანის გავ-ლენას დაემორჩილა²⁷. ფიქრობენ, რომ ამ ფაქტს, მიუხედავად ბერძენ-ირა-ნელთა ომიანობისა, დიდად არ შეუშლია ხელი ათენის შავი ზღვისპირეთთან ვაჭრობისათვის, მაგრამ ძვ. წ. V ს. 90-იანი წლების ბოლოსა და 70-იანი წლე-ბის დასაწყისს შორის სავაჭრო ურთიერთობანი მაინც საგრძნობლად უნდა შე-ფერხებულიყო. მხოლოდ ძვ. წ. V ს. 70-იანი წლებიდან (ძვ. წ. 476/5 წწ. ათე-ნელთა მიერ ქ. ბიზანტიონის საბოლოოდ დაპყრობის შემდეგ) იწყება ათენელ-თა განუყოფელი ბატონობა შავი ზღვის სრუტეებზე და მათი უპირატესი რო-ლიც მთელ შავი ზღვისპირეთთან ვაჭრობაში²⁸. როგორც სულ ახალი არქეო-ლოგიური აღმოჩენები მოწმობენ, სწორედ ძვ. წ. V საუკუნის 70-იანი წლები-დან უნდა ვივარაუდოთ ათენის ინტენსიური სავაჭრო-ეკონომიური ურთიერ-თობის დასაწყისი კოლხეთთანაც. ამ თვალსაზრისითაცაა დიდმნიშვნელოვანი ვანში 1969 წ. აღმოჩენილი წარჩინებული კოლხი ქალის სამარხი, რომელშიც მეტად მრავალრიცხოვან კოლხურ ნივთებთან ერთად ნაპოვნია რამდენიმე იმპორტული საგანიც, რომელთაგან ზოგიერთი საკმაოდ ზუსტად თარიღდება. საგანგებოდაა აღსანიშნავი ბრინჯაოს სურა (ენოხოია) და ტაფისებური ჭურჭელი (პატერა), რიტუალური ხელის დაბანისათვის განკუთვნილი (სურ. 25—26). პა-

ტერის ტარი ტანშიშველი ჭაბუკის სკულპტურულ ფიგურას წარმოსახავს (სურ. 26). სახისა და ტანის სტილისტური თავისებურებანი, განსაკუთრებით კი ქანდაკების მწყობრი კონტური და წაგრძელებული პროპორციები, ერთმანეთთან მჭიდროდ მიჯრილი ფეხები, მარცხენა ხელის ასიმეტრიულობა, ზომები და აგრეთვე აკროტერიუმის სახით შესრულებული დამაკავშირებელი ფირფიტა, ამ პატერას აახლოვებს ატიკური წარმოების პატერებთან (მის ე. წ. აკროპოლისის ჯგუფთან), რომელთაც ძვ. წ. 500—480 წლებით ათარიღებენ²⁹. ძვ. წ. V ს. მეორე მეოთხედით თარიღდება იქვე ნაპოვნი ატიკური წარმოების ორი ვერცხლის კილიკი³⁰ (სურ. 28) და აგრეთვე ატიკური შავლაკიანი მაღალფეხიანი კილიკი³¹. შესაბამისად იმავე ხანისაა იმავე სამარხში ნაპოვნი ასევე ატიკური მცირე ზომის ამფორა³² და რამდენიმე სრულიად უნიკალური ნივთი. ასეთია პირველ რიგში ატიკური ტიპის ვერცხლის არიბალოსი (სურ. 27), რომლის პირი ლეკითოსისებური ჭურჭლისაა, ხოლო ყურები გაფორმებული აქვს ფრინველის სახით³³. ძირზე გათხეცეცებული ლოტოსის გამოსახულებათ³⁴. სფეროსებური ტანი შექმნილია „ენების“ ორნამენტით, მათ შორის კი შექმნილია ფრიზი, რომელზედაც მოთავსებულია სფინქსების მსვლელობის გრაფირებული გამოსახულება. სფინქსებს წინა ხელი³⁵ ზეაწეული აქვთ. სფინქსის თავი (მოკლედ შეჭრილი და შუბლზე აქოჩრილი თმა) და გაორმაგებული მომრგვალებული ფრთები თითქოს იმეორებენ ატიკურ ტიპს, რომელიც წარმოდგენილია ბრიტანეთის მუზეუმის ორ წითელფიგურულ რიტონში, სფინქსს რომ წარმოსახავს. მათგან ერთი ძვ. წ. V ს. მეორე მეოთხედში მოღვაწე ცნობილი ატიკელი ოსტატის — სოტადის ნახელავია³⁶, ხოლო მეორე — პისტოქსენის³⁷.

ჭურჭლის ატიკური ფორმა და სფინქსის (სტილის თვალსაზრისით) ატიკური იერი გვაფიქრებინებს, რომ ეს მრავალმხრივ საინტერესო ჭურჭელი ატიკური სახელოსნოების ნაწარმია. სტილისტურად ამავე რიგისაა სფინქსის სკულპტურული გამოსახულება, იმავე სამარხში ნაპოვნი ვერცხლის კოვზს რომ ამკობს. დაბოლოს აღსანიშნავია აგრეთვე ასევე სრულიად უნიკალური ვერცხლის სარწყულა ყურზე ფრთოსანი ლომის სკულპტურული გამოსახულებით, ხოლო მათ ქვემოთ ორ-ორი ვერძის გამოსახულებათ მუცელზე მიჩილული. თავისებურია იქვე ნაპოვნი ე. წ. ფინიკიური მინის ორი თასი, რომელთაგან ერთი ცისფერი მინისაა (სურ. 29) და მორთულია ყვითელი ფერის სარტყლებით, ხოლო მეორე ღია მელნისფერია.

ამრიგად, აქ აღწერილი ნივთების უმრავლესობა ზუსტად თარიღდება ძვ. წ. V ს. მეორე მეოთხედით და წარმოადგენს ძველი ბერძნული ტორევტიკის უნიკალურ ნიმუშებს. მათი აღმოჩენა ვანში არაპირდაპირი მოწმობათა იმისა, რომ ამ დროს ვანი წარმოადგენდა ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს პოლიტიკურსა და

სავაჭრო ცენტრს. ეს აღმოჩენა იმითაცაა საინტერესო, რომ იგი გვიჩვენებს ათენის კოლხეთთან ურთიერთობის ახალი ეტაპის დასაწყისს ბერძენ-ირანელთა ომიანობის შემდეგ, როდესაც ათენი დაიკავებს დომინირებულ მდგომარეობას მთელ შავი ზღვისპირეთთან ვაჭრობაში.

ძვ. წ. V—IV სს. ატიკური მხატვრული შავფიგურიანი, წითელფიგურიანი და სადა შავლაკიანი კერამიკა (კრატერები, სკიფოსები, ლეკითოსები, კილიკები, ასკები, კანთაროსები, პელიკები, გუტუსები) უკვე ძველი კოლხეთის თითქმის ყველა მნიშვნელოვან ანტიკურ ნამოსახლარზეა მოპოვებული (ქობულეთ-ფიჭვნარი, ბათუმის მიდამოები, ურეკი, ფოთის მიდამოები, ოჩამჩირეს ანტიკური ნამოსახლარი, ქ. სოხუმი და მისი მიდამოები, ეშერი). მეტად მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ ძვ. წ. V—IV საუკუნეებში ატიკური იმპორტი რიონ-ყვირილის სავაჭრო მაგისტრალით საკმაოდ ინტენსიურად იკვლევს გზას კოლხეთის შიდა რაიონებშიც (ვანი, დაბლაგომი, ქუთაისი, ჭოგნარი, საჩხერე, ითხვისი) და მთიან ზოლშიც (რაჭა, სვანეთი). ათენის კოლხეთთან სავაჭრო-ეკონომიურ ურთიერთობაზე მიუთითებს აგრეთვე ნუმიზმატიკური მასალებიც (კოლხეთში აღმოჩენილი ათენური ტეტრადრაქმები, ქიზიკინი). ამასთანავე ათენი ასრულებდა საშუამავლო როლს კოლხეთთან კუნძულთაზოსის პროდუქციით ვაჭრობაში.

ათენსა და კოლხეთს შორის ურთიერთობის თვალსაზრისით, დიდ ინტერესს იწვევს ათენში აღმოჩენილი და ამჟამად ბერლინის მუზეუმში დაცული ჰიდრია (თიხის სამყურა ქურჭელი), რომელზედაც შემორჩენილია ბერძნული წარწერა „კოლხმა გამაკეთა მე“. ეს ჰიდრია ატიკური შავფიგურული ტექნიკის ნაწარმადაა მიჩნეული, მაგრამ მასში უხვადაა წარმოდგენილი იონიური მხატვრული ნაკადი. ათენშია აღმოჩენილი და ბერლინის მუზეუმშია დაცული თიხის ამფორა, რომელსაც აგრეთვე ბერძნული წარწერა ახლავს: „ევქსისტეოსმა გამაკეთა, კოლხმა მომხატა“. ცნობილი გერმანელი სპეციალისტის ერნსტ პფულის აზრით, ათენში მოღვაწე იმავე კოლხი ოსტატის მიერ უნდა იყოს მოხატული კიდევ ამჟამად კოპენჰაგენის მუზეუმში დაცული ერთი ლარნაკი³⁸.

ათენში აღმოჩენილ წარწერებში იხსენიებიან აგრეთვე კოლხი მონებიც. მაგალითად, ძვ. წ. 415—414 წწ. ე. წ. ჰერმოკოპიდების პროცესთან დაკავშირებით შედგენილი წარწერიდან ჩანს, რომ მეტეკ კეთისოდორის კუთვნილი მონა კოლხი 153 დრაქმად იყო შეფასებული³⁹.

კოლხეთის ზღვისპირა ბერძნული სავაჭრო ფაქტორიების მეშვეობით ვრცელდებოდა კოლხეთში აგრეთვე ეგვიპტისა და სირიის სახელოსნოების ნაწარმი (ფერადი მინისა და პასტის მძივები, პოლიქრომული მინის სანელესაცხებლე ქურჭლები და სხვა)⁴⁰.

ბერძენთა აქტიური სავაჭრო ურთიერთობა კოლხეთის მოსახლეობასთან, როგორც ჩანს, თვით კოლხეთის სამეფოში შინაგანი სავაჭრო ურთიერთობის ორგანიზაციისა და სასაქონლო წარმოების მაღალი დონით იყო გაპირობებული, ცნობილია, რომ უკვე ძვ. წ. VI ს. კოლხეთში იჭრებოდა საკუთარი მონეტა ე. წ. „კოლხური თეთრი“, რომლის გავრცელების არე ძირითადად კოლხეთის ტერიტორიით იფარგლება⁴¹. ამის გამო სამართლიანადაა მიჩნეული, რომ „კოლხური თეთრი“ ადგილობრივი ბაზრის ინტერესებისა და რეგულირებისათვის იყო მოჭრილი. ეს კი, უნდა ვიფიქროთ, მხოლოდ ადგილობრივი ცენტრალური ხელისუფლების პრეროგატივას შეადგენდა და საკუთრივ კოლხეთის სასაქონლო წარმოების ინტერესებს შეესაბამებოდა.

დიდ ინტერესს იწვევს ძვ. წ. III საუკუნის ბერძენი მწერლის აპოლონიოს როდოსელის ცნობა: „კოლხებს შენახული აქვთ თავიანთ მამათაგან ნაწერი კირბეები, რომლებზედაც ირგვლივ მოგზაურთათვის ნაჩვენებია ზღვისა და ხმელეთის ყველა გზა და საზღვარი“ („არგონავტიკა“, IV, 279-282) ¹².

აპოლონიოს როდოსელის ეს მრავალმხრივ საყურადღებო ცნობა და აგრეთვე I ს. ბერძენი გეოგრაფოსის სტრაბონის მითითება მდ. ფასისზე 120 ხიდის არსებობის შესახებ, სრულიად თამამად შეიძლება მიჩნეულ იქნას ძველ კოლხეთში სავაჭრო გზებისა და საქმის ორგანიზაციის მაღალი დონის მოწმობად.

საქართველოში აღმოჩენილ ანტიკური კულტურის ძეგლთაგან ყველაზე უფრო ღირსშესანიშნავი ე. წ. სოხუმის სტელაა (სურ. 30). იგი 1953 წელს იპოვეს შემთხვევით სოხუმთან (ძველი დიოსკურია) ზღვის ფსკერზე⁴³ და ამჟამად აფხაზეთის სახელმწიფო მუზეუმშია გამოფენილი. მარმარილოს სწორკუთხა ფილაზე (157×92 სმ) მოცემულია სამფიგურიანი რელიეფური კომპოზიცია, რომელიც განსვენებულთან გამოთხოვების სცენას ასახავს: განსვენებული გარომელიც მოსახულია სავარძელში მჯდომი და მარჯვენა ხელით ეხვევა მის მუხლებთან დაჩოქილ ბავშვს (შვილს?). უკანა პლანზე გამოსახულია ახალგაზრდა ქალი, რომელსაც მოსავს უსახელოო სარტყლიანი ატიკური პეპლოსი და ხელში კოლოფი უკავია. მას, ისევე როგორც პატარა ბავშვს, მოკლედ შეჭრილი თმა აქვს (გლოვის ნიშნად), ხოლო თავი — მარცხენა მხრისაკენ ოდნავ დახრილი, რაც აგრეთვე მწუხარე განწყობის მაუწყებელია. ამრიგად, სოხუმის სტელაზე წარმოდგენილია ბერძნულ საფლავის ქვებზე განსვენებულთან გამოთხოვების ფართოდ გავრცელებული სცენა: გარდაცვლილი ქალი საკუთარ შვილთან

53

ერთადეა გამოსახული. იქვეა ახლობელი ნათესავი — ახალგაზრდა ქალი, რომელსაც ხელთ უპყრია განსვენებულისადმი მიძღვნილი საგანგებო საჩუქარი — იმქვეყნიურ ცხოვრებაში აუცილებელი, მაგიური დანიშნულების სამკაულებიანი კოლოფი⁴⁴. გამოსახულების კომპოზიციისა, რელიეფის ხასიათისა და დრამირების მიხედვით სტელა თარიღდება ძვ. წ. 430—420 წწ. სოხუმის სტელა ანტიკური ხელოვნების მეტად საინტერესო და რთული ძეგლია. იგი იმითაცაა საინტერესო, რომ დღემდე ცნობილ იმ ბერძნულ სამარხ რელიეფებს შორის, რომლებიც შემკულია მრავალფიგურიანი კომპოზიციით, ყველაზე უფრო ადრინდელია. სოხუმში (ძველი დიოსკურია) აღმოჩენილი ეს ანტიკური რელიეფი იმავე დროს ბერძნულ სამყაროსთან კოლხეთის ურთიერთობის თავისებური მოწმობაცაა⁴⁵.

მიცვალებულის სამარხზე საგანგებო საფლავის ქვის — სტელის აღმართვა ფართოდ იყო გავრცელებული ბერძნულ სამყაროში ძვ. წ. VII ს. დასასრულიდან, ხოლო განსაკუთრებით კი ძვ. წ. V—IV საუკუნეებში. საგანგებო საფლავის ქვის აღმართვა მიზნად ისახავდა, ერთი მხრივ, განსვენებულის ხსოვნის შენახვას მომავალი თაობისათვის, ხოლო, მეორე მხრივ — მიცვალებულისათვის კულტის შესასრულებელი ადგილის შემოფარგვლას. გამოთქმულია აგრეთვე მოსაზრება, რომ სამარხზე აღმართული სტელა, ბერძენთა წარმოდგენით, თითქოს განსვენებულის საცხოვრისად, მისი სულის მუდმივ სასუფეველად იყო აღმართული. ასე რომ, სტელის აღმართვა წმინდა ბერძნული წესია და იგი უთუოდ ბერძნის სამარხზე უნდა ყოფილიყო აღმართული.

ბერძნული მოსახლეობის არსებობა არქეოლოგიურად სხვა ზღვისპირა კოლხურ ქალაქებშიც (მაგ., ქობულეთ-ფიჭვნარსა⁴⁶ და გიენოსში⁴⁷) დასტურდება. მაგრამ არქეოლოგიური მონაცემები ასევე საკმაოდ თვალსაჩინოდ მოწმობენ, რომ ბერძენ მოახალშენეთა ხვედრითი წონა კოლხეთის ზღვისპირა ქალაქებში ადგილობრივ მოსახლეობასთან შედარებით მეტად მცირე უნდა ყოფილიყო. ისევე როგორც ძველი ფასისის მიდამოებში (იხ. ზემოთ), ასევე დიოსკურიის რაიონშიც („წითელი შუქურა“, სოხუმის მთა, გუად-იხუ, იაშთუხი, ახვილ-აბა და სხვ) ყველგან დასტურდება ადგილობრივი მოსახლეობა და ასევე ადგილობრივ ტრადიციებზე განვითარებული ნივთიერი კულტურა, რომელსაც ელინიზაცია ვერ შეხებია⁴⁸.

საერთოდ, ძვ. წ. VI—V საუკუნეებში კოლხეთის ზღვისპირა ოლქებში ჩვენ ვერ ვხედავთ (ჯერჯერობით მაინც) ადგილობრივი მოსახლეობის ცხოვრებაში იმ ცვლილებებს, რომლებიც ჩვეულებრივ ახლდა ხოლმე ბერძნულ კოლონიზაციას (ასეთებია: ადგილობრივი მოსახლეობის თითქმის სრული ელინიზაცია, შერეული ეთნიკური ჯგუფების წარმოქმნა, ბერძნულ კოლონიებში დამ-

ზადებული ხელოსნური ნაწარმის გავრცელება და სხვ). ამიტომაც ვფიქრობთ, რომ კოლხეთში ბერძენთა მოახალშენეებმა ვერ დანერგეს ელინური სოციალური და პოლიტიკური ორგანიზაციის რთული ფორმები და არც რამდენადმე გადამწყვეტი როლი შეუსრულებიათ კოლხეთის სოციალური და პოლიტიკური წყობის ფორმირებაში⁴⁹. ძვ. წ. VI—V საუკუნეებში ბერძნული კულტურის გავლენაც კოლხებზე ძალზე ზედაპირული იყო და ისიც საზოგადოების მაღალ ფენებში იჩენს მხოლოდ თავს. უადრესად ნიშანდობლივია, რომ ძვ. წ. VI—V სს. იმპორტული საგნები გვხვდება, როგორც წესი, მდიდრულ სამარხებში (ვანი, ითხვისი, ქობულეთ-ფიჭვნარი), მაგრამ ადგილობრივ ნივთებთან შედარებით მათი რიცხვი მაინც მეტად მცირეა. საინტერესოა ამ თვალსაზრისით ვანში 1969 წ. აღმოჩენილი წარჩინებული კოლხი ქალის სამარხი, რომელიც ძვ. წ. V ს. (უფრო შუა ხანებით) თარიღდება. ამ სამარხში ნაპოვნი ოქროსა და ვერცხლის სამკაული (რამდენიმე ასეული ნივთი), აგრეთვე თიხისა და ბრინჯაოს ჭურჭელი თითქმის მთლიანად კოლხურია! იმპორტულია (ბერძნული) მხოლოდ 11 ნივთი (ბრინჯაოს სურა და პატერა, ვერცხლის სარწყულა, 2 კილიკი, არიბალოსი და კოვზი, თიხის კილიკი და სანელსაცხებლე, მინის 2 თასი). საინტერესოა კერამიკის რიცხობრივი შედარებაც. სამარხში ნაპოვნია ბერძნული თიხის მხოლოდ ორი ჭურჭელი (სანელსაცხებლე და საღვინე თასი), მაშინ როდესაც კოლხური თიხის ჭურჭლების რიცხვი 20-მდე აღწევს. ამასთან ყოველი მათგანი გამოირჩევა დახვეწილი, ნატიფი ფორმითა და ტრადიციული კოლხური ორნამენტით. ეს ფაქტიც თვალსაჩინო ნიშნულია იმისა, თუ რა წარმატებით უწევდა მეტოქეობას ძვ. წ. V საუკუნის კოლხური კერამიკა იმდროინდელ მსოფლიოში საყოველთაოდ აღიარებულ ბერძნულ მხატვრულ კერამიკას. საერთოდ უნდა ითქვას, რომ მაშინ, როდესაც ანტიკური სამყაროს პერიფერიებში (განსაკუთრებით ძვ. წ. V—IV სს.) ბერძნულ იმპორტულ კერამიკას გაბატონებული მდგომარეობა უჭირავს, კოლხეთში მისი რიცხვი ადგილობრივთან შედარებით მინიმალურია.

ძვ. წ. V ს. კოლხ წარჩინებულთა წრეში გზას იკვლევს ბერძნული დამწერლობაც. ამას მოწმობს ითხვისში ნაპოვნი შავლაკიანი თასი, რომელზედაც ამოკაწრულია სახელი „მეტოს“⁵⁰.

ძვ. წ. IV ს. ბერძნული ასოები ჩნდება კოლხურ თეთრზეც, თუმცა მონეტათა აბსოლუტური უმრავლესობა კვლავ ანეპიგრაფულია (სულ დღეისათვის ცნობილია 30 ბერძნულ ასოებიანი მონეტა, მაშინ როდესაც კოლხური თეთრის რაოდენობა ათასობით განისაზღვრება).

ძვ. წ. IV ს.-ის მეორე ნახევრიდან ვრცელდება კოლხეთში მიცვალებულთათვის სამარხში მონეტის ჩატანების წესი, რასაც ბერძნული რელიგიური

წარმოდგენების გავლენად თვლიან⁵¹. მაგრამ არაა გამორიცხული, რომ აქაც რაღაც ადგილობრივი ტრადიციის გავრცელებასთან და ტრანსფორმაციასთან გვექონდეს საქმე. ასეთი ვარაუდის საფუძველს ქმნის ვანში ძვ. წ. V ს. მდიდრულ სამარხებში ოქროს პატარა ზოდების აღმოჩენა, რომლებიც ალბათ იმავე როლს ასრულებდნენ, რასაც შემდეგში მონეტები. რა თქმა უნდა, ეს მცირერიცხოვანი ფაქტი ვერ გამოდგება ბერძნული კულტურის რამდენადმე არსებითი გავლენის მოწმობად ძვ. წ. VI—IV სს. კოლხეთის მოსახლეობაზე და მის სულიერსა და ნივთიერ კულტურაზე, როგორიც მოსალოდნელი იყო ბერძენთა საკოლონიზაციო მოძრაობის ფართო მასშტაბებისას. ჩვენ უკვე ვნახეთ (ოქრომჭედლობის, ლითონის დამუშავების, კერამიკის და სხვა დარგების მაგალითზე), რომ ძვ. წ. VI—V სს. კოლხური კულტურა მკაცრად ერთიანია და უაღრესად თავისთავადი.

ბერძნულ-ანტიკურ სამყაროსთან და მისი მეოხებით აგრეთვე სხვა უცხო ქვეყნებთან ხანგრძლივმა ურთიერთობამ მკაფიოდ იჩინა თავი მხოლოდ თითქმის ორი ასეული წლის შემდეგ — ძვ. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევარში. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს 1969 წ. ვანში აღმოჩენილი და მრავალმხრივ ყურადსაღები წარჩინებული კოლხი მეომრის სამარხი. ეს სამარხი საკმაოდ ზუსტად თარიღდება ძვ. წ. IV ს. მეორე ნახევრით, უფრო კი მისი მესამე მეოთხედით⁵². უკვე ამ დროს დაკრძალვის წესსა და სამარხულ კომპლექსში მოჩანს რიგი სრულიად ახალი ნიშნებისა (სურ 32).

სამარხი კლდოვან დედაქანშია ამოკვეთილი, ხოლო მიცვალებული დაკრძალული უნდა ყოფილიყო ხის სარკოფაგში (შემორჩა მხოლოდ რკინის ლურსმნები), რომელიც შემდეგ თიხა-მიწითა და რიყის ქვაყრილით იყო დაფარული. მეომრის სამარხი სამი მხრიდან შემორაგული იყო რკინის შუბისპირებითა და ხელშუბებით, რომელთა საერთო რაოდენობა 50-ს აღწევდა⁵³. აქვე უნდა დავძინოთ, რომ სამარხში ნაპოვნია (მეომრის ფერხთით) რკინის ფარიც, აგრეთვე რკინის მახვილი და სატევარი, ხოლო უთვალავი რაოდენობით — რკინისა და ბრინჯაოს ისრისპირები. თუ გავითვალისწინებთ, რომ რკინის იარაღი იმ დროს ძალზე ძვირად ფასობდა და კერძო საკუთრების საგანს შეადგენდა, ადვილი წარმოსადგენი გახდება სამარხში დაკრძალული მეომრის წარჩინებულობა და მისი უთუოდ მაღალი რანგი, რასაც იქვე მრავლად ნაპოვნი ოქრო-ვერცხლის სამკაულის ხასიათიც და დაკრძალვის წესიც ადასტურებს.

მეომრის ოქრო-ვერცხლის სამკაული თითქმის მთლიანად კოლხურია. განსაკუთრებით საინტერესოა მდიდრული თავსაბურავი, რომელიც განსხვავდება ძვ. წ. V საუკუნეში გავრცელებული დიადემებისაგან, მაგრამ უშუალო ანალოგიებს ისევ კოლხეთში პოულობს. ამჯერად თავსაბურავი ოქროს ფიგურ-

რებისაგანაა შედგენილი: ეს გახლავთ ცხენოსნისა და მასზე მირჩილული სხვა-
დასხვა ზომის ორი ფრინველის დაცვარული გამოსახულება (სულ 15-ია ნა-
პოვნი და ყველა თავის ქალის არეში). ტიპოლოგიურად და მხატვრულ-სტილის-
ტური თვალსაზრისით ისინი ემსგავსებიან ოჩამჩირეში აღმოჩენილ ოქროს
ფიგურებს, რომლებიც ბ. კუფტინის თქმით, „თავისებურ, არაბერძნული
მხატვრული სტილის, აქლემისებურ ფრთოსან ცხოველებს წარმოსახავენ“⁵⁴.

მეომარს აღმოაჩნდა ერთადერთი ოქროს საყურე (ე. წ. ჭვირულ ბურთუ-
ლიანი ტიპისა), რომელიც ტიპოლოგიურად ძვ. წ. V ს. გავრცელებული კოლ-
ხური საყურეების შემდგომ განვითარებას წარმოადგენს. რამდენადმე ახალია
ოქროს მთვარისებური საკიდები, რომელთა ნაპირები ცვარათია შემკული. მე-
ომრის ოქროს დაკბილული სამაჯურები თითქოს იმეორებენ კოლხეთსა და
კავკასიაში ძვ. წ. VII—VI სს. გავრცელებულ სამაჯურებს⁵⁵, ხოლო ცხოველის-
თავიანი ვერცხლის სამაჯურები სავსებით ანალოგიურია ძვ. წ. IV ს. დაბლაგო-
მის ქვევრსამარხებში და საერთოდ მთელ საქართველოში ამ დროს ცნობილი
სამაჯურებისა⁵⁶.

წარჩინებულ მეომარს 4 ბეჭედი აღმოაჩნდა. ერთ-ერთ ოქროს საბეჭდავზე
გამოსახულებასთან ერთად ბერძნული ასოებით ამოკვეთილია საკუთარი სა-
ხელი „დედატოს“. ჯერჯერობით ძნელია თქმა ბეჭდის მფლობელის (ე. ი. დაკ-
რძალული მეომრის) სახელია თუ არა „დედატოს“, მაგრამ იმის თქმა მაინც
შეიძლება, რომ ეს სახელი არ ჩანს ბერძენთა საკუთარ სახელებს შორის⁵⁷.

ამგვარად, წარჩინებული მეომარი კოლხურ იარაღ-სამკაულს და ბერძ-
ნულ წარწერიან ბეჭედს ატარებდა. ბერძნული კულტურის გავლენა ჩანს ავ-
რეთვე აბჯარ-საჭურველის ზოგიერთ დეტალში: მეომრის ქვედა კიდურებს
მოსავდა ბრინჯაოს აბჯარი, რომელიც ტიპოლოგიურად იმეორებს ბერძნული
ფეხის აბჯრის ე. წ. კნემიდების ფორმას. ეს უკანასკნელი ფართოდ იყო გავრ-
ცელებული მთელ ანტიკურ სამყაროში, განსაკუთრებით ძვ. წ. V ს. შუა ხანე-
ბიდან ძვ. წ. II ს. დასასრულამდე⁵⁸. უადრესად საინტერესოა, რომ კოლხი მეო-
მრის ფეხის აბჯარი ორწილადი იყო და იცავდა ფეხს როგორც მუხლს ქვემოთ,
ასევე მუხლს ზემოთ, რაც საკმაოდ იშვიათია თვით ბერძენთა შორისაც, ვინაი-
დან იგი ძვირად ფასობდა და ამიტომ თეძოებს. ფარზე მიმაგრებული ტყავით
იფარავდნენ. ეს კიდევ ერთხელ მოწმობს იმ გარემოებას, რომ ვანში 1969 წ.
აღმოჩენილ სამარხში დაკრძალული მეომარი წარჩინებული იყო⁵⁹.

ამავე სამარხში ვხვდებით ჩვენ მონეტის ჩატანებას: ნაპოვნია ფილიპე II
მაკედონელის (ალექსანდრე მაკედონელის მამის) ოქროს სტატერი.
მისწრაფება ბერძნული ჩვევებისაკენ ჩანს დაკრძალვის წესის ზოგიერთ
დეტალში და საიქაოდ გატანებული ნივთების ხასიათშიც: კოლხურ თიხის ჯამ-

თან და წითლად მოხატულ აღმოსავლურ დოქთან ერთად, კოლხი მხედართმთავრისათვის ბერძნული (მცირე აზიური) ბრინჯაოს ლანგარი და თიხის შავლაკიანი საღვინე თასი (ატეკური კანთაროსი) გაუტანებიათ. თუ ბერძნულ სუფრის ჭურჭელსა და პირისსაფარეშო ნივთებს კოლხ წარჩინებულთა სამარხებში ვაწევი ძვ. წ. V საუკუნეშიც ვხვდებით, სამაგიეროდ თითქოს ახალი მომენტი ამფორების ჩატანება: საკუთრივ მეომრის სამარხში ერთი ამფორა აღმოჩნდა, ხოლო მის გარეთ — 5. მათგან ორი კოლხურია, ერთი სინოპური (დამლიანი), ხოლო ორი — ე. წ. სოლოხა I ტიპისა. ზოგიერთი ამფორა, ალბათ, ღვინით იქნებოდა სავსე, შესაძლოა აგრეთვე მარცვლეულით ან ზეითუნის ზეთით (მაგ., ცნობილია, რომ სინოპეს ამფორებით ჩვეულებრივ ზეითუნის ზეთი შემოჰქონდათ), რომლის გამოყენებაც დაკავშირებულია აგრეთვე ძველ ელინურ ჩვევებთან.

აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ წარჩინებული მეომრის ფერხით აღმოჩნდა კიდევ ორი ჩონჩხი (ქალისა და მამაკაცისა). ისინი თითქმის ყოველგვარი სამკაულის გარეშე იყვნენ დასვენებული ძაღლის ჩონჩხზე. საფიქრებელია, რომ ესენი იყვნენ წარჩინებული მეომრის მსახურნი თუ ტყვე-მონები. როგორც ჩანს, ისინი „იმ ქვეყანაში“ სამსახურად გაატანეს „ამა ქვეყნის ძლიერს“. ეს წესი რამდენადმე უცნაური, უჩვეულო და მოულოდნელი ჩანს ძვ. წ. IV ს. კოლხეთისათვის, მაგრამ მრავალ ანალოგიას პოულობს სკვითურ-ირანულ სამყაროში⁶⁰. საინტერესოა, რომ იქ, სადაც „მონებია“ დაკრძალული, გათხრებისას ფიქსირებულია ხის ბორბლის ანაბეჭდი. ხომ არ ეკუთვნოდა იგი დასაკრძალავ ეტლს, რომელიც დაკრძალვის რიტუალის შესრულების შემდეგ იქვე დაამსხვრიეს (ასეთი წესი სკვითებშია დადასტურებული)⁶¹?

ამრიგად, წარჩინებული კოლხი მეომრის სამარხში ტრადიციულ ელემენტებთან ერთად (სამარხის აღნაგობა, სამკაული) ჩვენ ვხედავთ ზოგიერთ ახალ წესსაც, რომელიც ბერძნულ და სკვითურ-ირანულ სამყაროსთან კონტაქტებით შეიძლება აიხსნას. ამ თვალსაზრისით, ეს მრავალმხრივ საინტერესო სამარხი თითქოს პირველი მაცნეა იმ ახალი და რთული მოვლენებისა, რომლებიც სულ მალე, ძვ. წ. IV ს. მიწურულიდან სწრაფად იჩენენ თავს ძველი კოლხეთის სოციალურ-ეკონომიურ წყობაში, საზოგადოებრივ ცხოვრებასა და კულტურაში: იწყება ახალი, დიდი და საინტერესო ეპოქა მსოფლიო კულტურის ისტორიაში — ელინიზმის ეპოქა. იგი მოიცავს პერიოდს ძვ. წ. IV ს. უკანასკნელი მეოთხედიდან (ტრადიციული დათარიღებით ესაა ძვ. წ. 323 წ. — ალექსანდრე მაკედონელის გარდაცვალების) — ძვ. წ. I ს. მეორე ნახევრამდე (ძვ. წ. 31—30 წწ. რაც ემთხვევა ავგუსტუსის მიერ რომის იმპერიის შექმნას და რომის მიერ უკანასკნელი ელინისტური სახელმწიფოს — ეგვიპტის დაპყრობას).

ელინიზმის ხანაში კვლავ გრძელდება ანტიკური სამყაროს ცხოველი ეკონომიური და კულტურული ურთიერთობა კოლხეთთან. საკმარისია აღინიშნოს, რომ ამიერკავკასიის ქვეყნებზე, და მათ შორის კოლხეთზეც, გადიოდა „მსოფლიო“ მნიშვნელობის ერთ-ერთი სავაჭრო-სატრანზიტო გზა, დასავლეთს აღმოსავლეთის ქვეყნებთან რომ აკავშირებდა. ბერძენ-რომაელ ავტორთა (პატროკლე, არისტობულე, სტრაბონი, ვარონი, პლინიუსი) ცნობების მიხედვით ირკვევა, რომ ეს გზა მოემართებოდა ინდოეთიდან კასპიის ზღვამდე (სანაოსნო მდინარის ოქსოსის—აწინდელი ამუ-დარიის მეშვეობით), ხოლო შემდეგ ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე გავლით — მდ. მტკვარი, სურამის უღელტეხილი, მდ. ფასისი (რიონ-ყვირილის მაგისტრალი) — აღწევდა შავი ზღვის სანაპიროებს ქალაქ ფასისთან და მერმე უკვე საზღვაო გზით უკავშირდებოდა შავი ზღვისპირეთისა და მცირე აზიის ქალაქებს⁶². უთუოდ მნიშვნელოვანია, რომ ბერძნული წყაროები ამ დროს ფასისს „კოლხთა ემპორიონს“ (ანუ სავაჭრო ადგილს) უწოდებენ (სტრაბონი, XI, 2, 17).

ძვ. წ. III—I სს. კოლხეთთან ცხოველი სავაჭრო-ეკონომიური და კულტურული ურთიერთობა აქვთ სამხრეთ შავი ზღვისპირეთის ქალაქებს (სინოპე, ჰერაკლეა), მცირე აზიის სავაჭრო-სახელოსნო ცენტრებს (პერგამონი, სამოსი და სხვა), ხმელთაშუა ზღვისპირეთის ქალაქებს (როდოსი, კოსი, კნიდი, თასოსი და სხვა), რაც დასტურდება ამ ცენტრებში დამზადებული კერამიკის (შავ და წითელლაკიანი, რელიეფური და მოხატული თიხის ჭურჭელი, ამფორები) და აგრეთვე მონეტების ხშირი აღმოჩენებით თითქმის მთელ კოლხეთში⁶³. არქეოლოგიური მასალები მოწმობენ, რომ ძვ. წ. III—I სს. სავაჭრო ურთიერთობათა პროცესში ფართოდაა ჩაბმული კოლხეთის როგორც ბარის, ასევე მთიანეთის მოსახლეობა. კიდევ მეტი, შეინიშნება მეურნეობის „ანტიკური ფორმების“ დანერგვის ცდაც. ამის მოწმობა უნდა იყოს კოლხეთში ანტიკური ტიპის სავაჭრო-სატრანზიტო ჭურჭლის — ამფორების დამზადება (ე. წ. ყავისფერ-კეციანი ამფორები, ამჟამად კოლხურს რომ უწოდებენ)⁶⁴. ამასთან ერთად, წმინდა ადგილობრივ ტრადიციულ კოლხურ ფორმებსა და ორნამენტულ სახეებთან ერთად, და მათ გვერდით, ძვ. წ. III—II სს. ვრცელდება ბერძნულ-ელინისტური კერამიკის გავლენით შექმნილი ჭურჭელი (ანტიკური ფორმის სათევზე ლანგრები, კანთაროსის ტიპის თასები, უნგვეტარიუმის მსგავსი სანელსაცხებლეები და სხვა). ზოგჯერ ადგილობრივ დამზადებული ბერძნული ფორმის ჭურჭელი შემკულია ტრადიციული კოლხური ორნამენტით... აქ ჩვენ წინაშე დგება რთული და საინტერესო საკითხი: ბერძნულ-ელინისტური კულტურისა და ძველი კოლხური ცივილიზაციის ურთიერთობის საკითხი⁶⁵. რაც დღესდღეობით ყველაზე უფრო თვალსაჩინოდ ვანის ნაქალაქარზე ვლინდება.

ტაძართა ქალაქი

ვანის ნაქალაქარი მდინარე სულორის (რიონის მარცხენა შენაკადი) ულამაზეს ხეობაშია განლაგებული. დაბა ვანის გორაკ-ბორცვიან ნაწილში, ადგილობრივი მოსახლეობა „ახვლედიანების გორას“ რომ უწოდებს, თითქმის ყველა ეზოში, გზის ყოველ მონაკვეთზე ჩანს ალიზის მძლავრი კედლებითა და ქვათლილებით ამოყვანილი საძირკვლები, ხოლო მიწის სამუშაოების დროს ხშირად ჩნდებოდა უძველეს ნაგებობათა ნაშთები, მდიდრული ნივთების შემცველი სამარხები...

ვანის არქეოლოგიურმა ძეგლებმა ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში მიიქციეს მკვლევართა და ენთუზიასტ მხარეთმცოდნეთა ყურადღება (მ. ბროსე, გ. წერეთელი, ა. სტოიანოვი, ე. თაყაიშვილი)¹. მაგრამ მხოლოდ 1947 წლიდან დაიწყო ვანის სისტემატური არქეოლოგიური შესწავლა აწ განსვენებული არქეოლოგის ნინო ხოშტარიას ხელმძღვანელობით. 1963 წ. დროებით შეწყვეტილი არქეოლოგიური კვლევა-ძიება კვლავ განახლდა 1966 წლიდან და ამჟამად გრძელდება საკმაოდ ფართო მასშტაბებით.

რიგი წლების მანძილზე ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დადგინდა, რომ ძვ. წ. III—I საუკუნეებში ქალაქი განლაგებული იყო სამკუთხა მოყვანილობის მაღალ ბორცვზე. მთელი მისი ფართობი დაახლოებით 12 ჰექტარია და დანაწილებულია 3 ძირითად ტერასად: ძვ. წ. IV—III საუკუნეებიდან ეს ბორცვი გამაგრებულია მძლავრი თავდაცვითი კედლებით, ამასთან შესანიშნავადაა გამოყენებული ბუნებრივი პირობებიც — აღმოსავლეთის და დასავლეთის მხრიდან მას იცავს ღრმა ხევები, მიუვალი, ციცაბო კლდეები. გალავნის კედლების სისქე, როგორც წესი, სამ მეტრამდე აღწევს და ამოყვანილია დიდი ზომის (55×80 სმ; 50×70 სმ; ან 50×50; 40×50, 30×50 სმ) სწორკუთხა ქვათლილებით, რომელთა ნაპირებზე საგანგებოდაა ჩამოთლილი, ხოლო მათ შორის შექმნილი ბაღიში დაკეჭნილია წვეტიანი იარაღით. ესაა ბერძნულ-ელინის-

ტური ხუროთმოძღვრებისათვის აგრე დამახასიათებელი „რუსტებიანი“ წყობა², რომელიც სიმაგრესთან ერთად განსაკუთრებულ სილამაზესაც ანიჭებდა საფასადო კედლებს. ამგვარი ქვათლილებით, ჩვეულებრივ, გალავნის კედლის გარე და აგრეთვე ზოგჯერ შიდა პერანგია შედგენილი³, ხოლო მათ შორის სივრცე უწესრიგოდ გათლილი ქვებით, დიდი ზომის რიყის ქვებითა და თიხითაა ამოვსებული. ქვასთან ერთად საშენ მასალად გამოყენებულია ალიზის აგურიც, ამასთან, როგორც გამოუწვავი, ასევე გამომწვარიც. ძალზე საინტერესოა, რომ ვანური ალიზის აგური სიგრძით დაახლოებით 52-სმ-ია, ხოლო სისქით — 8-10 სმ. ამგვარად იგი განსხვავდება ბერძნულ სამყაროში გავრცელებული ალიზის აგურებისაგან და თითქმის ზუსტად ემთხვევა ქართლის სამეფოში (იბერია) იმავე ხანებში ფართოდ ხმარებულ ალიზის აგურთა ზომებს⁴.

ქალაქის ჩრდილოეთ ნაწილში გამართულია ნახევარწრიული კოშკით დაცული კარიბჭე. იგი წარმოადგენს ძვ. წ. IV — III სს. მიჯნაზე აგებულ რთულ არქიტექტურულ კომპლექსს⁵.

კარიბჭის საძირკველი საგანგებოდ მოსწორებულ კლდოვან დედაქანშია (თირში) ჩადგმული. ძირითადი კედლის სისქე 2,76 მეტრია. მისი ჩრდილო-აღმოსავლეთ საფასადო მხარის ერთი ნაწილი თეთრი ფერის მაგარი ჯიშის კირქვის დიდი ზომის რუსტებიანი ქვათლილებითაა ამოყვანილი, ხოლო დანარჩენ ნაწილში გამოყენებულია ერთგვარი რუხი ფერის ქვიშა-ქვა. კედლის შიდა და გარე პერანგს შორის სივრცე სხვადასხვა ზომის ქვებითაა შევსებული და ერთმანეთთან თიხითაა დაკავშირებული. ამასთან, პერანგს შიგნითაც ქვები ჩაწყობილია ჰორიზონტალურად და შეინიშნება სრულიად გარკვეული ცდა შიდა ქვების დალაგებისას მათი საფასადო წყობის ქვათლილებთან ნიველირებისა. სავსებით აშკარაა, რომ კედლის მთელი სისქე ერთდროულადაა ნაშენი, ე. ი. ჯერ პერანგი კი არაა ამოყვანილი და მის შემდეგ შიდა სივრცე ამოვსებული, არამედ კედელი მთელ მის სიგანეზე ერთდროულადაა ზუსტად ჰორიზონტალურიგებად ამოყვანილი, ხოლო შიდა და საფასადო ნაწილში ჩადგმულია საგანგებოდ და კარგად დამუშავებული სწორკუთხა ქვათლილები.

საკმაოდ რთული პროფილირებისა და კონსტრუქციისაა აღწერილი კედლის აღმოსავლეთი ნაწილი (სურ. 33): კუთხიდან 45 სმ-ის დაცილებით ქვა-ქვიშის სწორკუთხა (31 × 25 სმ) პოსტამენტზე აღმართულია 67 სმ. სიმაღლის სწორკუთხა სვეტი, უშუალოდ კედლის წყობას რომ ებჯინება. ამ სვეტზე დგას მარმარილოს თითქმის კვადრატული კვარცხლბეკი. მის ზედა ნაწილში ამოკვეთილია სწორკუთხა ფოსო, რომლის ნაპირები შევსებულია ტყვიით, ხოლო შიგნით კი შემორჩენილია ტყვიითვე ჩამაგრებული წვრილმარცვლოვანი მარმარილოს ნატეხები... როგორც ჩანს, ოდესღაც ამ კვარცხლბეკზე აღმართული

მარმარილოს ქანდაკების უკანასკნელი ფრაგმენტები. იქვეა კედელზე ძველი ბერძნული ასოებით (ვერტიკალურად ზემოდან ქვემოთ) ამოკაწრული წარწერა: „გეგედრები (შენ) მეუფეო-ქალღმერთო“⁶, ასე რომ, ქალაქის შესასვლელთანვე, გარეთ იდგა ქალაქის მფარველი ღვთაების ქანდაკება. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ძველი კოლხეთის ქალაქებში შესასვლელთან მფარველი ღვთაების ქანდაკების აღმართვა წერილობითი წყაროებითაცაა დადასტურებული⁷. რომელი მწერლის არიანეს ცნობით: „ფასისში რომ შედიხართ, მარცხნივ აღმართულია ფასისელი ქალღმერთის ქანდაკება“.

ქანდაკების პოსტამენტიდან 0,27 მ-ის დაცილებით კედლის აღმოსავლეთ ნაწილში გამოკვეთილია 10 სმ. სიგანის ვერტიკალური საგანგებო ნიში, რომელიც განკუთვნილი იყო ჩამოსაშვები რკინის კარებისთვის. გისოსისებური კარი (ძველ ბერძნულად ასეთ კარს კატარაკტა ეწოდებოდა) ჩამოკიდებული იყო ბაგირზე, რომელსაც საშიშროების დროს გაწყვეტდნენ და კარი ზემოაღნიშნულ ნიშში ჩამაგრდებოდა. ამას მოსდევდა შიდაკარი, არსებითად კუტიკარს რომ წარმოადგენდა: ძირითადი კედელი, რომელშიც ჩამოსაშვები კარისათვის განკუთვნილი ნიშია ამოკვეთილი, კუთხიდან 2,40 მ-ის დაცილებით 0,52 მ-ითაა წინ გამოწეული და ქმნის თავისებურ ბურჯს და მას სრულიად გარკვეული კონსტრუქციული დანიშნულება ჰქონდა: მის შიდა კუთხესთან იატაკის ფილაზე ამოკვეთილია ოთხკუთხა ფოსო (9×9 სმ), რომლის ნაპირები გამოყვანილია ტყვიით და განკუთვნილი იყო კარის ჩასადგმელი ღერძისათვის. ასე რომ, „ბურჯი“ კარის ზურგის საყრდენს წარმოადგენდა (ბუნებრივია ასეთივე, თუნდაც ცალკე მდგარი, საგანგებო კედელთან მიშენებული საყრდენი „ბურჯის“ არსებობა მოპირდაპირე მხარესაც, მაგრამ იგი, სამწუხაროდ, არ შემორჩენილა). კარი, როგორც ჩანს, ხისა იყო, მაგრამ რკინის ფურცლით გარშემოკრული (კარის გარსაკრავის ნაწილები იქვეა ნაპოვნი) და იღებოდა გარედან შიგნით, ამაზე მიუთითებს კლდოვან დედაქანზე დაგებულ ქვის ფილაზე შემორჩენილი კარის მოძრაობისაგან შექმნილი რკალისებური ხაზები... აქვე უნდა დავძინოთ, რომ კარიბჭის ძირითადი კედლის მისასვლელთან დაგებულია ერთმანეთთან რკინის საგანგებო სამაგრებით (ე. წ. პირონებით) დაკავშირებული ქვის დიდი ფილები, ეს ფილებიც ზედ ხშირი სიარულისაგან შესამჩნევადაა გაცვეთილი... ქალაქის ჩრდილოეთ ნაწილში განლაგებული ზემოაღწერილი კარიბჭე არ იყო ბორბლიანი ტრანსპორტისათვის განკუთვნილი და მხოლოდ ქვეითად მოსიარულეთ ემსახურებოდა. ძველი ქართული ტერმინოლოგიით ეს იყო „ცოტა კარი“. აღმოსავლეთის მხრიდან მას იცავდა ნახევარწრიული კოშკი და ნაგებობათა მთელი სისტემა. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ აქ მრავლადაა ნაპოვნი სხვადასხვა ზომის ქვის ჭურვები, რომლებსაც, როგორც ცნობილია, საგანგებო მანქანებით ტყორცნიდნენ. ეს ფაქტიც მოწმობს ქალაქის დაცვის მაღალ ორგანიზაციას⁸.

კარიბჭის ხუროთმოძღვრული კომპლექსის სამშენებლო ტექნიკა, კარების კონსტრუქცია და საერთოდ გამაგრების სისტემა ძალიან ახლო დგას ბერძნულ-ელინისტური ქალაქების ანალოგიური დანიშნულების ნაგებობებთან. მაგრამ იმავე დროს ძალზე მკაფიოდ იჩენს თავს ადგილობრივი ტრადიციებით გაპირობებული თავისებურებები (მათგან ერთი ჩვენ უკვე ვახსენეთ: შესასვლელის წინ მფარველი ღვთაების ქანდაკება). ჩასეთია პირველ რიგში, კარიბჭის ძირითად კედელზე შიდა მხრიდან მიშენებული საკულტო ნაგებობა (სურ. 34). აღსანიშნავია, რომ ამ ნაგებობის სამი კედელი მთლიანად ამოყვანილია რუსტიანი ქვებით. მშენებლობის მაღალი დონის მაუწყებელია, რომ წყობის ყველა რიგი მკაცრად პორიზონტალურია და საგულდაგულოდაა ნიველირებული. დასავლეთ კედელთან აღმართულია საკურთხეველი — ქვის სწორკუთხა საძირკველზე მდგარი ოთხწახნაგა სვეტი, რომელზედაც ორ საფეხურად დევს კარგად გათლილი ბრტყელი ფილები. საკურთხევლის ირგვლივ აღმოჩნდა თიხის 23 ჭურჭელი: ჯამები, ქოთნები, წითელი სარტყლებით მოხატული ორყურა ქილა და სამტუჩა დოქები, აგრეთვე ხუთი ამფორა. ყველა ეს ჭურჭელი, რომელიც შეწირულებას წარმოადგენს, ადგილობრივ მეთუნეთა ნახელავია. ძალზე საინტერესოა, რომ ორი ამფორა ფეტვის მარცვლით იყო სავსე. ფეტვი კი, მეგრული და სვანური ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით, დიდ როლს ასრულებდა ნაყოფიერების ღვთაებებთან დაკავშირებულ რიტუალში¹⁰.

ზემოაღწერილი საკულტო ნაგებობის (ტაძრის) გარეთ, მის სამხრეთ კედელთან, მონოლითში ამოკვეთილია როფი, რომელიც პროფ. ვ. ბარდაველიძის აზრით, შესაძლოა მსხვერპლად შეწირული ცხოველის სისხლის ჩასადვრელად იყო განკუთვნილი. ამ პატარა ტაძარს სამლოცველოს რიყის წვრილი ქვით მოკირწყლული 18 მ. სიგრძისა და 2 მ. სიგანის საგანგებო მისასვლელი ჰქონდა¹¹ (სურ. 35).

ამრიგად, ქალაქის შესასვლელშივე საკულტო შენობა — ტაძარია აღმართული, რაც საკმაოდ უჩვეულოა ბერძნულ-ელინისტური ქალაქებისათვის, მაგრამ საინტერესო პარალელს პოულობს ადგილობრივ საკრალურ ტრადიციებში, რომელიც საქართველოს მთიანეთის ეთნოგრაფიულ ყოფაში შემორჩენილია „ღვთის კარის“ სახელწოდებით. „ღვთის კარი“ („ჯვრის კარი“ თუ „ხატის კარი“), პროფ. ვ. ბარდაველიძის განმარტებით, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის სამლოცველოს („ხატი“) ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილია, სადაც „დიდი“ დღესასწაულები იმართებოდა და მოსახლეობას ღვთაებისადმი შესაწირავი მოჰქონდა. საინტერესოა, რომ საერთო ხეცურულ სალოცავში (საღმრთო გუდანის ჯვარი) „ღვთის კარი“ აგრეთვე სამი მხრიდანაა შემოზღუდული, ხოლო მის შიგნით აღმართულია ქვის საძირკველზე მდგარი ბომონი¹². თუ

გავიზიარებთ, ჩემს მიერ ადრე გამოთქმულ მოსაზრებას, რომ ვანის ძველი ქალაქი წარმოადგენდა სატაძრო ქალაქს — ადგილობრივი უზენაესი ღვთაების სალოცავად აღმართულს¹³, მაშინ კარიბჭესთან გამართულ პატარა ტაძარ-სამლოცველოს მართლაც შეიძლება ეწოდოს „ღვთის კარი“ (საინტერესოა აღინიშნოს, რომ „ღვთის კარი“ ტაძარ-სამლოცველოს მნიშვნელობით ურარტულ ეპიგრაფიკულ ძეგლებშიც იხსენიება)¹⁴.

აქ აღსანიშნავია კიდევ ერთი დეტალი. ქვის საკურთხეველი უშუალოდ კედელზეა მიდგმული (ისე როგორც ღვთაების ქანდაკების პოსტამენტი). ეს ტრადიცია ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგაც იქნა შენარჩუნებული პირველ ქართულ ქრისტიანულ ეკლესიებში, სადაც ტრაპეზი (წარმართული ხანის საკურთხეველი)¹⁵ კედლის პირას იყო აღმართული, მაშინაც კი, როდესაც ბიზანტიურმა და რუსულმა მართლმადიდებლურმა ეკლესიებმა კედელთან მიდგმული ქვის ტრაპეზი მწვალებლობად მიიჩნიეს.

ამრიგად, ვანის ძველი ქალაქის კარიბჭე თვალსაჩინო ნიმუშია იმისა, თუ როგორაა ერთმანეთთან მჭიდროდ შერწყმული ბერძნულ-ელინისტური და ადგილობრივი საკრალური სამშენებლო ტრადიციები.

მთელი ეს კომპლექსი აგებულია ძვ. წ. IV — III საუკუნეებში და ქალაქის დანარჩენ ნაწილებთან ერთად დანგრეული და გადამწვარია ძვ. წ. I საუკუნეში.

კარიბჭის კომპლექსიდან სამხრეთ-დასავლეთით, დაახლოებით 200 მეტრის დაცილებით, უფრო ძველი ნაგებობის ადგილზე (შემორჩენილია ძველი ნაგებობის წითლადმოლესილი შესანიშნავი იატაკი) აღმოჩენილია ძვ. წ. II საუკუნეში აგებული საკმაოდ დიდი ზომის კიდევ ერთი ტაძარი¹⁷. ტაძარი წარმოადგენს აღმოსავლეთისაკენ წაგრძელებულ მარტივი მეგარონის ტიპის სწორკუთხა ნაგებობას, რომლის პარალელური (ჩრდ. და სამხ.) კედლების სიგრძე 13 მეტრია, ხოლო დასავლეთი კედლისა — 5 მეტრი. ტაძრის შიგნით, მის დასავლეთ ნაწილში აღმართულია სწორკუთხა პოსტამენტზე მდგარი მრგვალი სვეტი-საკურთხეველი. ტაძრის ჰქონია მოზაიკური იატაკი, კირხსნარით შეკავშირებული თეთრი და ღია ვარდისფერი რიყის ქვებით შედგენილი. ეს იატაკი მთლიანად, თითქოს საგანგებოდაა დანგრეული (სურ. 36). ტაძრის მოზაიკური იატაკის ნანგრევებში აღმოჩენილია მდიდარი შეწირულობა: კოლხური ქვევრი და 40-ზე მეტი (!) ამფორა, 120 სპილენძის მონეტა. იქვეა ნაპოვნი სარიტუალო საგნები: ორი ნაწილისაგან შედგენილი რკინის სასაკმევლე: „ჯამისა“ და დაფანჯრულკედლიანი კონუსური ქუდისაგან. „ჯამის“ კალთები ნატეფრი ორნამენტით (ოვები და მარგალიტები, ვარდულები, მცენარის ფოთლოვანი ღეროები, ფრინველის გამოსახულებანი) მორთული ბრინჯაოს ფირფიტით ყოფილა გარშემოკრული.

იქვეა ნაპოვნი ბრინჯაოს სარიტუალო ჭურჭელი (თუ სხვა საგანი), რომელიც ცეცხლისაგან ძლიერ დეფორმირებულია და ჯერჯერობით მაინც ვერ მოხერხდა მისი ფორმის აღდგენა. სამაგიეროდ, თითქმის მთლიანადაა შემორჩენილი მისი სკულპტურული მორთულობა. ჭურჭელი, როგორც ჩანს, იდგა ფრინველის (არწივის) ბრჭყალებიანი კლანჭების გამოსახულებაზე (ასეთი „კლანჭი“ ნაპოვნია ექვსი). ამავე ჭურჭელს ამკობდა ბრინჯაოსგანვე ჩამოსხმული არწივის სამი გამოსახულება. დიდებულია სამივე ქანდაკება: ფრთაგაშლილი არწივები, რომელთა თითოეული დეტალი (ნისკარტი და თვალები, განსაკუთრებით ბუმბული და ღონიერი ქვედა კიდურები) დიდი მხატვრული ოსტატობითაა დამუშავებული.

ჭურჭლის მხატვრული გვირგვინია გამარჯვების ფრთოსანი ქალღმერთის — ნიკეს გამომსახველი 18 სმ. სიმაღლის ბრინჯაოს ქანდაკება. სრული შთაბეჭდილებაა, თითქოს ქალღმერთი სწრაფად ეშვება ზეციდან გამარჯვების მაცნედ და მაუწყებლად. მას ამაყად გადაუგდია უკან თავი, რომელსაც ნაზად ვარცხნილი თმა უმშვენებს. ქალღმერთის ტანს მოსავს დიდებული კვარტი, ხოლო მის მოსასხამს ქარი აფრიალებს. სამოსლის ვერტიკალური ნაოჭები შესანიშნავადაა შეხამებული ქანდაკების საერთო რიტმთან — დაუოკებელსა და უსწრაფეს მოძრაობას რომ გამოხატავს. კვარტი გადახსნილია და მოჩანს ქალღმერთის ნატიფი შიშველი ფეხი (სურ. 41).

მთელი რიგი ნიშნებით (ტანის წაგრძელებული პროპორციები და შედარებით პატარა ზომის თავი, წინ გაშვერილი შიშველი ფეხი) ვანის ნიკე ანალოგიებს პოულობს ნიკეს იმ ტიპთან, რომელიც ძვ. წ. II ს. მეორე ნახევარში შექმნა მცირეაზიული ქალაქის მირინის კოროპლასტიკამ¹⁷.

ჭურჭლის მოსართავ ნაწილებს ეკუთვნის აგრეთვე ექვსი ჰორელიეფური გამოსახულება (10—12 სმ. სიმაღლის), მეღვინეობა-მევენახეობის ღმერთის — დიონისეს წრის ღვთაებებს რომ გამოხატავს. მათგან ერთი ძლიერ დაზიანებულია, თუმცა შემორჩენილი ვაზის ფოთლებისაგან შედგენილი გვირგვინი მოწმობს, რომ აქ, ისევე როგორც დანარჩენ შემთხვევებში, დიონისეს წრის გამოსახულებებთან გვაქვს საქმე. მეორე გამოსახულება წვეროსანი მოხუცი პანისაა (ბერძნული მითოლოგიის თანახმად ესაა ტყის ღმერთი, მწყემსებისა და მონადირეების მფარველი ღვთაება). მას თხისებური წვეტიანი ყურები აქვს, ხოლო მეჩხერი თმა ცხოველის ჩლიქებივითაა ამოზიდული. პირი ფართოდ აქვს გაღებული და მოჩანს კბილების ქვედა რიგი. სწორედ, ფართოდ გაღებული პირი და ზემოთკენ მომზირალი თვალები, ღრმა ჰორიზონტალური ნაოჭებით დაღარული შუბლი, აძლიერებენ სახის უაღრესად პათეტურ გამომეტყველებას. ისეთი შთაბეჭდილებაა, რომ მოხუცი პანი ახლა გამძვინვარე-

ბულია და თავისი საზარელი ყვირილით პანიკურ შიშს გვრის იმათ, ვინც მას სიმშვიდეს უფრთხობს (სურ. 37).

სტილისტურად ეს გამოსახულება მოგვაგონებს კარგად ცნობილი წვეროსანი გალის ქანდაკებას იმ ჯგუფური კომპოზიციიდან, ათენში რომ აღმართეს პერგამონელმა ოსტატებმა (ე. წ. ატალოს I-ის ვოტივუმი)¹⁸. საერთოდ კი ვანში ნაპოვნი გამოსახულება ერთ-ერთი საუკეთესო ნიმუშია და, იქნებ, დამაკავშირებელი რგოლიც გვიან ელინისტური ხანის სატირთა გამოსახულებების იმ რიგში, რომელმაც ბრწყინვალე გამოხატულება პპოვა საყოველთაოდ ცნობილ „მოცეკვავე ფავნის“ ქანდაკებაში (პომპეუმში ნაპოვნი და ნეაპოლის მუზეუმში გამოფენილი)¹⁹.

მესამე პორელიეფური გამოსახულება დიონისეს მუდამ მხიარული თანამგზავრის — სატირისაა (სურ. 38). მის თავს ამკობს სუროს ფოთლებითა და ნაყოფით დაწნული გვირგვინი. ოსტატს იგი თითქოს ოდნავ შემთვრალი გამოუსახავს და ამიტომაც აქვს ცბიერი გამომეტყველება. სტილისტურად ეს გამოსახულება ძალიან ახლო დგას ე. წ. პერგამონული სტილის სატირების იმ ჯგუფთან, რომლის საუკეთესო ნიმუშები კანზას-სიტის (აშშ) მუზეუმშია დაცული და ძვ. წ. II საუკუნის მეორე ნახევრით თარიღდება²⁰.

მეოთხე გამოსახულება ქალისაა და გამოირჩევა პათეტიკური იერით (სურ. 39). აქ ჩვენ უკვე ვხედავთ კლასიკურად სწორ ნაკეთებს. მას თავს ვაზის ფოთლებით შეკრული გვირგვინი უმკობს, ხოლო ყურებზე ყურძნის მტევნები ჰკიდია. სავსებით აშკარაა, რომ ესეც დიონისეს წრის ღვთაებაა. ვფიქრობთ, რომ ეს უნდა იყოს არიადნე, თეზევსისაგან მიტოვებული, რომელიც მითის თანახმად გახდა დიონისეს მეუღლე და მისი ქურუმი.

დანარჩენი ორი პორელიეფური გამოსახულება წარმოსახავს დიონისეს მუდამ მხიარულსა და მომხიბლავ თანამგზავრებს — სახემშვენიერ მენადებს. ორივეს თავს ამკობს ვაზის ფოთლების გვირგვინი. ერთ-ერთ მათგანს ფართო, ვანიერი სახე აქვს, მოკლე ნიკაპი. ამ ნიშნებით იგი უახლოვდება პერგამონის საკურთხევლის დიდსა და მცირე ფრიზებზე წარმოდგენილ ჭაბუკთა და ყმაწვილ ქალთა სახეებს. კერძოდ, სტილისტურად ძალიან ახლო ანალოგიას წარმოადგენს „ჭაბუკის“ თავის გამოსახულება ე. წ. მცირე ფრიზზე²¹.

პერგამონული წრის მხატვრულ პლასტიკასთან დიდი მსგავსება და სიახლოვე კიდევ უფრო მკაფიოდ მეღვინდება მეორე მენადის გამოსახულებაში (სურ. 40). ძალზე დამახასიათებელია და ტიპური, მაგალითისათვის, თვალის გადმოცემა, მშვილდივით მორკალური წარბები და ნაზად მოხაზული ქუთუთოები. სახის ოვალი, თვალები, მსუქანი ტუჩები და ნაზი ღიმილიც კი თითქოს იმეორებს ბერლინის მუზეუმში დაცულ ცნობილ პერგამონულ ქალის თავს, რომელსაც ძვ. წ. II ს. მეორე მეოთხედით (დაახლ. 160 წ.) ათარიღებენ²².

მთლიანად ეს სკულპტურული მორთულობა ელინისტური ხანის ბერძნული ხელოვნების შესანიშნავ ნიმუშებს წარმოადგენს. მათი აგრე დამახასიათებელი მხატვრული სახეების მრავალფეროვნება სათავეს ძვ. წ. IV ს. უდიდესი ბერძენი მოქანდაკეების პრაქსიტელესა და სკოპასის შემოქმედებაში იღებს. მათი დათარიღება ეჭვს არ იწვევს: ძალზე ახლო მსგავსება პერგამონული წრის მხატვრულ სახეებთან მიუთითებს პერგამონის საკურთხეველის ე. წ. მცირე ფრიზის შექმნის შემდგომ ხანაზე, ე. ი. ძვ. წ. II საუკუნის 60-იანი წლების შემდგომ პერიოდზე, მაგრამ არა უგვიანეს 40-იანი წლებისა.

გაცილებით უფრო რთულია საკითხი იმის შესახებ, თუ სადაა დამზადებული ეს ჭურჭელი და მისი სკულპტურული მორთულობა. ვიდრე არაა დასრულებული მხატვრული სახეების კიდევ უფრო დეტალური სტილისტური ანალიზი, აღუდგენელია ჭურჭლის ფორმა და არც მისი ტექნოლოგიური თვისებებია ჯეროვნად შესწავლილი, იძულებული ვართ ჯერჯერობით ღიად დავტოვოთ ეს საინტერესო საკითხი. მაგრამ თვით ამ აღმოჩენის ფაქტია ჩვენთვის ამჯერად ძალზე საინტერესო და მნიშვნელოვანი. იგი მოწმობს, რომ ელინისტური ხანის ვანის მოსახლეობისათვის ცნობილია დიონისეს კულტთან დაკავშირებული ბერძნული მითოლოგიურ-რელიგიური სახეები (ამას სხვა რიგის მონაცემებიც მოწმობენ). მაგრამ პირველ რიგში ყურადღებას იქცევს ის გარემო, რომელშიც აღმოჩენილია დიონისეს წრის ღვთაებათა გამოსახულებებით შემკული სარიტუალო ჭურჭელი. ტაძარში აღმოჩენილი მთელი კომპლექსი: მეღვინეობა-მევენახეობის მფარველი ღვთაების დიონისეს წრის ღვთაებათა გამოსახულებებით მორთული სარიტუალო ჭურჭელი, საღვინე ქვევრი და შეწირული ამფორები (40-მდე) ეჭვს არ უნდა იწვევდეს, რომ ტაძარი სწორედ მეღვინეობა-მევენახეობის კულტთან იყო დაკავშირებული. არქეოლოგიური აღმოჩენებით დადასტურებული ეს საინტერესო ვითარება ძალზე ჰგავს ქართულ ეთნოგრაფიულ ყოფაში შემონახულ ქართულ საკულტო მარანს. ქართველმა ეთნოგრაფებმა საკმაოდ დამაჯერებლად უჩვენეს ვაზის მოსავლიანობასთან დაკავშირებული მაგიური და რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების არაჩვეულებრივი მრავალფეროვნება, რაც სრულიად სამართლიანადაა მიჩნეული ჩვენში მეღვინეობა-მევენახეობის კულტურის სიძველედ. დადგენილია, რომ ქართული მარანი სალოცავ ადგილს წარმოადგენდა და არსებობდა საგანგებო საკულტო მარნები, სადაც მარჯვენა კუთხეში იდგა საზედაზე ქვევრები, ე. ი. ღვთაებისათვის შესაწირავად გამიზნული ღვინის ჭურჭლები (ვანში აღმოჩენილ ზემოხსენებულ ტაძარში სწორედ აღმოსავლეთ ნაწილში ელაგა შეწირულობა—40-მდე ამფორა).

ქართული მარანი საჯვარე, საზედაზე-საკულტო ნაგებობაა, სალოცავი ხატის

როლს რომ ასრულებდა. აქვე სრულდებოდა ლოცვა-ვედრების და მსხვერპლის შეწირვის რთული რიტუალი²³. ძალზე საინტერესოა აგრეთვე, რომ ვანში გათხრილ ამ ტაძარში, რომლის შესახებაც ჩვენ ახლა საუბარი გვაქვს, აღმოჩენილია თირში ამოკვეთილი ორმოც. ვფიქრობთ, რომ იგი მსხვერპლად შეწირული პირუტყვისა, თუ ფრინველის სისხლის ჩასადვრელად იყო განკუთვნილი. ერთი სიტყვით, არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დადგენილი სურათის შედარება ქართულ ეთნოგრაფიულ მასალებთან უაღრესად საინტერესო პარალელს ავლენს და ამ მიმართებით შემდგომი კვლევა-ძიება, ალბათ, კიდევ უფრო პერსპექტიული იქნება.

ამჟამად კი ჩვენ მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, რომ ზემოაღწერილი ნაგებობის არქეოლოგიური შესწავლით დასტურდება ქართული რელიგიური წარმოდგენების ღრმა და ადგილობრივი ფესვები. ამავე დროს მას, გარეგნულად მაინც, იმდროინდელი მოდის შესაბამისად, გარკვეული ელინური იერიც აქვს მიღებული. მხედველობაში გვაქვს სწორედ ის რიტუალური საგანი, მეღვინეობა-მევენახეობის მფარველი ბერძნული ღვთაების დიონისეს წრის მხატვრულ-რელიგიური სახეებით რომ არის მორთული და მოწმობს დიონისეს კულტის არსებობას ვანში. მით უფრო, რომ ამის მოწმობად შეიძლება სხვა საბუთიც დავასახელოთ, არქეოლოგიური გათხრებისას ვანში აღმოჩენილია ერთი ნაწილი ტერაკოტული ნიღბებისა, დიონისეს, აგრეთვე მის თანამგზავრებს — სილენსა და სატირს რომ გამოსახავს²⁴. დიონისეს კულტის გავრცელების მოწმობად მიიჩნევენ აგრეთვე ქართულ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში შემორჩენილ დღესასწაულებს და მათი ზოგიერთი მომენტი — თხის ტყავებში გახვევა, ნიღბების გაკეთება და სხვა მართლაც წააგავს დიონისურ მისტერიებს. ამიტომ საგნებით სამართლიანია ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში უკვე გამოთქმული მოსაზრება, რომ ელინისტური კულტურის გავლენით, დიონისეს სახით, აქ გვევლინება უძველესი ადგილობრივი ღვთაება. დიონისე იყო ყველაზე უფრო პოპულარული ბერძნული ღვთაება საკუთრივ საბერძნეთის ფარგლებს გარეთ. ელინისტური კულტურის გამოჩენილი მკვლევარი ვილიამს ტარნი წერს: „თუ ოდესმე რომელიმე ბერძნულ ღმერთს ძალუძდა მსოფლიოს დაპყრობა, ეს შეეძლო მხოლოდ დიონისეს, რომლის კულტი მისმა მსახიობებმა მთელ ქვეყანას მოფინეს, ხოლო ზელოვნებამ და ლიტერატურამ უზრუნველყო მისი ტრიუმფალური მსვლელობა აზიაში მსგავსად ალექსანდრე მაკედონელისა“²⁵. ცნობილია, რომ ებრაელებმა გააიგივეს იგი თავის ღმერთთან საგაოფთან, ეგვიპტელებმა — სერაპისთან (იმის გამო რომ სერაპისის კულტში თავს იჩენს ოზირისის კულტის ელემენტები). დიონისე გახდა ატალიდებისა და პტოლემეაიოსების წინაპარი.

დიონისური კულტები ფართოდ იყო გავრცელებული ელინისტური ხანის შუა აზიაშიც²⁶. მით უფრო გასაგებია „დიონისური“ კულტების პოპულარობა და გავრცელება საქართველოში, რომელიც მელვინეობა-მევენახეობის უძველეს ქვეყანას წარმოადგენს...

გალავნით შემოზღუდული საკულტო-სატაძრო ნაგებობათა რთული და საინტერესო კომპლექსია გამოვლენილი ბორცვის წვერზე. მის ერთ-ერთ ცენტრალურ ნაგებობას წარმოადგენს საფეხურებიანი საკურთხეველი (სურ. 42). შემორჩენილია სწორკუთხა რუსტირებული ქვათლილებით ნაგები 8 საფეხურიანი კიბე (თითოეული საფეხურის სიგრძე 2,96 მ-ია, სიგანე — 0,35 მ, სიმაღლე 0,19 მ). უკანასკნელი საფეხური გადადის სწორკუთხა მოედანში²⁷. ეს საფეხურებიანი ნაგებობა თავისი გეგმით სავსებით ანალოგიურია ბერძნულ-ელინისტურ სამყაროში გავრცელებული იმ საკურთხევლებისა, ჩვეულებრივ ტაძრის წინ რომ იყო ხოლმე აღმართული და სადაც მსხვერპლის შეწირვის საზეიმო რიტუალი სრულდებოდა. საფეხურებიანი ნაგებობის დასავლეთით გამოვლენილია ძალზე ფრაგმენტული, დაზიანებული კედელი (დასავლეთით 8 მ. სიგრძეზე შემორჩენილი), რომელიც ნინო ხოშტარიას აზრით, ტაძრის ნაშთს უნდა წარმოადგენდეს. აღსანიშნავია, რომ იქვე კლდეში ღრმა კრიპტაა ამოკვეთილი. სამწუხაროდ, ტაძრის ნაშთები იმდენად ფრაგმენტულია, რომ მისი პირვანდელი გეგმის წარმოდგენა ყოვლად შეუძლებელია. მაგრამ მაინც აშკარაა, რომ აქ არ უნდა გვქონდეს ბერძნულ-ელინისტური ტიპის ტაძარი, რომლის აუცილებელი ელემენტია საფეხურებიანი სტერეობატი. საფიქრებელია, რომ ეს იყო სამი მხრიდან შემოზღუდული წაგრძელებული ფორმის სწორკუთხა შენობა, ანალოგიური კარიბჭის სამხრეთით ორასიოდე მეტრის დაცილებით გათხრილი მოზაიკურიატაკიანი ტაძრისა (ჩვენ მას ტაძარ-მარანი ვუწოდეთ), რომელიც აგრეთვე განსხვავდება ბერძნულ-ელინისტური ტაძრებისაგან.

ტაძრებისაგან.
ქალაქის ზედა ნაწილში შესწავლილ საკულტო ნაგებობათაგან კიდევ ერთია საინტერესო. ესაა თლილი ქვით ნაგები სამკედლიანი ნიშისებური შენობა, რომლის შიდა ფართობი მხოლოდ 2,5 მ (სამხრეთის მხრიდანაა ღია). ნაგებობის შიდა კედლები ცეცხლისაგანაა ძლიერ გაწითლებული, მაშინ როდესაც გარედან ცეცხლის კვალი არ შეიმჩნევა. ჩრდ. შავი ზღვისპირეთშიც, ოლბიის ტემენოსზე, აღმოჩენილია სავსებით ანალოგიური, თითქმის იმავე ზომისა და გეგმის ნაგებობა, რომლის შიდა კედლებიც ცეცხლისაგანაა დაწითლებული და დამსკდარი. ფიქრობენ, რომ ეს არის მსხვერპლის დასაწვაში საგანგებო შენობა²⁸. ამგვარი დანიშნულების ნაგებობა დადასტურებულია ძველ ქართულ წარმართულ ყოფაშიც და მას საზოგადო ეწოდებოდა²⁹. ამრიგად ქალაქის ზედა ნა-

69

წილში, სადაც გამოვლენილია საკულტო-სატაძრო ნაგებობათა კომპლექსი³⁰, უმთავრესია საკურთხეველი, ტაძარი (რომელსაც ძველი ქართული ტერმინოლოგიით ბაგინი ეწოდებოდა)³¹ და საზორველი. ე. ი. ყველა ის აუცილებელი ელემენტი, რომელიც დამახასიათებელია ძველი ქართული წარმართული სალოცავებისთვის³².

ძვ. წ. IV—I საუკუნეების ნაგებობათა მთელი წყებაა აღმოჩენილი ე. წ. ცენტრალურ ტერასაზე, რომელიც, როგორც ჩანს, ძველი ქალაქის ერთ-ერთ უმთავრეს ნაწილს წარმოადგენდა. განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ე. წ. მრგვალი ტაძარი. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დადგინდა, რომ ამ ადგილზე უფრო ადრე (ძვ. წ. IV საუკუნის დასასრულსა და III საუკუნის პირველ ნახევარში) იდგა სწორკუთხა შენობა, რომელიც თავისი გეგმით ემსგავსებოდა კარიბჭესთან აგებულ ტაძარ-სამლოცველოს. თავდაპირველი, სწორკუთხა შენობიდან ამჟამად შემორჩენილია შესანიშნავად გათლილი და დამუშავებული ქვებით ამოყვანილი დასავლეთი და ჩრდილოეთი კედლების საძირკვლები, აგრეთვე კლდოვან დედაქანში (თირში) ამოკვეთილი ბუდეები, ქვათლილების ჩასალაგებლად რომ იყო განკუთვნილი და რომელთა მეოხებით გახდა შესაძლებელი ნაგებობის თავდაპირველი გეგმის აღდგენა: მისი სიგრძე 11,4 მეტრია, ხოლო სიგანე — 10,4 მეტრი. კედლების სისქე 3 მეტრს აღწევს (მშენებლობის წესი ანალოგიურია კარიბჭის კედლების წყობისა). სწორკუთხა შენობა შიგნიდან მოგებულაა სხვადასხვა ზომის თირის ქვათლილებით.

ძვ. წ. III საუკუნის მეორე ნახევარში სწორკუთხა შენობის საძირკველზე მრგვალი შენობა აუგიათ (სურ. 43). საამისოდ ძველი შენობის საძირკველიც გამოუყენებიათ. შენობა რომ მთლიანად მრგვალი იყო (კოშკისებური), ამას მოწმობს მრგვალი მოყვანილობის ბუდეები აღმოსავლეთ ნაწილში (სადაც ადრე სწორკუთხა შენობას საერთოდ არ ჰქონდა კედელი და „ღია“ იყო კარიბჭის ტაძარ-სამლოცველოს მსგავსად) და აგრეთვე სამხრეთ ნაწილშიც, სადაც ძველი შენობის სწორკუთხა ბუდეების ნაკვალევზე ამოჭრილია მომრგვალებული ბუდეები. მრგვალი შენობის გარე დიამეტრი 10 მეტრია, ხოლო შიდა — 5,4 მეტრი. ჭერჯერობით ძალზე რთულია მრგვალი ტაძრის არქიტექტურული ფორმების აღდგენა, მაგრამ აშკარაა, რომ იგი არ ემორჩილება ბერძნულ-ელინისტური ხუროთმოძღვრების ძირითად პრინციპებს, თუმცა ზოგიერთი კონსტრუქციული დეტალის გამოყენება გამორიცხული არაა. ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს სწორედ ცენტრალურ ტერასაზე 1968-1969 წლებში ნაპოვნი ტრაპეციის ფორმის 10-12 სმ. სისქის ათამდე ქვის ფილა (საშუალოდ 90×95 სმ), რომელთა ნაპირები საგანგებოდაა ამოჭრილი, როგორც ჩანს, ქვის ან ხის ძელებზე დასამაგრებლად. არქიტექტორ გიორგი ლეჟავას აზრით, ეს ფილები

წარმოადგენს კესონის უჯრედის სახურავებს და განკუთვნილი იყო მრგვალი ფორმის (ე. ი. თოლოსის ტიპის) შენობისათვის. ჯერჯერობით ძნელია გადაჭრით თქმა იმისა, ეკუთვნიან თუ არა ეს ფილები ზემოაღწერილ მრგვალ ნაგებობას. მაგრამ ერთი რამ მაინც სავსებით აშკარაა: კონსტრუქციულად მათი გამოყენება დაკავშირებულია ელინისტური ხუროთმოძღვრების სამშენებლო ტექნიკის გავლენასთან. ჰერის პლაფონის გაფორმების კესონური პრინციპი დამახასიათებელია მრგვალი ტიპის ისეთი შენობებისათვის, როგორცაა ფიმელა ეპიდავროსში, ფილიპეიონი ოლიმპიაში (ძვ. წ. IV ს. დასასრული), და განსაკუთრებით არსინოიონი სამოთრაკის კუნძულზე (ძვ. წ. III ს.)³³. ყველა ეს სატაძრო-საკულტო ნაგებობაა. აღსანიშნავია, რომ ელინიზმის ხანაში ეს მრგვალი ფორმის საკულტო ნაგებობანი ბერძნული ხუროთმოძღვრების ზემოთ დასახელებული ძეგლების გავლენით ჩნდება და ვრცელდება მახლობელსა და ცენტრალურ აღმოსავლეთში: „მრგვალი ტაძარი“ პართიის ნისაში³⁴, ჩაიტის მრგვალი დარბაზი გუნტუპალეში³⁵, აბსიდიანი ტაძარი ტაქსილაში³⁶, საკულტო ნაგებობათა კომპლექსი კოი-კრილგან-კალეში³⁷; ყველა ეს საკულტო ნაგებობაა, ამასთან ზოგიერთ მათგანში ძალიან კარგად ჩანს ელინისტური საკრალური ხუროთმოძღვრების გავლენა. მაგალითად, ნისის მრგვალ ტაძარში, რომელიც წარმოადგენს ადრე პართული ხუროთმოძღვრების მეტად თავისებურ ძეგლს, სადაც მკაფიოდ იჩენს თავს ბერძნულ-ელინისტური და პართული ტრადიციების სინთეზი.

ცენტრალურ ტერასაზე უნდა მდგარიყო კიდევ ერთი მონუმენტური შენობა, რომლის მხოლოდ ცალკეული არქიტექტურული დეტალია ჯერჯერობით აღმოჩენილი. განსაკუთრებით დიდი მეცნიერული მნიშვნელობისაა ადგილობრივი ჯიშის თეთრი ფერის კირქვისაგან გამოკვეთილი ლომის თავის გამოსახულებანი (სურ. 44—45), რომელთაგან ერთი შენობის დეკორატიული მოსართავია, ხოლო დანარჩენი ორი—სიძის ნაწილია, წვიმის წყლის სადინარად განკუთვნილი³⁸. სამივე თითქმის ერთნაირი ზომისაა (სიგრძე 70 სმ., სიმაღლე 45 სმ., სიგანე 36 სმ.). ერთ-ერთ მათგანს შემორჩენილი აქვს კონსტრუქციული დეტალები, რომლითაც იგი შენობის სათანადო ნაწილთან იყო დაკავშირებული. აღნიშნული ლომის თავები კონსტრუქციულად აშკარად ელინური თუ ელინიზებული ნაგებობის ნაწილებს წარმოადგენს (სამწუხაროდ, თვით ის შენობა, რომელსაც ეს ლომის თავები ამკობდა, ჯერ ნაპოვნია არაა). იმავე დროს ცნობილია, რომ ძველი აღმოსავლეთის ქვეყნებში ფართოდ იყო გავრცელებული ლომის, როგორც „მფარველი-ცხოველის“ გამოსახულება. საკმარისია დავასახელოთ ხეთური „ლომებიანი კარიბჭე“ ბოლაზ-კოეში, „ჰამადანის ლომი“, ლომის მრავალრიცხოვანი გამოსახულება პართულ ქანდაკებაში და მონეტებზე. ლომის

გამოსახულება არც კოლხეთის ნივთიერი კულტურის ძეგლებისთვისაა უცხო (კოლხური თეთრი, ვანის ოქროს სამაჯურები და დიადემები)³¹. ამავე თვალსაზრისით საინტერესოა სვანური ეთნოგრაფიული მასალები, კერძოდ სვანური დროშა „ლემ“, რომელიც ლომს განასახიერებდა და ერთ-ერთი ვერსიით იგი სვანებისათვის გადაუცია ღვთაება ლამარიას — მიწისა და ადამიანის ნაყოფიერების მფარველს⁴⁰.

მხატვრულ-სტილისტური თვალსაზრისით ვანის ლომის თავებს აშკარად ეტყობათ ბერძნულ-ელინისტური გავლენა, ხოლო რამდენადმე ტრაგიკულად მოჭმუხნული წარბები და პათეტიკური გამომეტყველება ანათესავებს მას ძვ. წ. III—II სს. პერგამონის ე. წ. ბაროკული სტილის ქანდაკებებთან. მაგრამ ამავე დროს სრულიად აშკარად იგრძნობა ძველი აღმოსავლური ტრადიციები. მაგ., კეფაზე დასმული მომრგვალებული ყურები და პირს შემოვლებული რელიეფური სარტყელი მოგვაგონებს გვიან ხეთურ, ანუ სირო-ხეთურ ლომის გამოსახულებებს⁴¹. ამასვე უნდა დავძინოთ, რომ საერთოდ ვანური ლომების სრულიად აშკარა ანთროპომორფიზებული იერი ძალზე ემსგავსება ძვ. წ. III—II სს. შუა და მახლობელი აღმოსავლეთის კოროპლასტიკაში გავრცელებულ ლომის ნიბებს. ამრიგად, ამ გამოსახულებებში საკმაოდ კარგად ჩანს ბერძნულ-ელინისტური გავლენაც და ძველი აღმოსავლური (სირო-ხეთური) ტრადიციებიც. ამ ფაქტს კი მნიშვნელობა ენიჭება იმ ეთნო-კულტურული გარემოს დასახასიათებლად, სადაც ეს ძეგლები იქმნებოდა. ამ აღმოჩენის მეცნიერული მნიშვნელობა იმითაც იზრდება, რომ, თუ არ ვცდები, ისინი წარმოადგენენ ქართული მონუმენტური ქანდაკების უძველეს ნიმუშებს. ისინი უთუოდ ეკუთვნოდნენ რაღაც გრანდიოზულ, უდავოდ სატაძრო ტიპის ნაგებობას.

ამრიგად, დღემდე აღმოჩენილი არქეოლოგიური ძეგლების მიხედვით, ვანის ნაქალაქარი თითქოს არ წააგავს „ნამდვილ“, „საერო ქალაქს.“ უკვე საკმაოდ თვალსაჩინოა ამ ქალაქში სატაძრო-საკულტო ნაგებობათა დიდი ხვედრითი წილი დამათი თითქოს წამყვანი როლიც. ჩვენი აზრით, აქ საქმე უნდა გვქონდეს ელინისტური ხანის საქართველოს დიდ სატაძრო ცენტრთან ანუ სატაძრო ქალაქთან⁴². ეს უნდა ყოფილიყო იმავე რიგის ქალაქი, როგორიც იყო ძველ ეგვიპტეში კარნაკი, ხოლო არქაული და კლასიკური ხანის საბერძნეთში ოლიმპია, დელფო, დოდონა და სხვა, უფრო კი ელინისტური ხანის მცირე აზიის დიდი სატაძრო გაერთიანებანი: პონტოს კომანა და ზელა, ზევსისა და აპოლონის ტაძრები კაპადოკიაში, ღმერთის დედის ტაძარი პესინუნტში, ოლბის სატაძრო სახელმწიფო კილიკიაში, ანაიტის ტაძარი არმენიაში და სხვა. კარგადაა ცნობილი, რომ ეს ტაძრები მხოლოდ საკულტო-რელიგიურ ცენტრებს კი არ წარმოადგენენ, არამედ იმავე დროს იყვნენ ვრცელი მიწებისა და აურაცხე-

ლი სიმდიდრის მფლობელი მსხვილი პოლიტიკური და ეკონომიური ერთეუ-
ლები⁴³.

სწორედ ვანში აღმოჩენილ ქალაქს უნდა გულისხმობდეს ბერძენი გეოგ-
რაფოსი სტრაბონი, როდესაც კოლხეთის აღწერისას ასახელებს ლევკოთეას
მდიდარ სატაძრო ქალაქს⁴⁴. სავსებით აშკარაა, რომ ლევკოთეას სახელით აქ
იხსენიება ადგილობრივი, ძველი ქართული წარმართული პანთეონის ღვთაება,
რომელიც გარეგნული ნიშნებით ემსგავსებოდა ბერძნულ ლევკოთეას — თეთრ
ქალღმერთს, ზღვის ღვთაებას⁴⁵. წყლის ღვთაების კულტი კი ძველ საქართვე-
ლოში ფართოდ იყო გავრცელებული და მისი გადმონაშთები უკანასკნელ ხა-
ნებამდეა დასავლეთ საქართველოში შემონახული. აღსანიშნავია, მაგალითად,
სამეგრელოში ცნობილი დღესასწაული „მესეფობა“. ხალხის წარმოდგენით „მე-
სეფი იყო წყლის დედა, რომელიც ამ დროს ზღვიდან ამოდიოდა...“ ამას გარდა,
გავრცელებული იყო რწმენა წყლის დედაზე („წყარიში დიდა“), რომელიც „თე-
თრი ქალიშვილის“ (!) სახით იყო წარმოდგენილი⁴⁶ (ლევკოთეა სიტყვა-სიტყვით
ნიშნავს „თეთრ ქალღმერთს“)⁴⁷.

ძვ. წ. III—I საუკუნეების ვანის ხუროთმოძღვრული ძეგლების შესწავლა
ცხადყოფს, რომ ძველ საქართველოში კარგად იცნობდნენ და ადგილობრივ პი-
რობებთან შეფარდებით ფართოდ იყენებდნენ ელინისტური არქიტექტურის
უმთავრეს მიღწევებს⁴⁸, მაშინდელი კულტურული მსოფლიოს ვრცელ ტერი-
ტორიაზე რომ იყო გავრცელებული, როგორც დასავლეთის, ასევე აღმოსავლე-
თის ქვეყნებში (მცირე აზია, სირია, ირანი, შუა აზია).

აქ ჩვენ წინაშე დგება საქართველოში ელინისტური კულტურის გავრცე-
ლების გზების რთული და საინტერესო საკითხი.

ძვ. წ. III—I საუკუნეებში კოლხეთი აქტიურად იყო ჩართული საერთაშო-
რისო ვაჭრობაში, რომელმაც ძვ. წ. III—I საუკუნეებში უაღრესად ფართო მასშ-
ტაბები მიიღო⁴⁹. ეკონომიურ ურთიერთობას ელინისტურ ქვეყნებთან, ბუნებრი-
ვია, თან მოჰყვებოდა კოლხეთში ელინისტური კულტურის გავრცელებაც. მით-
უფრო, რომ ელინიზმის ხანაში კოლხეთზე (და ამიერკავკასიის სხვა ქვეყნებზე)
გადიოდა მსოფლიო მნიშვნელობის დიდი სავაჭრო-სატრანსპორტო მაგის-
ტრალი, რომელიც დასავლეთს (ბერძნულ-ელინისტურ სამყაროს) აღმოსავლეთ-
თან აკავშირებდა⁵⁰. შესაბამისად, შეიძლებოდა გვემტკიცებინა, რომ ელინის-
ტური კულტურა საქართველოში ვრცელდებოდა შავი ზღვისპირა ოლქებიდან,

სადაც უკვე ძვ. წ. VI ს. შუა ხანებიდან არსებობდნენ ე. წ. დიდი ბერძნული კოლონიზაციის ხანაში დაარსებული ელინთა სამოსახლოები. მაგრამ საქმე ისაა, რომ თვით ზღვისპირა ზოლში არ ჩანს ⁵¹ სწორედ ის ელინისტური კულტურა, აგრე თვალსაჩინოდ რომ გამოვლინდა მაგ., ვანში⁵². ეს გარემოება უკვე იძლევა თითქოს საფუძველს, რომ დავეჭვდეთ ძველ კოლხეთში ელინისტური კულტურის ზღვისპირა ოლქებიდან გავრცელების შესაძლებლობაში. მით უფრო, რომ იგივე კულტურა საკმაოდ მკაფიოდ იჩენს თავს შიდა კოლხეთის აღმოსავლეთ რაიონებში და განსაკუთრებით კი აღმოსავლეთ საქართველოში (სამადლო,⁵³ სარკინე, მცხეთა და მისი მიდამოები⁵⁴, წუნდა). შეიძლება დავინახოთ მთელი რიგი მსგავსება ვანის სამშენებლო წესებისა და „დიდი მცხეთის“ სხვადასხვა უბანზე (არმაზციხე, წიწამური, სარკინე) აღმოჩენილ ე. წ. არმაზციხე I რიგის ძეგლებს შორის—ისეთივე სამშენებლო წესები, ქვათლილები⁵⁵ და არქიტექტურული დეტალები (ბაზები, კაპიტელი, წნული ჩუქურთმა)⁵⁶, ზოგიერთი შენობის გეგმა⁵⁷, აგრეთვე ალიზ-აგურის⁵⁸ ფართოდ გამოყენება. ყველაფერი ეს უცხოა დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა რაიონებისათვის. აღსანიშნავია აგრეთვე, ვანის კრამიტების დიდი მსგავსება სამადლოს ნამოსახლარის კრამიტებთან⁴⁴. კიდევ მეტი! ჩანს გარკვეული სიახლოვე ვანისა და მცხეთის კრამიტებზე აღნიშნულ ნიშნებს შორის⁶⁰. ყოველივე ეს ჩვენ წინაშე სვამს საკითხს ძველი კოლხეთის აღმოსავლეთ რაიონებში და აღმოსავლეთ საქართველოში ელინისტური კულტურის ერთი საერთო წყაროდან მომდინარეობის შესახებ. საკითხის ამგვარად დასმის შესაძლებლობას სხვა რიგის არქეოლოგიური მასალაც გვკარნახობს.

ანტიკური ხანის კოლხეთის ნივთიერი კულტურის განვითარების შესწავლა გვიჩვენებს, რომ ძვ. წ. VI—IV საუკუნეებში კოლხეთის ნივთიერი კულტურა დღევანდელ დასავლეთ საქართველოს ფარგლებში მკაცრად ერთიანია, როგორც ზღვისპირა ზოლში, ასევე შიდა რაიონებშიც (მთასა და ბარში). ეს არის კოლხეთის სამეფოს არსებობის ხანა და ეთნიკურად ამ კულტურის მატარებლები იყვნენ დასავლურ-ქართული ანუ მეგრულ-ჭანური (ზანური) ტომები. მაგრამ უკვე ძვ. წ. IV და განსაკუთრებით III—II საუკუნეებში თანდათანობით ისახება ორი კულტურული არეალი, თითქოს ჩნდება გარკვეული განსხვავება ზღვისპირა ოლქებსა და დღევანდელი გურია-იმერეთის ტერიტორიებს შორის. გარდა ზემოთქმულისა (ხუროთმოძღვრებას რომ შეეხებოდა) ეს განსხვავება გამოიხატება აგრეთვე დაკრძალვის წესში: ამ დროს დღევანდელი გურია-იმერეთის ტერიტორიაზე ვრცელდება ქვევრ-სამარხები, რომლებიც ჯერჯერობით არ გვხვდება ზღვისპირა რაიონებში. შეინიშნება განსხვავება კერამიკის ზოგიერთი ფორმის გავრცელებაშიც. ასე მაგ., ორივე წრისათვის დამახასიათე-

ბელ ტიპებთან ერთად, ძველი კოლხეთის აღმოსავლეთ რაიონებში ჩნდება წით-
ლად მოხატული კერამიკა, რომელიც ზღვისპირა რაიონებში ჯერჯერობით
აგრეთვე არაა დადასტურებული. მაგრამ ძალზე საყურადღებოა, რომ იგივე
ელემენტები (ქვევრსამარხები⁶¹, მოხატული კერამიკა), ისევე როგორც ელი-
ნისტური კულტურის ზემოაღნიშნული ნიშნები ვრცელდება აღმოსავლეთ სა-
ქართველოში⁶². ეს ის ხანაა სწორედ (ძვ. წ. IV—III სს.), როდესაც მიმდინარე-
ობს ქართლის სამეფოს (იბერიის) ჩამოყალიბება, აღმოსავლურ-ქართული ტო-
მებისა და საერთოდ იბერიის „დიდი ექსპანსია“⁶³ დასავლეთით, რაც აისახა,
როგორც ძველ ქართულ (ლეონტი მროველი)⁶⁴, ასევე ბერძენ მწერალთა (სტრა-
ბონი⁶⁵, არიანე⁶⁶) ცნობებში. ქართლის სამეფოს შექმნაში კი, როგორც ცნო-
ბილია, მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს მესხურმა ტომებმა. საკმარისია
აღინიშნოს, რომ ქართლის სამეფოს დედაქალაქის—მცხეთის სახელწოდება
მესხთა ტომებს უკავშირდება⁶⁷.

მესხთა ანუ აღმოსავლური ქართული ტომების დასავლეთ საქართველოს
მიწა-წყალზე განსახლებაზე ძვ. წ. III საუკუნიდან მიუთითებენ ბერძენ-რო-
მაელი და ბიზანტიელი მწერლებიც (სტრაბონი, პლინიუსი, სოლინი, პროკოპი
კესარიელი). საკმარისია აღინიშნოს, რომ ლევკოთეას სახელზე აგებული სა-
ტაძრო ქალაქი, რომელსაც ჩვენ ვანის ნაქალაქართან ვაიგივებთ, სტრაბონის
ცნობით, მდებარეობდა მდინარე ფასისტან (რიონზე), მოსხების ქვეყანაში⁶⁸. ელი-
ნისტური კულტურა საქართველოში უნდა მოეტანათ და გაეცრცელებინათ
სწორედ მესხურ ტომებს, ძველთაგანვე მცირე აზიის ჩრდ. აღმოსავლეთით
რომ მოსახლეობდნენ და უშუალო კონტაქტი ჰქონდათ, ერთი მხრივ, ძველ აღ-
მოსავლურ ცივილიზაციებთან, ხოლო, მეორე მხრივ, — ბერძნულ-ელინისტურ
სამყაროსთან. და იქნებ შემთხვევითი არაა სწორედ ის გვიან ხეთური ტრადი-
ციებიც, რომლებიც ვანში ნაპოვნ ლომის თავის სკულპტურულ გამოსახულე-
ბებზე აღვნიშნეთ. დიონისური კულტების გავრცელებაც, იქნებ, აგრეთვე, უკავ-
შირდება მესხურ ტომებს, რომელთაც უშუალო კონტაქტები ჰქონდათ ფრი-
გიასთან, სადაც დიონისეს მისტერიები ფართოდ იყო გავრცელებული...⁶⁹

ვანის ქალაქი დანგრეულია ძვ. წ. I საუკუნის შუა ხანებში. როგორც არ-
ქეოლოგიური გათხრები მოწმობენ, დროის ძალზე მოკლე შუალედში იგი ორ-
გზისაა ბარბაროსულად დანგრეული. ნაქალაქარის თითქმის ყველა უბანზე
ჩანს ძლიერი ხანძრისაგან გაწითლებული ალიზისა და ქვის კედლები, ზოგჯერ
საძირკვლიანად დანგრეული ნაგებობანი, დანახშირებული ხის ძელები და
კოჭები, გადამწვარი და თითქმის წიდად ქცეული კრამიტები, თიხის ჭურჭელი
და სხვა ნივთები... ეს უნდა მომხდარიყო ჯერ ბოსფორის მმართველის — ფარ-
ნაკეს, ხოლო შემდეგ (ძვ. წ. 47 წ.) პერგამონის მეფის მითრიდატე VII კოლ-
ხეთში ლაშქრობათა დროს⁷⁰.

КУЛЬТУРА ДРЕВНЕЙ КОЛХИДЫ.

Р Е З Ю М Е

В специальной научной литературе почти единогласно признано, что грузинские племена с самого начала проживали на территории нынешней Грузии. Здесь происходило сложение т.н. пракартвельского (прагрузинского) этноса, носителя общего грузинского языка-основы, а затем и его распад на родственные племена картов, занов (мегрело-чанов) и сванов. Здесь, на территории Грузии, в течение тысячелетий проходил сложный и долгий процесс социально-экономического и культурного развития грузинских племен. Здесь, на этой земле осуществлялись экономические и культурные контакты с родственными и другими народами, что находило отражение в языке, а также в материальной и духовной культуре народа.

Предполагается, что прагрузинский этнос — носитель общекартвельского языка-основы — уже существовал в III тысячелетии до н.э., а со II тысячелетия до н. э. постепенно происходит его распад. Во всяком случае, уже с середины II тысячелетия до н.э. на территории нынешней Западной Грузии совершенно отчетливо создается единая культурно-историческая область, называемая колхидской.

Г л а в а I.

У ИСТОКОВ ДРЕВНЕКОЛХИДСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

Новейшие археологические исследования на территории нынешней Западной Грузии свидетельствуют, что эта область была заселена с самых начальных этапов истории человеческого общества. Древнейшие остатки человеческой деятельности датируются ашельской эпохой, а с эпохи мустье происходит широкое расселение первобытного человека по всей Западной Грузии. С VIII—VII тысячелетий до н. э. начинается эпоха неолита, позд-

ний этап развития которого сопровождается появлением земледелия и вообще оседлого хозяйства. К этому времени относится появление первых гончарных изделий, иногда украшенных примитивным орнаментом.

На смену неолитической культуры в V—IV тысячелетиях до н. э. приходит местная энеолитическая культура, памятники которой открыты на территории нынешней Абхазии, а также в восточных областях Западной Грузии (Квирильское ущелье).

К началу III тысячелетия до н.э. относится первое появление металлических (бронзовых) изделий, многочисленные образцы которых найдены в абхазских дольменах эпохи ранней бронзы и особенно в курганах Сачхере (в восточных областях Западной Грузии).

Для раннего этапа бронзовой культуры Западной Грузии характерны исключительное обилие и разнообразие бронзовых 'оружий (вислообушные и трубчатообушные топоры военного, хозяйственного и ритуального назначения; кинжалы с металлической орнаментированной рукояткой) и украшений, а также применение сложных технических приемов (ковка и литье, восковая модель). В этот же период в сачхерских курганах появляются первые образцы золотых изделий (спиралевидные височные кольца) (рис. 1).

Новый этап в развитии бронзовой культуры на территории Западной Грузии начинается с начала II тысячелетия до н. э., т. е. с эпохи средней бронзы, замечательные памятники которой найдены в Раче (на южных склонах Кавказского хребта). Здесь открыты и довольно значительные остатки металлургического производства и обширный могильник, в котором найдены замечательные образцы художественного ремесла, в том числе новые варианты вислообушных топоров ритуального назначения, украшенных пластическим орнаментом (рис. 2). Весьма важно, что уже в эпоху средней бронзы созревают те основные элементы материальной культуры, которые с середины II тысячелетия до н.э. широко распространяются по всей территории Западной Грузии.

Г л а в а II.

КУЛЬТУРА БРОНЗОВОГО ТОПОРА

Последние столетия II и начало I тысячелетий до н.э. являются временем наивысшего расцвета колхидской бронзовой культуры, наиболее ярким компонентом которой являются изящные бронзовые топоры. Их большин-

ство (датируемые XI—VII вв. до н.э.) представляют собой замечательные образцы древнеколхидского художественного ремесла. Значительная часть колхидских топоров украшена гравированными изображениями (рис. 4—6). Наряду с геометрическим орнаментом весьма часты стилизованные изображения животных, особенно собаки. Наряду с гравировкой применяется и цветная инкрустация. С этой точки зрения большой интерес представляет клад из с. Уде (рис. 8), обычно датируемый XI—X вв. до н.э., а некоторыми исследователями даже концом XIII и первой половиной XII века. В бронзовых изделиях этого клада мы встречаем инкрустацию железом, что возвещает о появлении нового могущественного металла.

К периоду наивысшего расцвета колхидской бронзовой культуры относятся, предположительно, первые посещения греками-ахейцами берегов Черного моря, что нашло отражение в сказаниях об аргонавтах, поход которых, согласно древнегреческой традиции, предшествовал троянской войне (т.е. 40-ым годам XIII в. до н.э.) и хронологически совпадает с первыми упоминаниями в ассирийских источниках крупных объединений древнеколхских племен. В IX—VIII вв. до н.э., судя по ассирийским и урартским источникам, древнеколхские племена создали довольно сильное государство («Колха»), которое вело кровопролитные войны с могущественным царством Урарту.

Г л а в а III.

ЗЛАТООБИЛЬНАЯ КОЛХИДА

(Колхидская культура в VI—IV вв. до н.э.)

После падения в юго-восточном Причерноморье древнеколхидского царства («Колха») на территории нынешней Западной Грузии возникает новое крупное объединение западнокартвельских племен — широко известное в античном мире под названием Колхида. Весьма важно, что Геродот упоминает колхов (как и сасперов) наряду с мидиянами и персами, среди «четырех народов, живущих от моря до моря» (т.е. от Чёрного моря до Персидского залива). Поскольку Мидия после поражения восстания Фравартиша (521 г.) окончательно потеряла свою политическую независимость и стала рядовой сатрапией ахеменидов, следует полагать, что сведения Геродота

(1,104; IV,37) отображают политическое положение Передней Азии, по крайней мере, до 20-х годов VI в. до н. э. К этому же времени относится и появление колхидских серебряных монет (неоспоримого свидетельства наличия государственной власти), ранние образцы которых (дидрахмы с изображениями лежащего льва и коленопреклоненной человеческой фигуры с бычьей маской) датируются последней четвертью VI в. до н. э.

Наиболее яркие памятники колхидской художественной культуры за последние годы открыты в Вани — одном из самых значительных центров древней Колхиды (в её внутренней части, на левом берегу р. Риони, примерно в 100 км от морского берега) — и представлены золотыми и серебряными украшениями, бронзовыми и керамическими сосудами.

Золотые и серебряные украшения, найденные в Вани и в других местах Колхиды V в. до н. э., весьма многочисленны и довольно разнообразны:

а) диадемы (рис. 9), крученный ободок которых увенчан ромбовидными пластинками, украшенными чеканными изображениями, широко распространенными на древнем Востоке и в искусстве архаической Греции — сценами борьбы животных. Художественно-стилистический же анализ выявляет отдельные черты и образы, берущие начало в искусстве Ассирии, Манейского царства и Мидии, ахеменидского мира, что в свою очередь, указывает на древневосточные корни колхидской художественной культуры.

б) серьги и височные кольца (рис. 10—12) самых разнообразных форм (с «лучами», ажурными или полыми сферическими подвесками, а также «калачеобразные» и в виде всадников), всегда обильно украшенные зернью в виде пирамид и треугольников и, как правило (!), миниатюрной розеткой на кольце (характерная особенность украшения колхидских золотых и серебряных серёг).

в) многочисленные золотые подвески (рис. 13—17) в виде миниатюрных фигурок птиц, телёнка, баранов, черепах и т. д., а также—геральдические изображения орлов.

г) золотые (и серебряные) браслеты, увенчанные скульптурными головками льва, телёнка, барана, тура, кабана (рис. 18) и в стилистическом отношении почти не отличаются от широко распространённых в V—IV вв. до н. э. по всему ахеменидскому миру и в Средиземноморье.

В целом, золотые и серебряные украшения в V в. до н. э. характеризуются строгим художественно-стилистическим и техническим единством. На их местное, колхидское происхождение, указывает оригинальность ху-

дожественных форм, которые характерны большей частью лишь для Колхиды, генетически связываются с памятниками материальной культуры доантичной эпохи и, как правило, неизвестны за пределами Грузии (диадемы, серьги и височные кольца с «лучами» или сферическими подвесками и др.).

В V в. до н.э. продолжается и художественная обработка бронзы: разнообразные украшения, культовые и ритуальные предметы, котлы-ситулы, декорировка которых отчётливо несёт на себе следы художественных традиций колхидской культуры эпохи поздней бронзы (рис. 20—21).

Исключительным разнообразием и изяществом форм отличается в V в. до н. э. колхидская керамика (рис. 22—24), украшенная традиционным геометрическим орнаментом, а также и изображениями различных животных, напоминающих гравировку на колхидских топорах позднебронзовой эпохи.

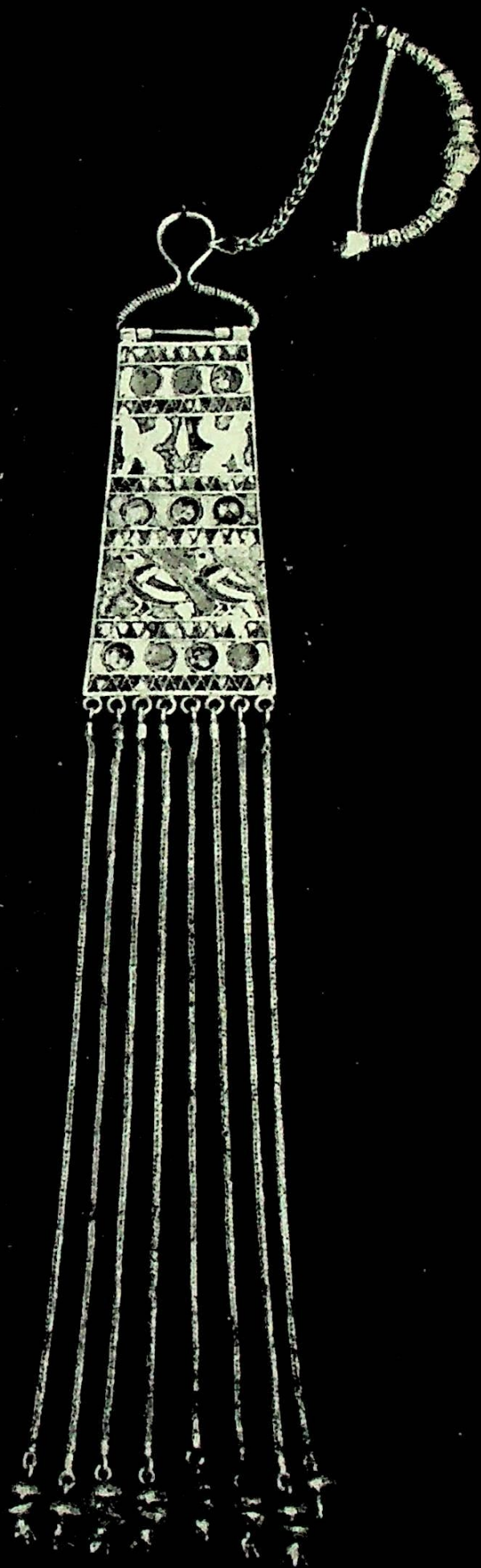
Г л а в а IV.

АНТИЧНАЯ КУЛЬТУРА И КОЛХИДА

Начало регулярных взаимоотношений античного мира с Колхидой совпадает с периодом греческой колонизации берегов Черного моря. В это время на колхидском побережье возникли греческие торговые города или фактории (эмпории), сыгравшие важную роль в установлении и развитии торгово-экономических взаимоотношений античного мира с Колхидой. В итоге, уже с середины VI в. до н.э. на территории Колхиды распространяются греческие изделия, главным образом керамика (амфоры, расписные сосуды и др.). В этот период (вторая половина VI в. до н.э.) во взаимоотношениях с Колхидой ведущую роль играют восточнотреческие (ионийские) торгово-ремесленные центры. С начала V века замечается ослабление торговых связей (в связи с греко-персидскими войнами). Но сразу же после победоносного окончания войны начинается активизация греческой торговли уже под гегемонией Афин. В Колхиде в это время распространяются первоклассные образцы аттической художественной бронзы и торевтики первой половины V в. до н. э.: бронзовая патера с антропоморфной ручкой (рис. 26) и ойнохоя (рис. 25), серебряные килики с позолотой (рис.

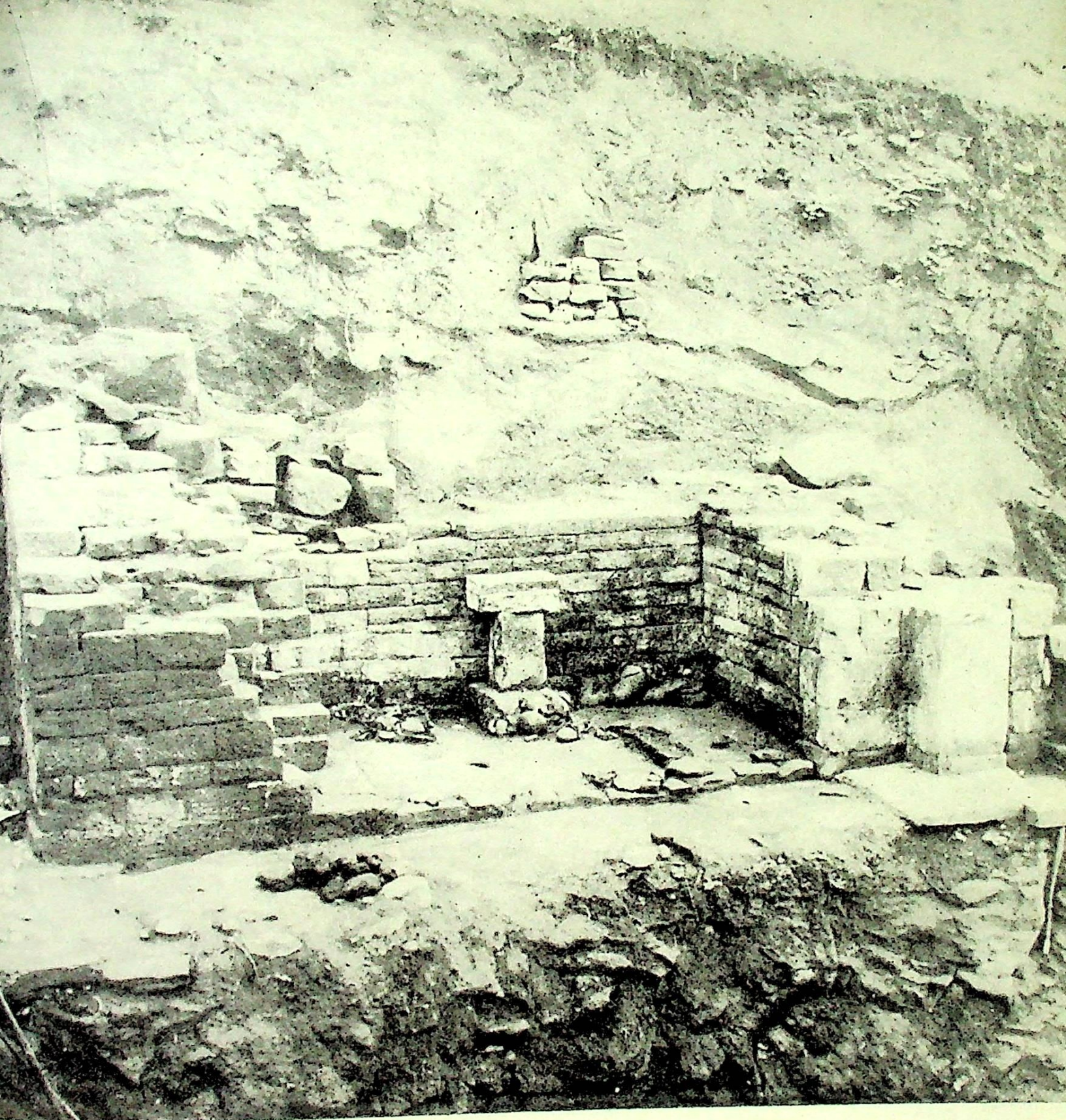

28), ложка со скульптурным изображением сфинкса, котел, украшенный фигурками крылатого льва и баранов, арибалл аттического типа с гравированным фризом (шествие сфинксов, в изображении которых мы видим влияние выдающегося греческого вазописца второй четверти V в. — Сотада).

Значительным памятником греческой культуры является надгробная стела (найденная в Сухуми на дне моря), датированная нами около 430—420 гг. до н.э. (рис. 30).

Влияние греческой культуры (весьма слабое в Колхиде в VI—V вв. до н.э.) отчётливо выступает в погребении знатного колхидского воина (открытом в Вани в 1969 г.). В этом погребении (точно датированном началом второй половины IV в. до н.э.) наряду с традиционными элементами, мы видим некоторые новые черты, которые объясняются контактами с греческим и скифо-иранским миром (рис. 32). С этой точки зрения, это во многих отношениях интересное погребение является первым вестником тех новых и сложных явлений, которые с конца IV в. до н.э. отчётливо будут выступать в социально-экономическом строе, общественной жизни, в идеологии и материальной культуре древней Колхиды. Оно как бы предвещает начало новой эпохи — эпохи эллинизма.

Глава V.

ГОРОД ХРАМОВ

Эта глава посвящена результатам новейших археологических исследований городища эллинистической эпохи в Вани. В III—I вв. до н.э. город был расположен на треугольном холме (площадью 12 га), разделенном на три террасы. Уже открыты оборонительные каменные и сырцовые стены, а также целый ряд архитектурных сооружений III—I вв. до н.э., свидетельствующих о высоком уровне строительного дела и о наличии местной (эллинской зодчих, хорошо знакомых с основными принципами античной (эллинистической) архитектуры и творчески развивавших их на местной основе. Наиболее выдающимся является сложный архитектурный комплекс городских ворот, построенный в III в. до н.э. из великолепно оттесанных и плотно пригнанных насухо друг к другу белоснежных квадров (рис. 33).

У входа сохранился мраморный постамент для, к сожалению, не уцелевшей статуи богини-хранительницы. Неглубокий вертикальный паз в боковой стене служил для спуска железной решётки (катаракты), замыкавшей вход во время опасности. Ещё дальше на каменном пороге сохранились дугообразные царапины от вращения обитых железом деревянных дверей. К воротам пристроен, по древнегрузинским обычаям, маленький языческий храм (рис. 34) с каменным алтарём («воротами бога» называют такие сооружения горцы Восточной Грузии). В храме были найдены приношения: 23 сосуда, из которых два были полны просом (по этнографическим данным просо играло важную роль у грузинских племен в ритуале в честь богини плодородия). К этому храму ведёт прекрасно сохранившаяся, мощёная мелким булыжником, мостовая длиной в 18 м. Ворота фланкируются полукруглой башней.

Внутри города обнаружен ряд монументальных сооружений общественного назначения, несколько древнеколхидских святилищ (рис. 36): ступенчатый алтарь (рис. 42), круглый храм (рис. 43). Во время раскопок найдены весьма многочисленные и разнообразные памятники древнеколхидской культуры, а также греко-эллинистического искусства. К последним относится некогда роскошный бронзовый ритуальный сосуд II в. до н.э., три фигурки орлов с распростёртыми крыльями и шесть горельефных головок (высотой 10—12 см) божеств — спутников Диониса, бога виноделия, украшали этот сосуд. Это — исполненные с высоким художественным мастерством (в т.н. «пергамском стиле») головки бородатого Пана, юного Сатира, Ариадны и прекрасноликих Менад (рис. 37—40). Венцом сосуда является 18-сантиметровая статуэтка Ники. Крылатая богиня Победы изображена как бы спускающейся с небес в стремительном полёте. С необычайно высоким мастерством передано движение: хитон распахнулся, обнажив выступающую вперед изящную и стройную ножку богини. Никэ Ванская замечательное творение неизвестного, но безусловно выдающегося, греческого мастера (рис. 41).

Большое научное значение для истории колхидского (и вообще древнегрузинского) искусства имеют находки трёх массивных львиных голов (высота 40 см и длина 70 см) III—II вв. до н.э., высеченных из местного известняка (рис. 44—45). С художественно-стилистической точки зрения они несут некоторые следы греко-эллинистического влияния, но вместе с тем совершенно отчётливо выступают черты местного своеобразия.

разия, которые восходят к древневосточным традициям, в частности, позд-
нехеттского культурного мира. Львиные головы из Вани являются пока
что древнейшими образцами древнегрузинской монументальной скульп-
туры. Они представляют собой часть симы от водостока, несомненно,
монументального сооружения храмового типа.

Отсутствие на территории городища жилых сооружений, а также куль-
турных слоёв, характерных для городских поселений обычного светского
типа, с одной стороны, а с другой — обилие храмово-культовых зданий
даёт нам основание предположить, что это был храмовый центр, т.е. город-
святилище. Есть основание предполагать, что именно об этом святилище
идёт речь у греческого географа Страбона при описании Колхиды в расска-
зе о разграблении боспорским правителем Фарнаком, а затем Митридатом
Пергамским богатого святилища богини Левкотей.

Обращает на себя внимание и тот факт, что материальная культура
восточных областей Колхиды в III—I вв. до н. э. очень близка к Иберии
(Восточногрузинское царство). Это связывается, видимо, с колонизацией
восточных областей Колхиды племенами восточногрузинской языковой
группы — месхами (мосхи античных источников), издревле занимав-
шими северо-восточные окраины Малой Азии и имевшими непосредствен-
ные контакты как с древневосточными цивилизациями, так и с греко-элли-
нистическим миром.

THE CULTURE OF ANCIENT COLCHIS

Summary

It is almost unanimously acknowledged in the specialist literature that Georgian tribes inhabited the territory of present-day Georgia. It was here that the Proto-Kartvelian (common Georgian) ethnos—speaking the Common Kartvelian language—took shape and then broke up into the kindred tribes of *Karts*, *Zans*, *Megrel-Chans* and *Svans*. Here took place the complex and long process of the socio-economic and cultural development of the Georgian tribes. In this land economic and cultural contacts occurred with kindred and alien peoples, which was reflected in both the language and the material and spiritual culture of the people.

The Proto-Kartvelian ethnos presumably existed already in the 3rd millennium B.C., and from the 2nd millennium B.C. it gradually disintegrated. At any rate, already from the middle of the 2nd millennium B.C. an integrated cultural-historical entity—called Colchian—took a definite form in the territory of present-day western Georgia.

C h a p t e r I.

THE DAWN OF ANCIENT COLCHIAN CIVILIZATION

Most recent archaeological excavations in the territory of present-day western Georgia indicate that the area had been inhabited from the times of the earliest stages of the history of human society. The earliest remains of man's activity here date to the Acheulean epoch, whereas from the Mousterian epoch the whole of western Georgia began to be settled by primitive man. The Neolithic Age commenced from the 8th-7th millennia B.C., its

later phase of development being attended by the appearance of agriculture and of settled economy in general. The first articles of pottery, sometimes decorated with primitive ornament, appear at this time.

The Neolithic culture was superseded in the 5th-4th millennia B.C. by a local Aeneolithic culture, remains of which were discovered in the territory of present-day Abkhazia and the eastern parts of western Georgia (the Qvirila basin).

By the beginning of the 3rd millennium B.C. metal (bronze) objects make their first appearance, numerous specimens of which have been found in Abkhazian dolmens of Early Bronze Age, and especially in Sachkhere (in the eastern parts of western Georgia).

The early phase of the western Georgian Bronze culture is characterized by an exceptional abundance of diverse bronze implements (axes with bend blades and tubo-socketed axes for war, household or ritual purposes; daggers with decorated metal handles) and ornaments. Typical also is the employment of complex techniques, such as smithing and smelting and wax process. In the same period the first specimens of gold articles appear in the Sachkhere burial mounds (e.g. spiral-shaped temple-rings) (PL 1).

A new stage in the development of Bronze culture in the territory of western Georgia commenced at the beginning of the 2nd millennium B.C., i.e., during the Middle Bronze Age, remarkable examples of which have been found in Racha (on the southern slopes of the Caucasus Range). Important remains of metallurgical production and a vast burial ground were unearthed here, in which magnificent specimens of artistic handicrafts, including new versions of tubo-socketed axes for ritual purposes adorned with plastic ornamental design were found (PL 2). It should be borne in mind that already in the Middle Bronze Age those fundamental elements of material culture mature which, from the middle of the 2nd millennium B.C., became widespread throughout western Georgia.

Chapter II.

THE CULTURE OF THE BRONZE AXE

The closing centuries of the 2nd and the beginning of the 1st millennium B.C. was the period when the Colchian Bronze culture was at its height, refined bronze axes being its most pronounced component. The majority of

them (datable to the 11th-7th centuries B.C.) are remarkable examples of ancient Colchian artistic craftsmanship. Most of the Colchian axes are decorated with engraved designs (PLS 4. 6) These designs are of geometric form and also, frequently, there are representations of animals, especially the dog. Apart from engraving, colour inlay is also employed. Of considerable interest in this respect is the treasure from the village of Udé (PL 8), generally dated to the 11th-10th centuries B.C., and by some scholars even to the end of the 13th and the first half of the 12th century. Among the bronze objects of this treasure we come across iron inlay, heralding the appearance of a new powerful metal.

The first visits to the Black Sea coast by the Greeks-Achaeans presumably occurred at the acme of the Colchian Bronze culture. This found reflexion in the Argonaut legends whose expedition, according to classical Greek tradition, preceded the Trojan war (i. e. the 40s of the 13th century B.C.), which chronologically coincides with the first references in Assyrian sources to large amalgamations of ancient Colchian tribes. Judging from Assyrian and Urartian sources, ancient Colchian tribes in the 9th-8th centuries B.C. created a powerful state (*Qulha*) which waged bloody wars with the mighty kingdom of Urartu

Chapter III.

GOLD-RICH-COLCHIS

(Colchian Culture in the 6th-4th centuries B.C.)

After the downfall of the ancient Colchian Kingdom (*Qulha*) on the south-eastern shores of the Black Sea a new large amalgamation of western Kartvelian tribes—well-known in the ancient Greek world under the name of Colchis—came into being in the territory of the present western Georgia. It is very significant that Herodotus mentions Colchians (as well as the *Sasperi*), alongside with the Medes and Persians, among “the four peoples living from sea to sea” (i.e., from the Black Sea to the Persian Gulf). Following the defeat of the rebellion of Fravartiš (521 B.C.) Media finally lost her political independence and became an ordinary satrapy of the Achaemenids. The evidence of Herodotus (I, 104; IV, 37) presumably reflects the political situation obtaining in the Near East before the 20s of the 6th cen-

ture B.C. To this period belongs the appearance of Colchian silver coins (an incontestable proof of the existence of state authority) the early examples of which are dated to the latter quarter of the 6th century B.C. (didrachmas with representations of a lying lion and a kneeling human figure with a bull's masque).

Most vividly representative items of the artistic culture of Colchis have in recent years been unearthed in Vani—one of the most important centres of ancient Colchis — in the central part of the town, on the left bank of the Rioni, approximately 100 km from the seashore. The finds include gold and silver ornaments, bronze vessels and pottery.

The gold and silver ornaments found in Vani and on other sites of the 5th century B.C. Colchis are very numerous and show considerable variety:

a) diadems (PL 9) the twisted bands of which are crowned with rhomboid plaques ornamented with repoussé representations of scenes of fighting animals, widespread in the Ancient East and in archaic Greek art. An art-and-style analysis reveals, however, individual features and images originating in the art of Assyria, the Manaeen kingdom of Media and the Achaemenid world, which in turn points to the ancient eastern roots of the Colchian artistic culture;

b) earrings and temple-rings (PLS 10—12) of most diverse forms (with "radials"), open-work or hollow spherical pendants, as well as crescentic and equestrian earrings), always profusely decorated with granulated pyramids and triangles, and, as a rule, with a miniature rosette on the front part of the ring (a characteristic way of adorning Colchian gold and silver earrings);

c) numerous gold pendants (PLS 13—17) in the form of miniature figures of birds, rams, tortoises, etc.;

d) gold (and silver) bracelets crowned with sculptured heads of a lion, a calf, a ram, an ibex, or a wild boar (PL 18), and stylistically almost indistinguishable from those widespread in the 5th-4th centuries B.C. throughout the Achaemenid world and the Mediterranean.

Gold and silver ornaments in the 5th century B.C. are, on the whole, characterized by a strict unity of art, style and technique. Their local, i.e. Colchian, provenance is suggested by the original artistic forms, mainly typical of Colchis; these are genetically related to the relics of the material

culture of the preclassical period, and as a rule are unknown outside Georgia (diadems and earrings with "radials" or spherical pendants, and so on).

Artistic treatment of bronze also continued in the 5th century B.C.: various ornaments, cult and ritual objects, cauldron-situlae with decorations bearing a clear imprint of the artistic traditions of the Colchian culture of the Late Bronze Age (PLs).

Colchian pottery (PLS 22—24) of the 5th century B.C. is notable for its exceptional variety and refinement. The decorations here are in the traditional geometric ornament; representations also occur of various animals reminiscent of engravings on Colchian axes of the Late Bronze Age.

Chapter IV.

GREEK CULTURE AND COLCHIS

The beginning of regular intercourse between the Classical world and Colchis coincided with the time of the Greek colonization of the shores of the Black Sea. It was at this time that Greek commercial cities or trading centres (emporía) appeared on the Colchian littoral of the Black Sea which played an important role in the establishment and development of commercial-economic interrelations between the Greek world and Colchis. As a result, already in the 6th century B.C. Greek goods, mainly pottery (amphorae, decorated vessels, etc.) found their way into the territory of Colchis. In this period (latter half of the 6th century B.C.) the leading role in the relations with Colchis was played by eastern Greek (Ionian) centres of trade and manufacture. A weakening of trade links (owing to the Greco-Perian wars) is observable from the beginning of the 5th century. But immediately after the victorious termination of the war Greek trade was revived, already under the hegemony of Athens. At this time superb examples of Attic artistic bronze and toreutics of the first half of the 5th century B.C. were found all over Colchis: a bronze patera with an anthropomorphic handle (PL 26) and an oinochoe (PL 25), gilded kylikes of silver (PL 28), a spoon with a sculptural representation of a sphinx, an Attic-type aryballos (PL 27) with an engraved frieze (a procession of sphinxes, the depiction of which shows the influence of Sotades, a celebrated Greek vase painter of the second quarter of the 5th century).

An outstanding monument of Greek culture is a grave stela (recovered from the seabed at Sukhumi) dated by the author *ca* 430—420 B.C. (PL 30).

The influence of Greek culture (which had been very weak in Colchis in the 6th-5th centuries B.C.) is clearly seen in the burial of a distinguished Colchian warrior (uncovered in Vani in 1969). In this burial (precisely dated to the beginning of the latter half of the 4th century B.C.), we find, alongside with traditional elements, some new features which are accounted for by contacts with the Greek and the Scytho-Iranian world (PL 32). From this point of view this burial is interesting in many respects, for it anticipates those new and intricate developments which were, from the end of the 4th century B.C., to manifest themselves clearly in the socio-economic structure and public life, as well as in the ideology and material culture of ancient Colchis. It heralds, as it were, the coming of a new period—that of Hellenism.

Chapter V.

THE CITY OF TEMPLES

This chapter is devoted to the findings of the most recent archaeological excavations of a former city site of the Hellenistic epoch in Vani. In the 3rd-1st centuries B.C. the city was situated on a triangular hill (12 sq. ha), divided into three terraces. Stone and adobe defensive walls have already been uncovered, as well as a number of architectural constructions of the 3rd—1st centuries B.C., attesting to the high standards of building art and to the existence of a local school of architects who were well versed in the basic principles of Hellenistic architecture and had creatively adapted them to local needs. Most outstanding is the intricate architectural complex of the city gate built in the 3rd century B.C. from magnificently hewn snow-white quadrels (PL 33) tightly dry-fitted to one another. At the entrance the marble pedestal of the statue of a deity-protectrix is preserved. Unfortunately, the statue itself has not survived. A shallow groove in the side wall served for lowering the portcullis to close the entrance in time of danger. Still farther on, the stone threshold has preserved bow-shaped scratches left from the turning of the ironclad wooden door. Annexed to the gate on the

inner side is, according to the early Georgian custom, a small pagan temple (PL 34) with a stone altar (such buildings are called 'God's gates' by the mountaineers of eastern Georgia). Offerings were found in the temple: 23 vessels, of which two were filled with millet (according to ethnographic evidence millet played an important part in the Georgian tribal ritual in honour of the goddess of fertility). A well-preserved 18-metre-long roadway paved with cobble-stones leads to this temple (PL35). The gate is flanked with a semi-circular tower.

Within the city a number of monumental structures for public purposes have been discovered: several sanctuaries (PL 36), a stepped altar (PL 42), a round temple (PL 43). The excavations revealed a great variety of monuments of ancient Colchian culture, as well as of Hellenistic art. To the latter belong a once gorgeous ritual bronze vessel of the 2nd century B.C.; three eagle figurines with outspread wings, and six small heads (10—12 m in height) of deities, attendants of Dionysus, adorned this vessel. Here we have — executed with high artistic skill (in the so-called "Pergamene style")—small heads of the bearded Pan, the young Satyr, Ariadne (?) and the fair-faced Maenads (PLS 37-40). The vessel is crowned with an 18 cm statuette of Nikē. The winged goddess of victory is represented as if descending from the heavens in swift flight. The motion is conveyed with exceptional skill: her chiton is wide open, baring the goddess' leg poised forward. In some features (the lengthened proportions of the body and relatively small head, the bared leg put forward) the Vani Nikē resembles that example of the winged goddess which was created in the 2nd century B.C. in the Asia Minor city of Myrina. The Vani Nikē is a remarkable creation of an unknown, yet undoubtedly prominent, Greek master (PL 41).

Of great scholarly value for the history of early-Georgian culture are the finds of three massive lion heads (height: 40 cm.; length: 70cm.) carved from local limestone and datable to the 3rd-2nd centuries B.C. (PLS 44-45). From the point of view of the art style they bear some marks of Hellenistic influence, at the same time clearly displaying specifically local features traceable to the traditions of the Ancient East and that of the late-Hittite cultural world. The lion heads from Vani are thus by far the oldest examples of early Georgian monumental sculpture. They constitute a part of the cyma of a waterspout, undoubtedly a temple-type structure.

The absence on the site of the former city of residential buildings, as

well as of cultural strata characteristic of ordinary secular-type town settlements on the one hand, and the abundance of temple-cult buildings, on the other, leads one to assume that this was a temple centre, i.e., a city-sanctuary. There is reason to believe that it is precisely this sanctuary that Strabo refers to in his description of Colchis and his story of the plundering by Pharnaces, the ruler of Bosphorus, and subsequently by Mithradates of Pergamum, of the rich sanctuary of the goddess Leucothea (*Strabo*, XI, 2, 17).

The fact is also worth noting that the material culture of the eastern regions of Colchis in the 3rd-1st centuries B.C. is very close to that of Iberia (East-Georgian kingdom). This was apparently connected with the colonization of the eastern regions of Colchis by tribes of the East Georgian linguistic group: the Meskhs (*Moschoi* of Classical sources) who since early times had occupied the north-eastern corners of Asia Minor and had been in direct contact with both Ancient Eastern civilizations and the Hellenistic world.

შ ე ნ ი შ ვ ე ბ ი

I. კოლხური ცივილიზაციის სათავეებთან

1. ა. ლ. კალანდ აძ ე, ქვედა პალეოლითი, „საქართველოს არქეოლოგია“, თბილისი, 1959, გვ. 21—35; დ. თუშაბრაშიშვილი, არქეოლოგიური დაზვერვები მდ. ყვირილას ხეობაში, სსშ, XXIII—V, 1962; С. Н. З а м я т н и н, Палеолит Абхазии, ТАИК, X, 1937; Н. З. Б е р д з е н и ш в и л и, Новые данные о палеолите Абхазии, ТАИЯЛИ, XXX, 1960.
2. გ. ნოტაძე, ქვის ხანის ადამიანი საქაქიას გამოქვაბულში, თბილისი, 1953; ნ. ბერძენიშვილი, ზედა პალეოლითი, „საქართველოს არქეოლოგია“, გვ. 35—53; დ. თუშაბრაშიშვილი, გვარჯილას — კლდის პალეოლითური ნაშთები, თბილისი, 1960; ნ. ბერძენიშვილი, ქვის ხანის ახალი ძეგლი წყალწითელას ხეობაში, თბილისი, 1964; С. Н. З а м я т н и н, Палеолит Западного Закавказья, СМАЭ, XVI, 1957, М. Г. Н и о р а д з е, Пещера Самерцхле-Клде и верхний палеолит Грузии (автореферат), Тбилиси, 1968.
3. Г. Ч а й л ь д, Прогресс и археология, М., 1949, გვ. 66.
4. დაწვრილებით იხ. Л. Д. Н е б н е რ ი დ з ე, Неолит Западного Закавказья (Автореферат кандидатской диссертации), Тбилиси, 1967.
5. Л. Д. Н е б н е რ ი დ з ე, Неолит... გვ. 14—15.
6. Т. Н. Ч у б и н и ш в и л и, К. Х. К у ш н а რ ე ვ ა, Новые материалы по энеолиту южного Кавказа, „მაცნე“, 1967, N 6, (39), გვ. 349, 351 (იქვეა დასახ. ლიტ.).
7. Л. Г л о н т и, А. Д ж а в а х и ш в и л ი, Г. Д ж а в а х и ш в и л ი, Я. К и კ ვ ი დ з ე, Д. Т у ш ა ბ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, Некоторые итоги полевых работ 1964 года, სსშ, XXV-B, 1968, გვ. 6—10.
8. Б. А. К у ф т и н, Урартский «колумбарий» у подошвы Арарата и Куро-Аракский энеолит, სსშ, XIII 1944.
9. ალ. ჭავჭავაძე, ლ. დლობტი, ურბნისი I, თბილისი, 1962, გვ. 58—59. А. А. И е с с е н, Кавказ и древний Восток в IV—III тысячелетиях до н. э. КСИА, 93, 1963. გვ. 4—5.
ტ. ჩუბინიშვილი, მტკვრისა და არაქსის ორმდინარეთის უძველესი კულტურა, თბილისი, 1965 (იქვეა დასახ. ლიტ.).

10. ო. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე, არქეოლოგიური გათხრები თრიალეთში, თბილისი, 1969, გვ. 211—231.
11. ო. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 229, საინტერესოა განსვენებული ენათმეცნიერის გ. მაჭავარიანის მოსაზრება (იხ. მ ი ს ი „К типологической характеристике общекартвельского языка — основы“, «Вопросы языкознания», I, 1966, გვ. 91), რომლის თანახმად მტკვარ-არაქსის კულტურა ტომთა ფართო კავშირის კულტურაა, რომელშიც შედიოდნენ, როგორც ინდოევროპული, ასევე ქართველი ტომებიც. ამ კონტაქტების შედეგადააო გაჩენილი საერთო ქართველურ ფუძე-ენაში ინდოევროპული ელემენტები, აგრეთვე გარკვეული ტიპოლოგიური და სტრუქტურული მსგავსება ქართველურ და ინდოევროპულ ენებში (თ. გ ა მ ყ რ ე ლ ი ძ ე, გ. მაჭავარიანი, სონანტა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბ., 1965, გვ. 378). შდრ. გ. მ ე ლ ი ქ ი შ ვ ი ლ ი, საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი მოსახლეობის საკითხისათვის, თბილისი, 1965, გვ. 244.
12. მდ. ყვირილას ხეობის არქეოლოგიური ძეგლების შესწავლის აუცილებლობაზე ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში მიუთითებდა ცნობილი ქართველი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე გ. წ ე რ ე თ ე ლ ი (Г. Церетели, Археологическая экскурсия по Квирильскому ущелью, МАК, VIII, 1898).
პირველი არქეოლოგიური გათხრები ამ ტერიტორიაზე ჩაატარა აწ განსვენებულმა აკადემიკოსმა ე ქ ვ თ ი მ ე თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ მ ა, რომელმაც იმთავითვე ძირითადად სწორად განსაზღვრა მის მიერ აღმოჩენილი ძეგლების ასაკი (Е. С. Такайшвили, О Сачхерском Кургане Шорапанского уезда, ИКОМАО III, 1913). საჩხერესა და მისი მდამოებების ადრე ბრინჯაოს ხანის ძეგლების შესახებ იხ. Б. А. Куфтин, Археологическая маршрутная экспедиция 1945 года в Юго-Осетию и Имеретию, Тбилиси, 1949, გვ. 64 და შემდ.; ო. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე, ქართველი ტომების ისტორიისათვის ლითონის წარმოების ადრეულ საფეხურზე, თბილისი, 1961, გვ. 122 და შემდ.
13. ო. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე, ქართველი ტომები... გვ. 135—141.
14. პირველად დოღმენები აფხაზეთში სოფ. აზანტში აღმოჩნდა (В. Н. Стражев, К Азантскому дольмену, ИАНО, II, 1926), ხოლო შემდეგ სოფ. ეშერში, აჭანდარასა და სხვა პუნქტებში. იხ. М. М. Иващенко, Исследование памятников материальной культуры в Абхазии, Тбилиси, 1935.
Б. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, I, Тбилиси, 1949, გვ. 258 და შემდ.
Л. Н. Соловьев, Погребения дольменной культуры в Абхазии... ТАИЯЛИ, XXXI, 1960. Л. И. Лавров, Дольмены Северо-Западного Кавказа, ТАИЯЛИ, XXXI, 1960. ო. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე, ქართველი ტომების... გვ. 212.
15. ო. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე, ქართველი ტომების... გვ. 218 და შემდ.
16. А. С. Уваров, Мегалитические памятники в России, «Древности» (Труды Мос. Арх. Общ.), VI, 1876, გვ. 281.
17. Л. Н. Соловьев, Новый памятник... გვ. 157; შდრ. Л. И. Лавров, Дольмены... გვ. 107.
18. Б. Грозный, Донсторические судьбы передней Азии, ВДИ, 1940, № 3—4, გვ. 29. არსებითად ამავე აზრს ავითარებს ცნობილი ინგლისელი არქეოლოგი ტ. ბ ა რ-

- ტონ-ბრაუნ (T. Burton-Brown, Excavations in Azarbeijan, 1948, გვ. 225).
19. Б. Б. П и о т р о в с к и й, Поселения медного века Армении, СА, XI, 1949, გვ. 182.
 20. ო. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე, ქართვ. ტომების... გვ. 216. იქვეა დასახ. ლიტერატურაც.
 21. დოღმენების დათარიღების შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში ასევე აზრთა სხვადასხვაობაა (დაწვრ. იხ. ო. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე, ქართველი ტომების... გვ. 237—234). ო. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე ს მტკიცებით ეშერის დოღმენების ერთი ჯგუფი ადრე ბრინჯაოს ხანის საწყის ეტაპს განეკუთვნება (ძვ. წ. 2400—2200 წწ.), ხოლო მეორე კი — მის გვიან საფეხურს (2200—1800 წწ.).
 22. ო. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე, ქართველი ტომების... გვ. 144. იქვეა დასახ. ლიტ.
 23. Ф. Т а в а д з е, Т. С а к в а р е л и д з е, Бронзы древней Грузии, Тбилиси, 1959, გვ. 20—25.
 24. ო. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე, ქართველი ტომების... გვ. 144, და შემდეგ. იქვეა დასახ. ლიტ.
 25. ო. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე, ქართველი ტომების... გვ. 151 და შემდ.
 26. Ф. Т а в а д з е, Т. С а к в а р е л и д з е, Бронзы... გვ. 24.
 27. ო. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე, ქართველი ტომების... გვ. 170 და შემდ.
 28. ო. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე, ქართველი ტომების... გვ. 173.
 29. ო. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე, ქართველი ტომების... გვ. 176.
 30. Б. А. К у ф т и н, Археологическая маршрутная... გვ. 74
 31. ო. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე, ქართველი ტომების... გვ. 185 და შემდ.
 32. ალ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ლ. ღ ღ ო ნ ტ ი, ურბნისი, გვ. 58—89.
 33. ალ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ლ. ღ ღ ო ნ ტ ი, ურბნისი, გვ. 58—59.
 34. ალ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ლ. ღ ღ ო ნ ტ ი, ურბნისი, გვ. 28, 43, 56.
 35. Б. А. К у ф т и н, Археологическая маршрутная... გვ. 74,
ო. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე, ქართველი ტომების... გვ. 193, შდრ. გ. მ ე ლ ი ქ ი შ ვ ი ლ ი, საქართველოს... გვ. 124. Э. М. Гогодзе, К вопросу о генезисе и периодизации курганной культуры Триалети, „კავკასიურ-ახლოაღმოსავლური კრებული“ III, თბ., 1970, გვ. 238.
 36. ო. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე, ქართველი ტომების... გვ. 195.
 37. ო. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე, ქართველი ტომების... გვ. 144—178 (იქვეა დასახ. ლიტ.).
 38. გ. მ ე ლ ი ქ ი შ ვ ი ლ ი, საქართველოს... გვ. 128—129.
 39. შდრ. Б. Б. П и о т р о в с к и й, Развитие скотоводства в древнейшем Закавказье, СА, XXII, 1955 გვ. 6.
 40. გ. გ ო ბ ე ჯ ი შ ვ ი ლ ი, ძველი ქართული სამთამაძნო და მეტალურგიული წარმოება ს. ღებთან, სმამ, XIII, 3, 1952.
 41. გ. გ ო ბ ე ჯ ი შ ვ ი ლ ი, შუა ბრინჯაოს ხანა, საქართველოს არქეოლოგია, თბილისი, 1959, გვ. 109.
 42. გ. გ ო ბ ე ჯ ი შ ვ ი ლ ი, შუა ბრინჯაოს ხანა... გვ. 109—110.
 43. ბრილის უძველესი ძეგლები ადრე ბრინჯაოს ხანით თარიღდება. დაწვრ. გ. გ ო ბ ე ჯ ი შ ვ ი ლ ი, შუა ბრინჯაოს ხანა... გვ. 111 და შემდეგ. მისივე, არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში, თბილისი, 1952, გვ. 56 და შემდ.
 44. გ. გ ო ბ ე ჯ ი შ ვ ი ლ ი, შუა ბრინჯაოს ხანა... გვ. 117—118.
 45. გ. გ ო ბ ე ჯ ი შ ვ ი ლ ი, შუა ბრინჯაოს ხანა... გვ. 114—119.

46. გ. გობეჯიშვილი, შუა ბრინჯაოს ხანა... გვ. 114.
47. დ. ქორიძე ამ ცულების ადრეულ სახეობად აგრეთვე საჩხერულ ცულებს მიიჩნევს (დ. ქორიძე, კოლხური კულტურის ისტორიისათვის, თბილისი, 1965, გვ. 56—57).
48. А. Милчев, Трако-кимерийски отношения в болгарските земи, Известия на археологически институт, XIX, София, გვ. 117.
49. გ. გობეჯიშვილი, არქეოლოგიური გათხრები... გვ. 58—60, ტაბ. XI, 1—2; XII, 1—3; მისივე, შუა ბრინჯაოს ხანა... გვ. 113—115, ტაბ. XI, 13, ტაბ. XII, 1, 9.
50. გ. გობეჯიშვილი, შუა ბრინჯაოს ხანა... გვ. 113—118.
51. ო. ჯაფარიძე, ქართველი ტომების... გვ. 212 და იქვე დასახ. ლიტ.
52. გ. გობეჯიშვილი, შუა ბრინჯაოს ... გვ. 118.
53. ო. ჯაფარიძე, დაზვერვითი ექსპედიცია გურიაში, სსმ, XVI—B 1950, გვ. 113, და შემდ. დ. ქორიძე, კოლხური კულტურის ისტორიისათვის... გვ. 10 (იქვე დასახ. ლიტ.)
54. განძის ძირითადი ნაწილი ინახება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში, ხოლო რამდენიმე ნივთი—მახარაძის მუზეუმში.
55. დ. ქორიძე, კოლხური კულტურის... გვ. 54—55, ტაბ. 1, 1—4.
56. ო. ჯაფარიძე, დაზვერვითი ექსპედიცია... გვ. 110.

II. ბრინჯაოს ცულის კულტურა

1. დ. ქორიძე, კოლხური კულტურის ისტორიისათვის... გვ. 99 და შემდ..
2. დ. ქორიძე, კოლხური კულტურის ისტორიისათვის, გვ. 57, 100—101 (იქვე დასახ. ლიტ.).
3. Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Триалети, გვ. 17.
4. დ. ქორიძე, კოლხური კულტურის ისტორიისათვის... გვ. 54.
5. დ. ქორიძე, კოლხური კულტურის ისტორიისათვის, გვ. 59; მისივე, ლიხნის განძი და კოლხურ-ყობანური ცულების გენეზისის საკითხისათვის, სსმ, XXV—B, 1968, გვ. 15—29.
6. თავდაპირველად ამ ტიპის ცულები აღმოჩნდა ოსეთის სოფ. ყობანში და მას „ყობანური“ ცული უწოდეს. მაგრამ შემდგომ დასავლეთ საქართველოში მრავალრიცხოვანმა და უფრო ძველ სახეობათა აღმოჩენამ დასვა საკითხი ამ სახელწოდების შეცვლისა. დაწვრ. იხ. ო. ჯაფარიძე, კოლხური ცული, სსმ, XVI—B, 1950; დ. ქორიძე, კოლხური კულტურის... გვ. 151—152 (იქვე დასახ. ლიტ.).
7. გ. მელიქიშვილი, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი მოსახლეობის... გვ. 77—78; Л. С. Сахарова, Позднебронзовая культура ущелья р. Цхенискали (Автореферат канд. дисс.). Тбилиси, 1966, გვ. 7; Т. К. Микеладзе, Исследования по истории древнейшего населения Колхиды (Автореферат докт. диссерт.), Тбилиси, 1969, გვ. 23.
8. ც. აბესაძე, რ. ბახტაძე, ნ. დვალის, ო. ჯაფარიძე, სპილენძ-ბრინჯაოს მეტალურგიის ისტორიისათვის საქართველოში, თბ., 1958, გვ. 46 და შემდ.
9. Ф. Тавадзе, Т. Сакварелидзе, Бронзы... გვ. 54—92.
10. გ. მელიქიშვილი, საქართველოს... გვ. 79.
უკანასკნელ ხანებში, ქართველური ენების დაშლის ე. წ. გლოტოქრონოლოგიური მეტოდის საფუძველზე, გ. მელიქიშვილმა კოლხური კულტურა ქართულ-ზანური წერტილის საფუძველზე, გ. მელიქიშვილმა კოლხური კულტურა ქართულ-ზანური წერტილის კულტურად მიიჩნია (დასახ. ნაშრ., გვ. 70 და შემდ.). ამ შემთხვევაში გ. მელიქი-

შვილი ემყარება გ. კლიმოვის კვლევის შედეგებს, რომლის თანახმად საერთო ქართულ ფუძე-ენას სვანური დაახლოებით ძვ. წ. XIX საუკუნიდან გამოეყო, ხოლო ზანურ-ქართული ერთობა ძვ. წ. VIII ს. დაიშალა, მაგრამ კვლევის ე. წ. გლოტოქრონოლოგიური მეთოდი ჯერ კიდევ არაა, როგორც ჩანს, საიმედო საყრდენი. საკმარისია აღინიშნოს, რომ სხვადასხვა მკვლევარის მიერ მიღებული შედეგები მკვეთრად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. ასე მაგ., თ. გამყრელიძისა და გ. მაჭავარიანის მიხედვით სვანურის გამოყოფა მოხდა მხოლოდ ძვ. წ. X საუკუნეში, ხოლო ზანურ-ქართულის დიფერენციაცია—I საუკუნის მიჯნაზე („აბლაუტი და სონანტები“... გვ. 17). ამიტომაც ზოგიერთი არქეოლოგი არ იზიარებს აღნიშნულ მოსაზრებებს და ქართველური ეთნიკური ერთობის დიფერენციაცია უკვე ძვ. წ. II ათასწლეულის შუა ხანებისათვის დასრულებულად მიაჩნიათ (Т. К. Микеладзе, Исследования... გვ. 11; შდრ. თ. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე, არქეოლოგიური გათხრები თრიალეთში... გვ. 232).

11. А. А. Иессен, К вопросу о древнейшей металлургии меди на Кавказе, ИГАИМК, вып. 120, 1935; გ. გობეჯიშვილი, თ. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე, გვიან ბრინჯაოს ხანის ძეგლები დასავლეთ საქართველოში, „საქართველოს არქეოლოგია“, გვ. 142 და შემდ. დ. ქოროძე, კოლხური კულტურის... გვ. 121—152 (იქვეა დასახ. ლიტ.).
12. შდრ. გ. ჩიტაია, თონის კულტურა დასავლეთ საქართველოში (კოლხეთში), ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, IV, 2.
13. კოლხური ცულის ტიპოლოგიური ვარიანტების შესახებ თ. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე, კოლხური ცული, სსმ, XVI—B, 1950, გვ. 59, 71, სურ. I; დ. ქოროძე, კოლხური კულტურის... გვ. 58 და შემდ. (იქვეა დასახ. ლიტ.).
14. А. А. Иессен, Прикубанский очаг металлургии и металлообработки в конце медно-бронзового века, МИА, 23, 1951, გვ. 100 და შემდ.
Е. И. Крупнов, Древняя история Северного Кавказа, М., 1960, გვ. 82—85, სურ. 8.
15. ორდუს განძის შესახებ იხ. St. Przeworski, Der Grottenfund von Ordu, „Archiv Orientalni“, 8, 1936, გვ. 57—58.
მეჩხისციხის განძის შესახ. А. А. Иессен, К вопросу, გვ. 139—14; მაგრამ, ჩვენი აზრით, მხოლოდ ამ აღმოჩენების მიხედვით არ შეიძლება კოლხური კულტურის საზღვრების შემოფარგვლა, მით უფრო ადრეული ეტაპისათვის, ვინაიდან ორივე განძი გვიან ხანას განეკუთვნება: მეჩხისციხისა მაგ., X—VIII სს.
16. დ. ქოროძე, კოლხური კულტურის... გვ. 59.
17. I თავი, გვ. 14.
18. დღეისათვის ცნობილია ძვ. წ. XI—VII სს. 90-ზე მეტი ორნამენტირებული კოლხური ცული — დ. ქოროძე, კოლხური კულტურის... გვ. 66—74.
19. დ. ქოროძე, კოლხური კულტურის... სურ. 38.
20. ალ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ტ. ჩ უ ბ ი ნ ი შ ვ ი ლ ი, უდის განძი, „საბჭოთა ხელოვნება“, 1959, № 4, გვ. 62.
21. М. М. Ивашенко, Материалы к изучению культуры Колхов, „მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის“, II, თბილისი, 1941, გვ. 7, სურ. 3 ა.
22. დ. ქოროძე, კოლხური კულტურის... სურ. 22, 27—31, 62—65. ტაბ. XIV, 9—11, XXX—IX 8; XXXIX, 43—44; X, VI.
23. ალ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ტ. ჩ უ ბ ი ნ ი შ ვ ი ლ ი, უდის განძი, გვ. 62.
24. დ. ქოროძე, კოლხური ცულები, „საბჭოთა ხელოვნება“, 1968, № 10, გვ. 76 და შემდ.

25. დ. ქორიძე, კოლხური ცულები, გვ. 76—77 (იქვეა დასახ. ლიტ.).
26. М. М. Трапш, Памятники колхидской и скифской культур в селе Кула-
нурхва, Сухуми, 1962, გვ. 29—30, სურ. 6,5, ტაბ. VII.
27. გ. გობეჯიშვილი, ო. ჯაფარიძე, გვიან ბრინჯაოს ხანის ძეგლები... გვ. 138, 139.
28. შ. ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, გვ. 69—81, ტაბ. 12, 17.
29. შ. ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, გვ. 38—41.
30. ჩვეულებრივ ტალღისებურ, წნულსა და სპირალურ ხაზებს წყლისა და საერთოდ წყლის სტი-
ქიონის გამომხატველ გრაფიკულ ნიშნებად მიიჩნევენ. ასევეა აღქმული ქერცლოვანი ორნა-
მენტიც (ეს უკანასკნელი გვხვდება მაგ., ზოგიერთ კოლხურ ცულზე—იხ. დ. ქორიძე, კოლ-
ხური კულტურის... ტაბ. XVIII, 7).
31. ალ. ჯავახიშვილი, ტ. ჩუბინიშვილი, უდის განძი, გვ. 64.
32. ალ. ჯავახიშვილი, ტ. ჩუბინიშვილი, უდის განძი, გვ. 62—63.
33. ალ. ჯავახიშვილი, ტ. ჩუბინიშვილი, უდის განძი, გვ. 61.
34. რ. აბრამიშვილი, რკინის ათვისების საკითხისათვის...სსმმ, XXII — В, 1961, გვ. 348
—349.
35. სახელწოდება „ნაირის“ შესახებ იხ. Г. А. Меликишвили, Наირи-Урарту,
გვ. 58—60.
36. ასურული წყაროების დაიყენი შეესატყვისება ურარტული წარწერების დაიუხს, ხოლო ბერძ-
ნულ წყაროებში — ტაოხების ქვეყანას, რომელსაც ძველ ქართულ ტაოს ოლქთან აიგივე-
ბენ — იხ. Г. А. Меликишвили, Наირи-Урарту, გვ. 58—60.
37. Г. А. Меликишвили, Кулха, «Древний Мир» (сб. в честь В. В.
Струве), М., 1962, стр. 320.
38. გ. მელიქიშვილი, შავი ზღვა ძვ. წ. XIII—XII სს. ასურულ ლურსმულ წარწერებ-
ში, „კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები“, (ნ. ბერძენიშვილისადმი მიძ-
ღვნილი კრებული), თბილისი, 1966, გვ. 27—30.
39. გ. მელიქიშვილი, შავი ზღვა... გვ. 31.
40. თ. მიქელაძე, ქართველი ტომებისა და ბერძნული სამყაროს ურთიერთობის გენეზი-
სისათვის, საქართველოს მეცნ. აკად. საზ. მეცნ. განყ. მოამბე, II, 1960, გვ. 171—172.
41. ამ საკითხზე დისკუსიის შესახებ იხ. JHS, XXXI, 1964, გვ. 1—20.
42. რატქმა უნდა, ამ ურთიერთობას არ ჰქონია მაშინ ინტენსიური და რეგულარული ხასიათი.
იგი, არსებითად, ბერძენ აქაველთა შავი ზღვის სანაპიროებზე პირველი მოგზაურობებით
შემოიფარგლა.
43. Г. А. Меликишвили, Кулха, გვ. 321, 326.
44. რ. აბრამიშვილი, რკინის... გვ. 376, გ. გობეჯიშვილი, ბრინჯაოსა და რკინის
მეტალურგიის საწყისი საფეხური, „საქართველოს არქეოლოგია“, გვ. 213.
45. გ. გობეჯიშვილი, ბრინჯაოსა და რკინის... გვ. 213.
46. И. А. Гзелишвили, Железоплавильное производство в древней Гру-
зии, Тбилиси, 1964.

III. „ოქრომრავალი კოლხეთი“

1. Г. А. Меликишвили, К истории древней Грузии, Тбилиси, 1959, გვ. 236,
და შემდ.
2. ს. ჯანაშია, შრომები, II, თბილისი, 1952, გვ. 53; ოთ. ლორთქიფანიძე, ანტი-
კური სამყარო და ძველი კოლხეთი, თბილისი, 1966, გვ. 34.

3. თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის „გეოგრაფია“, თბილისი, 1957, გვ. 5—14.
4. ს. ჯანაშია, შრომები, II, გვ. 19. ოთ. ლორთქიფანიძე, ანტიკური სამყარო... გვ. 35.
5. ს. ყაუხჩიშვილი, ბიზანტიელ მწერალთა ცნობები საქართველოს შესახებ, „გეორ-გია“, III, გვ. 63 და შემდ.
6. ოთ. ლორთქიფანიძე, ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი... გვ. 34—92 (იქვეა დასახ. ლიტ.).
7. ლ. ბოქორიშვილი, ოქრომკედლობა სვანეთში, სმამ, VII, 5, 1946, გვ. 285; ოთ. ლორთქიფანიძე, ანტიკური სამყარო... გვ. 115.
8. თ. ყაუხჩიშვილი, ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, II, თბილისი, 1969, გვ. 26.
9. Протоколы подготовительного комитета к V археологическому съезду в Тифлисе, М., 1882, გვ. 333, 337.
10. Е. Таканишвили, Церковь в Ване, ИКИАИ, II, 1927, გვ. 86 და შემდ.
11. ნ. ხოშტარია, არქეოლოგიური გათხრები სოფ. ვანში 1947 წელს, „მომომხილველი“, 1949, გვ. 300—305.
12. Н. В. Хоштария, Археологические раскопки в Вани, „კავკასიურ-ახლო-აღმოსავლური კრებული“, II, თბილისი, 1962, გვ. 65—75.
13. ოთ. ლორთქიფანიძე, რ. ფუთურიძე, არქეოლოგიური გათხრები ვანში, „მეცნიერება და ტექნიკა“, 1969, № 12, გვ. 25—26.
14. Н. В. Хоштария, Археологические раскопки в Вани, „კავკასიურ-ახლო-აღმოსავლური კრებული“, II, თბილისი, 1963, გვ. 68.
15. ი. გაგოშიძე, ითხვისის სამარხი, სსმმ, XXV—B, 1968, გვ. 32—34.
16. გ. გობეჯიშვილის გათხრები.
17. М. М. Трапш, Труды, 2, Сухуми, 1969, გვ. 38, ტაბ. III, 2—3.
18. Е. И. Крупнов, Древняя история Северного Кавказа, М., 1960, გვ. 289, სურ. 48, 33.
19. ი. გაგოშიძე, ითხვისის სამარხი, გვ. 33.
20. Н. В. Хоштария, Археологические раскопки... გვ. 69, სურ. 2.
21. ოთ. ლორთქიფანიძე, რ. ფუთურიძე, არქეოლოგიური გათხრები ვანში, „მეცნიერება და ტექნიკა“, 1969, № 12, გვ. 26.
22. R. Ghirshman, Un plat Achéménide de la Collection Forughi, „Artibus Asiae“ XXIV, 1961, გვ. 43.
23. ეს ჭურჭელი, რომელიც ბრიტანეთის მუზეუმში ინახება, წარმოვლია მესოპოტამიაში, მაგრამ მიჩნეულია ძველი ირანის ხელოვნების ძეგლად — იხ. Ed. Porada, Iran ancien, Paris, 1963, გვ. 28—30, სურ. 12.
24. R. Ghirshman, Un plat..., გვ. 39 და შემდ.
25. W. Hartner, The Earliest History of the Constellations in the Near East and the Motif of the Lion-Bull Combat, JNES, XXIV, 1965, N 1—2, გვ. 1 და შემდგ.
26. W. Hartner, R. Ettinghausen, The Conquering Lion, The Life Cycle of a Symbol, Oriens 17, 1964, გვ. 161 და შემდ.
27. უნდა აღინიშნოს, რომ ორი ცხოველის ბრძოლის თემა გვხვდება ჯერ კიდევ კრეტაზე. იხ. H. Luschey, Zur Wiederkehr archaischer Bildzeichen in der attischen Grabmal-kunst des 4 Jahrhunderts v. Chr. „Festschrift B. Schweitzer“ 1956, გვ. 252 და შემდ. (იქვე დასახ. ლიტ.).
28. K. F. Kinch, Feuilles de Vroulia, Berlin, 1914, სურ. 91.

29. E. Buschor, Burglöwen, AM, XVII, გვ. 101 და შემდ., ტაბ. XII, 2; XIII, 2.
30. E. Pfuhl, Malerei und Zeichnung der Griechen, I, München, 1923, გვ. 271.
31. K. Scheffold, Der Griechen und ihrer Nachbar, Berlin West, 1967, გვ. 166, სურ. 6.
32. G. Richter, Animals in Greek Sculpture, New York, 1930, გვ. 5—6.
33. H. Luschey, Zur Wiederkehr.... გვ. 252 და შემდ.
34. W. Lewellyn Brown, The Etruscan Lion, Oxford, 1960, გვ. 81, ტაბ. XXIX, XXVIII.
35. H. Luschey, Zur Wiederkehr..., გვ. 235—254 (იქვე დასახ. ლიტ.).
36. საკმაოდ რთულია საკითხი ბერძნულ ხელოვნებაში ლომისა და ხარის (აგრეთვე სხვა ცხოველთა) ბრძოლის გამოსახულებათა სიმბოლური მნიშვნელობის შესახებ. მკვლევართა უმრავლესობის აზრით მას წმინდა დეკორაციული მნიშვნელობა ჰქონდა, თუმცა უკანასკნელ ხანებში გამოითქვა საპირისპირო მოსაზრებაც (იხ. Marie-Luise und Hans Erlenmeyer, Über griechische und altorientalische Tierkampfgruppen, „Antike Kunst“, I, (2, 1958).
37. დათარიღება დაფუძნებულია სამარხეული კომპლექსის ანალიზზე: სამარხში ნაპოვნია ერთი წყება ბერძნული ნივთებისა (ბრინჯაოს პატერა, ვერცხლისა და შავლაციანი ატიკური კილიკების და სხვა), რომლებიც ზუსტად თარიღდებიან ძვ. წ. V ს. მეორე მეოთხედით (იხ. ამავე წიგნის გვ. 51, სურ. 25—29).
38. ვერ ვიტყვით, რომ ვანის დიადემაზე გამოსახული ლომისა და ხარის ბრძოლას ისეთივე კანონიკური მნიშვნელობა ჰქონდა, როგორც აქემენიდური ირანის ხელოვნებაში, მაგ., პერსეპოლისის რელიეფებზე, ფორუგის ვერცხლის თასზე და სხვ. (იხ. R. Ghirshman, Un plat..., გვ. 39 და შემდ.). მით უფრო, რომ იმავე დიადემის მეორე ფირფიტაზე ლომების ქურციკზე თავდასხმაა გამოსახული. ვანშივე 1961 წ. ნაპოვნ ოქროს მეორე დიადემაზე ლომები ტახებთან ერთადაა გამოსახული. ძველ ხალხებში ლომი მზისა და სინათლის განსახიერებად იყო მიჩნეული („ლომში ელვარებს მზე“ — წერდა სენეკა), რაც მის ასტროლოგიურ მნიშვნელობასთან იყო დაკავშირებული. ამიტომ საკმაოდ ხშირია ვარსკვლავებით მოჭედილი ლომის გამოსახულებანი (იხ. O. Keller, Die antike Tierwelt, I, Leipzig, 1889, გვ. 37 და შემდ.).
უაღრესად საინტერესოა, რომ კოლხურ ვერცხლის რომბულფირფიტებიან დიადემაზე კი გამოსახულია თავისებური ვარდული, რომელიც მზის გამოსახულებად მიჩნეული (ი. გაგოშიძე, ითხვისის სამარხი... გვ. 32), ამიტომ იქნებ კოლხურ რომბისებულფირფიტებიანი დიადემების გამოსახულებანი წარმოადგენენ სიცოცხლისა და სიკვდილის, მზისა და სინათლის კიდეების სიმბოლოს. საფიქრებელია, რომ აღნიშნული დიადემები საგანგებოდ მზადდებოდა დასაკრძალავი რიტუალისათვის და არ წარმოადგენდა ხელისუფლების ინსიგნიას, მიუხედავად იმისა, რომ წარჩინებულთა სამარხებშია ნაპოვნი (შდრ. ი. გაგოშიძე, ითხვისის სამარხი... გვ. 34). ასეთი ვარაუდის საფუძველს გვაძლევს ის ფაქტი, რომ ვანში 1969 წ. ნაპოვნი წარჩინებული კოლხი ქალის სამარხში კიდევ აღმოჩნდა სამი ჩონჩხი, როგორც ჩანს, მოახლეებისა, რომელნიც შედარებით ღარიბულად იყვნენ მორთული. მათგან ორს ჰქონდა თავზე ვერცხლის დიადემა, ხოლო ერთს — ორი ერთად(!)
39. დაღარული რქები გვხვდება ძველ ასურულ ხელოვნებაში (შდრ. A. *P a r r o t, Assur, Paris, 1961, სურ. 58, 73) და ფართოდაა გავრცელებული აქემენიდურ ხანაში: შდრ. მაგ., H. K a n t o r, Achaemenid Jewellery in the Oriental Institute, JNES, XIV, №1, 1957, ტაბ. IV, V, 16; აგრეთვე JNES, IX, 2, 1950, გვ. 111—112, ტაბ. 111.

40. საინტერესოა პლინიუსის ცნობა: „ეგრეთ წოდებული ტრაგელაფოს (თხა-ირემი) მხოლოდ მღ. ფასისის მიდამოებში ბინადრობს. იგი ირმის სახისაა, მაგრამ გამოირჩევა მარტო წვერით და ბანჯგვლიანი ბეჭებით“. (NH, VIII, 120).
41. შდრ. ხარის თავის გამოსახულებანი აქემენიდური ხელოვნების ძეგლებზე: R. Ghirshman, Un plat..., ტაბ. I—II.
42. O. Keller, Die antike Tierwelt..., სურ. 12. შდრ. P. Amandry, Un motif „Scythe“ en Iran and en Grece, JNES, XXIV 3, 1965, სურ. 1 ბ. (ცხოველის გამოსახულება მარლიკიდან, რომელსაც ზუსტად ისეთივე ყური აქვს).
43. E. d. Porada, Iran..., გვ. 174, სურ. 86.
44. ლომის რომბულად დაშტრიბული ფაფარი გვხვდება ამ დროს აგრეთვე კორინთულ კერამიკულ ფერწერაში (შდრ. H. Payne, Necrocorinthia, Oxford, 1931, სურ. 14/2, 18).
45. „Sept Mille Ans d'Art en Iran“ (Exposition), Paris, 1961, № 502, ტაბ. XXXIX; იხ. აგრეთვე გერმანული კატალოგი: „7000 Jahre Kunst in Iran“, № 283; A. Godard, Le Tresor de Ziwiye, Haarlem, 1950, გვ. 95, სურ. 83.
46. რამდენადმე უფრო გვიანდელია (ძ. წ. V ს. დასასრული — IV ს. დასაწყისი) და სტილისტურადაც განსხვავებულია ოქროს მეორე დიადემა, რომელიც 1961 წელსაა ვანში აღმოჩენილი და რომელზედაც ლომები და ტახია გამოსახული (შდრ. H. B. Xოშტარია, Археологические раскопки... გვ. 69, სურ. 3). გამოსახულების სიუჟეტსა და კომპოზიციაში, აგრეთვე სტილში შედარებით თვალსაჩინოა იონიურ-ბერძნული ხელოვნების გავლენა, მაგრამ ყოველივე ეს მოითხოვს საგანგებო შესწავლას.
47. ამ ნიშნით იგი შეიძლება პირობით მოვათავსოთ ე. წ. „ბერძნულ-სპარსული“ სტილის ძეგლების თავისებურ განშტოებაში. ვგულისხმობთ ამ ტერმინის („ბერძნულ-სპარსული“) არა ა. ფურტვენგლერი სეულ გაგებას, არამედ იმ ახალ შინაარსს, რომელსაც ამ რიგის ხელოვნების ძეგლებს აძლევენ მ. მაქსიმოვა, ტ. კნიპოვიჩი, ა. ა. სეი-რიგი, ხოლო ახლახან ნ. ნიკულინა თავის საკანდიდატო დისერტაციაში (იხ. Н. М. Никulina, Малоазийская глиптика второй половины V—IV вв. до н. э. и проблема «восточно-греческого» и «греко-персидского» искусства (автореферат), М., 1966).
48. სხივანა საყურეების საქართველოს სხვადასხვა პუნქტში აღმოჩენის თითქმის ყველა შემთხვევა აღნუსხულია ნიხოხოშტარიას მიერ; იხ. მისი ნაშრომები — «Археологические исследования в Вани», მსკა, II, 1959, გვ. 157; „Археологические раскопки в Вани, გვ. 70—71 (იქვეა მითითებული მთელი ლიტერატურა); შდრ. Р. Кинжалоу, Золотая серьга из Борн, «Сообщения Гос. Эрмитажа», VII. Л., 1955, გვ. 32—33.
49. Н. В. Xოშტარია, Археологические исследования... გვ. 157.
50. Н. В. Xოშტარია, Археологические раскопки... გვ. 70—71,
51. ოთ. ლორთქიფანიძე, რ. ფუთურიძე, არქეოლოგიური გათხრები ვანში... გვ. 26.
52. Н. В. Xოშტარია, Археологические исследования... გვ. 157, სურ. ტაბ. IV 3; იმავე ტიპის ნაირსახეობას წარმოადგენს 1961 წელს ნ. ხოშტარიას მიერ გათხრილ მდიდრულ სამარხში ნაპოვნი ოქროს საყურეები. ხოლო 1969 წ. კვირულბურთულიანი საყურეები ვანში აღმოჩნდა, როგორც ძვ. წ. V ს. წარჩინებული კოლხი ქალის სამარხში, ასევე მეომრის სამარხშიც, რომელიც ძვ. წ. IV ს. მესამე მეოთხედით თარიღდება. იხ. ოთ. ლორთქიფანიძე, რ. ფუთურიძე, არქეოლოგიური გათხრები... გვ. 56—26.

53. ცნობა მომავლად რ. ა ბ რ ა მ ი შ ე ი ლ მ ა .
54. თუმც უნდა აღინიშნოს, რომ საყურეების სხივებად გაფორმება ჯერ კიდევ ასურულ პერიოდშია ცნობილი (შდრ. A. M o o r g a t, Der Ohrschmuck der Assyrier, „Archiv für Orientforschung“, IV, 5/6, 1927, ტაბ. VIII; Chr. K a r d a r a, AJA 65/1, 1961, გვ. 64, ტაბ. 3/66—8).

და გვხვდება აგრეთვე ბერძნულ სამყაროში (K. H a d a z e c k, Der Ohrschmuck der Griechen und Etrusker, Wien, 1903, გვ. 19, სურ. 34).

ასევე ქვირულბურთულიანი ბრინჯაოს საკიდები გავრცელებულია საბერძნეთში, მაკედონიაში, მცირე აზიაში. მაგრამ ისინი ტიპოლოგიურად სავსებით განსხვავებულია მაინც კოლხური ოქროს საყურეებისა და სასაფეთქლეებისაგან (შდრ. A. G. B a t h n e r, The Bronzes Fragment of the Acropolis, JHS, XIII, 1893, გვ. 242, სურ. 15; P. A m a n d r y, Collection H. S t a t h a t o s, Strasburg, 1953, სურ. 35/3, 36/6, ტაბ. XXVI/163).

55. Н. В. Х о ш т а р н а, Археологические раскопки... გვ. 71.

56. Я. А. С м и р н о в, Ахалгорийский клад, Тифлис, 1934, გვ. 23—29, ტაბ. III/26. სტილისტურად და ფორმით მსგავსი ოქროს საკიდები აღმოჩენილია აგრეთვე ქვემო ვოლგისპირეთში საზონკინოს ყორღანში: И. П. Б е р х и н-З а с е ц к а я, Л. Я. М а л о в и ц к а я, Богатое савроматское погребение в Астраханской области, Советская Археология, 1965, №3, გვ. 147—153. დასახელებული სტატიის ავტორები მართებულად მიუთითებენ საზონკინოს სამკაულის ახლო მსგავსებაზე ვანისა და ახალგორის საყურეებთან, მაგრამ რატომღაც მიიჩნევენ, რომ „საზონკინოს ყორღანის ოქროს საყურეები, ისევე როგორც ვანისა და ახალგორის სასაფეთქლეები, ძველი იბერიის ტერიტორიაზე მდებარე ერთ-ერთ ბერძნულ სახელოსნოშია დამზადებული“ (გვ. 153). უნდა შევნიშნო, რომ იბერიის ე. ი. ქართლის სამეფოს მიწა-წყალზე ბერძნული კოლონიების არსებობა არსაიდან არაა ცნობილი და ასეთი ვარაუდი სამწუხარო გაუგებრობაა. ამას გარდა, რაც მთავარია, ამ საყურეებს არაფერი აქვთ საერთო ბერძნული ტიპის თავსამკაულთან.

57. საინტერესოა ძველი ირანული კულტურის გამოჩენილი მკვლევარის რომან გირშმანის შენიშვნა ახალგორის საყურეების შესახებ: „ახალგორის სასაფეთქლე ოქროს სამკაული თავისი იერიით ბარბაროსულია. ისინი ირანიდან დაშორებული ოლქების მოსახლეობის გემოვნებას შეესაბამებიან, ძვ. წ. IV საუკუნით თარიღდებიან და მით წინ უსწრებენ პართული ეპოქის რთული შედგენილობის სამკაულებს“ (R., G h i r s h m a n, Perse. Protoiraniens, Medes, Achemenides, Paris, 1963, გვ. 265).

გაცილებით რთულია საკითხი ეტლზე მდგომი მხედრების (ვანი) ან კიდევ რაშების (ახალგორი) გამოსახულებიანი საყურეების სიმბოლური მნიშვნელობის შესახებ. თუ წინასწარ დავუშვებთ ცალკეული რელიგიური სახისა და მითოლოგიური სიუჟეტის სხვადასხვა ხალხებში დამოუკიდებლად არსებობის ან კიდევ პირიქით—კონვერგაციის შესაძლებლობას, მაშინ შეიძლებოდა ეს სამკაული დაგვეკავშირებინა ძველ ხალხებში ფართოდ გავრცელებულ წარმოდგენებთან დიდი ქალღმერთისა და მისი მხედრების შესახებ. ასეთი კულტი დადასტურებულია სკვითურ-სარმატულ სამყაროში ძვ. წ. IV—III საუკუნეებისათვის (M. R o s t o v z e v, La culte de la Grande Déesse dans la Russie meridionale, Revue des études grecques, XXXII, 1919, გვ. 478 და შემდეგი), ახ. წ. I—IV სს. ლუნაის სანაპიროებზე — მეზიაში, დაკიასა და პანონიაში (D. Tudor, I cavalieri danubiani, Ephemeris Daco-Romana, VII, Roma, 1937) და შემონახულია აგრეთვე კიდევ უფრო გვიანდელ სლავურ ხალხურ ხელოვნებაში (Б. А. Р ы б а к о в, Древние элементы

- в русском народном творчестве, Советская этнография, 1948, №I, გვ. 90 და შემდ.). საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ძალიან ხშირად დიდი ქალღმერთის ნაცვლად სამკაულებზე წარმოდგენილია მზის დისკოს გამოსახულება. ვანისა და ახალგორის სამკაულებიც ვარდულით-მზის სიმბოლოთა დაგვირგვინებული, ხოლო ვანის საყურეზე — ერთ-ერთი ცხენის გავაზე ცვარათი გამოყვანილია სვასტიკა (აგრეთვე მზის სიმბოლო). იქნებ ისიცაა აღსანიშნავი, რომ ახალგორის ცხენებს თავზე გამოსახული აქვთ რქა (სიუხვისა რქა — დიდი ქალღმერთის ატრიბუტი?).
58. Б. Б. П и о т р о в с к и й, Кармир-Блур, I, Ереван, 1950, გვ. 83.
 59. ასეთი საყურეებია წარმოდგენილი მაგ., პერსეპოლისის ტრიპოლონის (ძვ. წ. VI ს. დასასრული — V ს. დასაწყისი) ერთ-ერთ კაპიტელზე, რომელიც ადამიანის თავს გამოსახავს. «Памятники мирового искусства; Искусство древнего Востока», М., 1968, გვ. 305.
 60. К. H a d a z e k, Der Ohrschmuck..., გვ. 21 და შემდ. В. S e g a l l, Catalog der Goldschmiede — Arbeiten (Museum Benaki Athen), Athen, 1938, გვ. 19, № 5, გვ. 22, № 15 (103/4), ტაბ. IV.
 61. Н. А. О н а й к о, Античный импорт на территории среднего Приднепровья, СА, 2, 1960, გვ. 35, იქვე დასახ. ლიტ.
 62. Н. В. Х о ш т а р н а, Археологические раскопки... გვ. 71.
 63. ვარდულის ელემენტი საყურეებში ბერძნულ სამყაროში ადრევეა გავრცელებული, მაგრამ საყურე რგოლის მორთვა მხოლოდ ძვ. წ. V ს. დასასრულიდან, უფრო კი — ძვ. წ. IV III საუკუნეებში გვხვდება. მაგრამ ბერძნული ვარდულიანი საყურეები ამ დროს ტიპოლოგიურად და სტილისტურად სრულიად განსხვავებულია კოლხურისაგან. შდრ. F. H. M a r s h a l l, Catalogue of the Jewellery Greek, Etruscan and Roman in the Departments of Antiquities, British Museum, London, 1911, № № 1666—68; 1845—46; 1855—56, 2263; G. B e c a t t i, Oreficerie Antiche, Roma, 1955, NN 383, 385, 399, 401—402; В. S e g a l l, Catalog..., № 37, 52—53.
 64. И. К. С у р г у л а д з е, Астральная символика в грузинском народном орнаменте (Автореферат кандидат. диссерт.), Тбилиси, 1965, გვ. 9—15 (იქვე დასახ. ლიტ.)
 65. დაწვრ. ამ ტიპის სამაჯურების შესახებ იხ. P. A m a n d r y, Orfevererie Achemenide, „Antike Kunst“, I, 1, 1958, გვ. 9—24.
 66. Н. В. Х о ш т а р н а, Археологические раскопки... გვ. 69.
 67. P. A m a n d r y, Orfevererie..., გვ. 14—15, 20, ტაბ. 11—12.
 68. ასე რომ არ შეიძლება ამ სამარხის დათარიღება, რომელშიც ეს სამაჯურებია ნაპოვნი, ყოველ შემთხვევაში ძვ. წ. V საუკუნის დასასრულზე უფრო ადრინდელი ხანით. შდრ. ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე, ადრე ანტიკური ხანის ძეგლები აღმოსავლეთ საქართველოდან, თბილისი, 1964, გვ. 76—77.
 69. P. A m a n d r y, Orfevererie..., გვ. 18.
 70. P. A m a n d r y, Un motif..., გვ. 153 და შემდ.
 71. შდრ. P. A m a n d r y, Objets d'or et d'argent: Collection Helene Stathatos, III, Strasbourg, 1936, გვ. 118 და შემდ. № 113/4, ტაბ XXX
 72. ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე, ადრე ანტიკური ხანის ქართული ოქრომკედლობის ისტორიისათვის, საქართველოს მეცნ. აკად. საზ.მეცნ. განყ. ასპირანტთა და ახალგაზრდა მეცნ. გუშაქთა III სამეცნიერო კონფერენციის თეზისები, თბილისი, 1962, გვ. 24.

73. B. Segall, Catalog... გვ. 103.
74. იბ. Ezat O. Negahban, Notes on some Objects from Marlik, INES, 1965, XXIX, № 5, გვ. 326—327, ტაბ. LIX, 14; მისივე: A preliminary Report on Marlik Excavation, Teheran, 1964, გვ. 21—22, სურ. 66, 68, გვ. 24 და შემდ. სურ. 79, 82 (ტაბ. VI A).
75. მანას სამეფოს შესახებ Г. А. Меликишвили, Некоторые вопросы истории Манейского царства, 1949, №1, 1956. გვ. 57... და შემდ. И. М. Дьяконов, история Мидии, М.-Л., 1956, გვ. 143 და შემდ.
76. ვგულისხმობთ ძეგლების იმ რიგს, რომელნიც ადგილობრივად მიჩნეული, განსხვავებით იქვე ნაპოვნი ასურული და ე. წ. სკვითური ნივთებისაგან. ზივიეს (საკიზის) განძის შესახებ იბ. A. Godard, Le Tresor de Ziwiye, Haarlem, 1950. აგრეთვე ცალკეული გამოკვლევები: R. Ghirschman („Art. Asiae“, XIII, 3, 1950), A. Godard („Art. Asiae“, XIV, 3, 1951), R. D. Barnett („Iraq“, XVIII, 2, 1956); M. Falkner („Arch. f. Orientforsch. XVI, 1952—53); H. Kantor (JNES, XIX, 1, 1960), Ch. Wilkinsen („Iraq“ XXII, 1960) H. Potraz („Orientalia“ 28, 1959), P. Amandry („Iranica Antiqua“, VI, 1966).
77. Б. Б. Пнотровский, Искусство Урарту, Л., 1962, გვ. 86—88.
78. იბ. K. Hadazek, Der Ohrschmuck... გვ. 16 და შემდ. B. Seggall, Catalog... გვ. 15, 21; P. Amandry, Objects... გვ. 198—199, G. Becatti, Oreficerie... გვ. 77 (ტაბ. LXXI, 274), R. A. Higgins, Greek and Roman Jewellery, London, გვ. 112, სურ. 20; გვ. 122, სურ. 24, გვ. 12.
79. G. Becatti, Oreficerie... გვ. 183 (ტაბ. LXXV, 193); P. Amandry, L'art scythe archaïque, AA, 4, 1965, გვ. 891 და შემდ. სურ. 4.
80. მანას სამეფოდან მომდინარე მხატვრულ-კულტურული ელემენტები, როგორც დავინახეთ, ჩანს აგრეთვე ოქროს დიადემის შემკულობაში, რაც ზოგიერთ პარალელს ზივიეს ძეგლებში პოულობს. შესაძლოა იმავე კულტურული წრიდან მომდინარეობდეს ყურ-მილიანი დოქების ფორმაც, რომელიც ირანის ტერიტორიაზე (პასანლუ, ზივიე, სილკ IV) ძვ. წ. I ათასწლეულის დასაწყისში გავრცელებული (იბ. R. Ghirschman, Iran. Protoiranien, Meder, Achämeniden, München, 1964, გვ. 128, სურ. 170; Robert H. Dyson, Problems of Protohistoric Iran, JNES, XXIV, 3, 1965 გვ. 200, სურ. 7/1), ხოლო კოლხეთში— VI—IV საუკუნეებისათვისაა ძალზე ტიპური. ეს, თუმცა ჯერ კიდევ, მეტად მცირერიცხოვანი მასალები, სვამენ ჩვენ წინაშე ძვ. წ. VI—V სს. კოლხური კულტურის შემადგენელი ელემენტების ისტორიული ფესვების საკითხს. ხომ არ აისახა აქ კულტურულ-ეთნიკური კონტაქტები ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევარში ძველი მანასა და მიდიის მოსახლეობასთან. გამორიცხული არ უნდა იყოს ამ დიდი და ძლიერი სამეფოების ნგრევის პერიოდში გარკვეული ეთნიკური ინფილტრაცია.
81. P. Amandry, Oreficerie, გვ. 18.
82. ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნები, ტფილისი, 1907, გვ. 7.
83. ძვ. წ. VI—IV სს. კოლხეთში ვერცხლის მხატვრული დამუშავების მაღალი ტექნიკის მაუწყებელია ათასობით აღმოჩენილი კოლხური თეთრი, რომელზედაც მეტად მრავალფეროვანი გამოსახულებებია წარმოდგენილი. ისინი წარმოადგენენ ძველი კოლხური ხელოვნების საინტერესო ძეგლებს და მოითხოვენ ამ თვალსაზრისით საგანგებო მხატვრულ-ხტილისტურ ანალიზს, რაც, სამწუხაროდ, ჯერ არავის ჩაუტარებია. კოლხური თეთრის შესახებ, იბ. Д. Г. Капанадзе, К. Голенко, К вопросу о происхождении Колхидок,

- ВДИ 1957, №4 გვ. 87—95, მ ა თ ი ვ ე, Четыре кладя Колхидок НЭ, VI, 1966, გვ. 31—61.
84. ზურგშენჭილი სამაჯურების საქართველოში გავრცელების შესახებ დაწვრილებით იხ. ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე, აღრე ანტიკური ძეგლები...
85. ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე, ითხვისის სამარხი, გვ. 37—38, ტაბ. II/8; შდრ. М. М. Т р а п ш, Труды, 2, გვ. 141—143, 167—168, ტაბ. XIV.
86. ლ. ს ა ხ ა რ ო ვ ა, უძველესი ბრინჯაოს ჭურჭელი, „საბჭოთა ხელოვნება“, 1965, № 12.
87. Б. А. К у ф т и н, Материалы к археологии Колхиды, II, Тбилиси, 1950, გვ. 124.
88. თიხის ჭურჭლის ასეთი ყურები ნაპოვნია მაგ., ფოთის მახლობლად, სიმაგრის ანტიკურ ნაშთ-სახლარზე, რომელიც ძვ. წ. VI ს. უკანასკნელი მეოთხედით თარიღდება (თ. მიქელაძის გათ-ხრები). ასეთივე ყურით შემკული ჭურჭელი ნაპოვნია აგრეთვე ჭუთაისში (გაბაშვილების გო-რახზე) ძვ. წ. V ს. ნაშთსახლარზე (ინახება ჭუთაისის მუზეუმში).
89. საგანგებო ტექნოლოგიურმა შესწავლამ, რომელიც ტექნიკურ მეცნ. კანდიდატმა ო. ფ ი ც-ხ ე ლ ა უ რ მ ა ჩაატარა, უჩვენა, რომ ძვ. წ. VI—V სს. კოლხური თიხის ჭურჭელი გამომ-წვარია 1200° ტემპერატურაზე.
90. Б. А. К у ф т и н, Материалы... II, გ. 103—105, სურ. 27—28.
ზოგიერთ ქვევრზე შემორჩენილია რაღაც ნიშნები, რომელთაც პროფ. ბ. კ უ ფ ტ ი ნ ი დამ-წერლობის ნიშნებად მიიჩნევდა.
91. И. Б. З е е с т, И. Д. М а р ч е н к о, Некоторые типы толстостенной кера-мики из Пантикапея, МИА, 103, გვ. 154—154, ნახ. 6—7.
საინტერესოა, რომ იქვეა ნაპოვნი თიხის კრაქიც, რომელზედაც ამოკაწრულია ეთნიკონი „კოლხი“ — ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი, გვ. 90. ტაბ. XXIII.
92. В. М. С к у д н о в а, Находка Колхидских монет и пифосов в Нимфее, ВДИ, 1952, №2.
93. ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ანტიკური სამყარო... გვ. 91.
94. ა. კ ა ხ ი ძ ე, მასალები აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის ძველი ქალაქების ისტორიისათვის, მსკა, IV, 1965, სურ. 3; Б. А. К у ф т и н, Материалы..., II, გვ. 98—99, ნახ. 22, ტაბ. 31.
95. O. D. L o r d k i p a n i d z e, Colchis in the Early Antique Period, „Archeolo-gia“, XIX, 1968. Warszawa, 1969, სურ. 11.
96. რა თქმა უნდა, ჩვენ არ გამოვრიცხავთ ცალკეულ ლოკალურ თავისებურებას.

IV. ანტიკური კულტურა და ძველი კოლხეთი

1. ძვ. წ. VIII ს. სინოპეს ტერიტორიაზე ბერძნული სამოსახლოს არსებობის შესახებ დაწვრ. იხ. М. И. М а к с и м о в а, Античные города юго-восточного Причерноморья, М.—Л., 1956, გვ. 31 და შემდ. Дж. Х а й н д, Памятники античных городов юж-ного Причерноморья, СА, 4964, № 3 გვ. 186—187.
2. ა. უ რ უ შ ა ძ ე, ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში, თბილისი, 1964, გვ. 20 და შემდ. გვ. 194—195.

3. კოლხეთის სანაპიროზე ბერძენთა სამოსახლოების შესახებ ცნობები შემონახულია ანტიკურ მწერლობაში: ფსევდო-სკილაქს კარიანდელთან („აზია“, 81), პერაკლიტე პონტოელთან (XVIII), პომპონიუს მელასთან („ქოროგრაფია“, I, 108), არიანესთან („პერიპლუსი“ 10) და სხვ. იხ. ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი, თბილისი, 1966, გვ. 24—27; М. П. И н а д з е, Причерноморские города Колхиды, Тбилиси, 1968, გვ. 39—96.
4. ამ ქალაქების ადგილმდებარეობის შესახებ იხ. ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ანტიკური სამყარო... გვ. 46 და შემდ. (იქვე დასახ. ლიტ.).
5. ამ საკითხის შესახებ ლიტერატურის მიმოხილვა იხ. ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ანტიკური სამყარო... გვ. 27—30.
6. შდრ. ანტიკური ტრადიცია სინოპეს დაარსების შესახებ, ან კიდევ სტრაბონის ცნობა პანტიკაპეიონის შესახებ (XI, 2, 5), ბერძნული კოლონიების დაარსება სიცილიაში და აგრეთვე აფრიკაში (ქ. კირენე).
7. В. Ф. Г а й д у к е в и ч, Боспорское царство, М.—Л., 1949,
8. ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ანტიკური სამყარო... გვ. 24—67.
9. თ. მ ი ქ ე ლ ა ძ ე, ფასიანების სადაურობისა და ადგილსამყოფელის გარკვევის საკითხისათვის, „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“, ნაკვ. 32, გვ. 23—35.
10. მეტად საინტერესოა, რომ ფასის მთას ხალხური ზეპირსიტყვიერება „ამირანის მთას“ ეძახის, ხოლო ბერძენი მწერალი აპოლონიოს როდოსელი (ძვ. წ. VII ს.) მდ. ფასისის სათავედ ასახელებს ამირანტის მთას (ამირანის მთა) — შეად. აპოლონიოს როდოსელი, არგონავტიკა, ბერძნულიდან თარგმნა და განმარტებანი დაურთო აკაკი ურუშაძემ, თბილისი, 1948, გვ. 219.
11. არიანეს ცნობასთან დაკავშირებით იხ. თ. მ ი ქ ე ლ ა ძ ე, ქართველი ტომებისა და ბერძნული სამყაროს ურთიერთობის გენეზისისათვის, გვ. 193; ნ. ლ ო მ ო უ რ ი, კოლხეთის სანაპიროს ბერძნული კოლონიზაცია, თბილისი, 1962, გვ. 68.
12. ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ანტიკური სამყარო... გვ. 192 და შემდ.
13. აღსანიშნავია, რომ ცნობილი ძველი ბერძენი მეცნიერი და ბუნებისმეტყველის ჰიპოკრატეს (ძვ. წ. 460—377) თუ მისი ავტორობით ცნობილ ნაწარმოებში („პაერთა, წყალთა და ადგილთა შესახებ“, გვ. 15), სადაც კოლხეთისა და, კერძოდ, მდ. ფასისის მიდამოების საკმარად კარგი ცოდნა მეტყველებს, ფასისის მიდამოებში დასახელებულია ქალაქი და ემპორიონი: „ფასიანები იშვიათად დაიარებიან ფეხით, ისიც მხოლოდ ქალაქსა და ემპორიონში“. ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ანტიკური სამყარო, გვ. 64, შენიშვნა 3.
14. მ. ბ ე რ ძ ნ ი შ ვ ი ლ ი, ქალაქ ფაზისის ისტორიისათვის, თბილისი, 1969, გვ. 35.
15. მ. ი ნ ა ძ ე, სავაჭრო ურთიერთობათა ისტორიიდან.. გვ. 102.
16. В. Ф. Г а й д у к е в и ч, Боспорское царство... გვ. 18.
17. მ. ბ ე რ ძ ნ ი შ ვ ი ლ ი, ქალაქ ფაზისის ისტორიისათვის, 1969, გვ. 36, 37.
18. შესაბამისად ანალოგიური წარმოშობისაა ხოხბის აღმნიშვნელი სიტყვა თანამედროვე ევროპულ ენებში (რუსული фазан, გერმანული — Fasan, ინგლისური pheasant, ფრანგული faisant (მ. ბ ე რ ძ ნ ი შ ვ ი ლ ი, ქალაქ ფაზისის ისტორიისათვის, გვ. 36—37.
19. „ნადირობის შესახებ“ (II, 4) საინტერესოა, რომ სელის ნართისაგან თევზსაჭერი ბადეების დამზადება საქართველოს შავი ზღვისპირეთში ეთნოგრაფიული მასალებითაც დასტურდება. გ. ჩ ა ჩ ა შ ვ ი ლ ი, ქსოვილების დამზადების ისტორიიდან საქართველოში, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XIX—B, 1956.

20. დასავლეთ საქართველოდან სელი უცხო ქვეყნებში უფრო გვიანაც (XVII—XVIII სს.) გაჰქონდათ. Ж. Шарден, Путешествие кавалера Шардена по Кавказу в 1672—1673 гг., Тифлис, 1902 გვ. 35. არქ. ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თბილისი, გვ. 158; А. Цагарели, Грамоты и другие исторические документы, II, I, გვ. 3.
21. სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში დადგენილია, რომ საქართველოს შავი ზღვისპირეთში გავრცელებული სელის სახეობანი (ე. წ. „კოლხური სელი“) წარმოადგენდნენ, როგორც საბოჭკოე, ისე საზეთე მცენარეს. ლ. მოლოდინი, ქართველი ხალხის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან (ქართული ზეთსახდელი იარაღები), თბილისი, 1963, გვ. 9 და შემდ. (იქვე დასახ. ლიტ.).
22. ლ. მოლოდინი, ქართველი ხალხის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან, გვ. 54 და შემდ.
23. ლ. მოლოდინი, ქართველი ხალხის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან, გვ. 63.
24. გ. გობეჯიშვილი, განვითარებული რკინის ხანის ძეგლები... გვ. 201—202; განსაკუთრებით დიდ ინტერესს იწვევს კუნძულ სამოსზე აღმოჩენილი ბრინჯაოს გვერდგაქრილი ზარაკები, რომლებიც გ. გობეჯიშვილს საქართველოს მთიანეთის ხელოსნურ პროდუქციად მიაჩნია. მისივე, განვითარებ. რკინის ხანის ძეგლები, გვ. 201.
25. თ. ლორთქიფანიძე, ანტიკური სამყარო... გვ. 81—91.
26. თ. ლორთქიფანიძე, ანტიკური სამყარო... გვ. 91.
27. В. П. Невская, Византия в классическую и эллинистическую эпохи, М., 1952, გვ. 60.
28. И. Б. Брашинский, Афины и Северное Причерноморье в VI—II вв. до н.э. М., 1963, გვ. 435—55.
29. შდრ. М. Gjdsen, Bronze Paterae with Antropomorphus Handles, „Acta Archeologica“, Kobenhavn, 19, 1944, გვ. 110 და შემდ. № 10—17; № 23; А. R i d d e r, Catalogue des Bronzes sur l Acropole d'Athens, Paris, 1896, № 707, სურ. 224.
30. შდრ. Н. B l o e s c h, Formen attischen Schalen, Berlin, 1940, გვ. 137 და შემდ. 143. ტაბ. 39, 4a; Н. T a l c o t t, Vases and Kalosnames from an Agora Well „Hesperia“, გვ. 336 შემდ. სურ. 4 31. შდრ. Н. B l o e s c h, Formen... გვ. 141 და შემდგ. L. T a l c o t t Vases... გვ. 333 და შემდ. სურ. 4. CVA, Suisse, fas. I, Geneve I, 1962, გვ. 31, ტაბ. 26/4
32. შდრ. М. E b e n t. Ausgrabungen auf dem Gute Maritzin P.Z. V, 1913, სურ. 33.
33. ამ ტიპის თიხის არიზალისი ატიკურ კერამიკაში ჩნდება ძვ. წ. VI ს. უკანასკნელ მეოთხედში, და გავრცელებულია ძვ. წ. V და IV საუკუნეებში. იხ. I. D. B e a t l y, Arybalos, ABSA. XXIX, 1927/28, გვ. 194 და შემდ. 197, გვ. 212.
34. ამ ტიპის ორნამენტის განვითარების შესახებ იხ. H. P a y n e, Necrocorinthia, გვ. 146 და შემდ. სურ. 54.
35. ზეაწეული თათი ადამიანის ხელისა და თითების სახითაა, რაც სრულიად უჩვეულოა ატიკური და საერთოდ ბერძნული ტიპის სფინქსის გამოსახულებებისათვის. ადამიანის ხელიანი (ზეაწეული) სფინქსი გამოსახულია თითქოს ერთ-ერთ ევბეურ შავფიგურულ ლეკითოსზე. D. V. B o t h o m e r, Eubean Black-figure in New-York, „Metropolitan Museum Journal“ 2, 1969, სურ. 30.
36. C V A, Great Britain 5, British Museum 4 (IIIe — part II) E. 788 (ტაბ. 40. 1a—d) იქვე დასახ. ლიტ.,

37. იქვე. ტაბ. 40, 2a—d.
38. E. P f u h l, Malerei... გვ. 271.
39. Hesperia, XXII, 1953, 4, (1, 44).
40. კოლხეთის ანტიკურ სამყაროსთან სავაჭრო-ეკონომიური ურთიერთობის შესახებ. ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ანტიკური სამყარო... გვ. 68—92.
41. Д. Г. Ка п а н а д з е, К. Г о л е н к о, დასახ. ნაშრ.
42. ა პ ო ლ ო ნ ი ო ს რ ო დ ო ს ე ლ ი ს ეს ცნობა სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში ადრე ანტიკური ხანის კოლხეთში დამწერლობის არსებობის მოწმობადაა მიჩნეული (ალ. ქ ყ ო ნ ი ა, მ. ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, მ. ბ ე რ ძ ნ ი შ ვ ი ლ ი, ვ ლ. ს ი ჭ ი ნ ა ვ ა, გ. მ ე ლ ი ქ ი შ ვ ი ლ ი, აკ. უ რ უ შ ა ძ ე).
43. М. М. Т р а п ш, Мраморный барельеф из Сухуми, ТАИЯЛИ, XXV, 1954, გვ. 372—374; იხ. აგრეთვე, ВДИ, 1954, № 1, 164—165; СА, 1955, N 3, გვ. 115.
44. შდრ. I. T h i m e, Die Stele der Hegeso als Zeugnis des attischen Grabkultes, I—IV, АК, 1964, 1, გვ. 16, და შემდგ.
45. ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, სოხუმში აღმოჩენილი ანტიკური რელიეფი, „საბჭოთა ხელოვნება“, 1965, № 4.
46. ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მიერ ჩატარებული გათხრებისას ნაპოვნია რამდენიმე სამარხი, რომელიც დაკრძალვის წესითა და ინვენტარით ბერძენ ვაჭარს უნდა ეკუთვნოდეს.
47. ოჩამჩირის ანტიკური ნამოსახლარის გათხრებისას კულტურულ ფენებში ნაპოვნია ხამანჯკის ნიქარები, რაც ბერძენთა სამოსახლოებისათვისაა დამახასიათებელი. Л. Н. С о л о в ъ е в, Диоскурия Себастополис-Цхум. Труды Абх. Гос. Музея, 1, 1947. გვ. 111, შდრ. ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ანტიკური სამყარო... გვ. 57.
48. ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ანტიკური სამყარო... გვ. 58—62 (იქვეა დასახ. ლიტ.)
49. ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ანტიკური სამყარო... გვ. 53, 63 და შემდ.
50. ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე, ითხვისის სამარხი, გვ. 40.
51. Б. А. К у ф т и н, Материалы... II, გვ. 76.
52. სამარხის დათარიღება ემყარება იქვე აღმოჩენილ ფილიპე II მაკედონელის ოქროს სტატერს (ძვ. წ. 359—336 წწ.), შავლაკიან თასსა და სინოპური ამფორის დამლას.
53. ბუნებრივია ასოციატია ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე ს ცნობასთან, რომელსაც ქართველ ტომებს უკავშირებენ: „... იბერთა შორის, რომელიც მეომარი ტომია (წესია) იმდენი სარი უნდა დაირქოს (კაცის) საფლავის ირგვლივ, რამდენი მტერიც ჰყავს მას მოკლული“. რომ ქართველ ტომებში მტრის მოკლა გარკვეული წესითა და ერთეულით აღინიშნებოდა, მოწმობს ეთნოგრაფიული პარალელებიც. თ. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი, ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, II, თბილისი, 1969, გვ. 32—24.
54. Б. А. К у ф т и н, Материалы... II, გვ. 272, ტაბ. 43/4.
55. М. М. Т р а п ш, Памятники Колхидской и скифской... გვ. 63, და შემდ. (იქვეა ლიტ.), ტაბ. XXX.
56. Б. А. К у ф т и н, Материалы... II, გვ. 38 და შემდ.
57. ჩვენ შევამოწმეთ ფ. ბ ე ხ ტ ე ლ ი ს, ფ. ფ ო რ ე ზ ა ი ფ ი ს ა და ვ. პ ა ნ ს ე ნ ი ს, ა. ფ ი კ ი ს, ვ. პ ა პ ე ს, ფრ. პ რ ა ი ზ ი კ ე ს და ლ. ზ. გ უ ს ტ ა ს საკუთარ სახელთა ლექსიკონები.
58. W. G a e r t e, Die Bainschutzwaffen der Griechen, Dresden, 1920, გვ. 12—26;

- Л. К. Г а л а н и н а, Греческие поножи Северного Причерноморья, «Археологический сборник» (Гос. Эрмитаж), VII, 1965, გვ. 5.
59. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ფეხის მთლიანად ლითონის ორწილადი აბჯრით დაფარვა წესად იყო საშუალო საუკუნეების ქართულ ლაშქარში, რასაც მოწმობს ქართულ წყაროებში შემონახული ტერმინები: „საბარკული“ (ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, III—IV, თბილისი, გვ. 220—223, 265, 270—274) და „საწვივე“.
60. М. И. Р о с т о в ц е в, Скифия и Боспор, Л., 1925, გვ. 331—333 მ ი ს ი ვ ე. Эллинизмо и Иранство на юге России, Петроград, 1918, გვ. 67.
61. М. И. Р о с т о в ц е в, Скифия и Боспор... გვ. 330.
62. ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ანტიკურ ხანაში ინდოეთიდან შავი ზღვისაკენ მიმავალი სავაჭრო-სატრანზიტო გზის შესახებ, სმამ, XIX, 3, 1957, გვ. 337—484 (იქვე დასახ. ლიტ.). მ. ბ ე რ ძ ნ ი შ ვ ი ლ ი, ფაზისის ისტორიისათვის, გვ. 99—119.
63. ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ანტიკური სამყარო... გვ. 117—145.
64. ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ანტიკური სამყარო... გვ. 138—139.
65. ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ელინიზმი და კოლხეთი, „საბჭოთა ხელოვნება“, 1970, № 2, № 9; 1971, № 8.

V. ტაძართა ქალაქი

1. ნ. ხოშტარია, არქეოლოგიური გათხრები დაბა ვანში 1947 წ., „მიმომხილველი“, I, 1949.
2. «Эллинистическая техника» (Сборник статей под ред. И. И. Т о л с т о г о), М.-Л 1948, გვ. 12—13.
3. ძალზე საინტერესოა და თავისებურიც, რომ რუსტებიანი ქვათლილები ვანში ზოგჯერ ინტერიერის წყობაშია გამოყენებული (მაგ., კარიბჭეზე მიშენებულ საკულტო ნაგებობაში).
4. ასე მაგ., არმაზციხე I ნაგებობებში გამოყენებული ალიზის აგურის სიგრძე საშუალოდ 52 სმ-ია. ა. ა ფ ა ქ ი ძ ე, ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში, I, თბილისი, 1963, გვ. 77—78.
5. ნ. ხოშტარია, რ. ფ უ თ უ რ ი ძ ე, ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, არქეოლოგიური აღმოჩენები ვანში, „საბჭოთა ხელოვნება“, № 1, 1968, გვ. 34—35.
6. თ. ყ ა უ ხ ი შ ვ ი ლ ი, ვანის ბერძნული წარწერები, სმამ, XVIII, 1, 1967.
7. ქალაქის შესასვლელთან, მის გარეთ მფარველი ღვთაების ქანდაკების აღმართვა რამდენადმე უჩვეულოა ბერძნულ-ელინისტური სამყაროსათვის, სამაგიეროდ დადასტურებულია ძველი აღმოსავლეთის ქვეყნებში. მაგ., ხეთურ ბოღაზ-კოეს გათხრებისას ნაპოვნია ძვ. წ. VIII ს. კარიბჭე, რომლის წინ ღვთაებათა ქანდაკებებია აღმართული.
8. საფიქრებელია, რომ ქალაქს კიდევ ჰქონდა შესასვლელი. მაგ., ძალზე რთულია საკითხი იმის შესახებ, თუ როგორ იყო გამაგრებული ქალაქის სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი, რომელსაც თითქმის ბუნებრივი საფარი არ გააჩნია. ამჟამად ძველი გეოგრაფიული კონტურები დარღვეულია, მაგრამ საფიქრებელია, რომ აღმ. და დას. მხრიდან ქალაქის გარემომცველი ხევები საგანგებოდ გაჭრილი არხით იყო დაკავშირებული, ან კიდევ კედლებითა და კოშკებით დაცული. ასეთ შემთხვევაში გამორიცხული არაა, რომ ქალაქს ამ მხრიდან ჰქონდა კიდევ ერთი შესასვლელი. სამწუხაროდ, ახლა ძნელია ამ საკითხზე დაწვრილებით მსჯელობა. ვანის ქალა-

ქის საფორტიფიკაციო სისტემის დეტალური შესწავლა შემდგომი არქეოლოგიური კვლევა-
ძიების საქმეა.

9. გალავნის კედელთან ქვის ჭურვების სიმრავლე გარკვეულ თავდაცვით სამზადისზე მიუთი-
თებს და თავისებური ილუსტრაციაა იმ მდელვარე მოვლენებისა, რომლითაც აღსავსეა ძვ.
წ. I ს. პირველი ნახევრის კოლხეთის ისტორია: მითრიდატე VI ევპატორის დაპყრობითი ომე-
ბი, რომელთა ექსპანსია, ბოსფორისა და პერგამონის მეფეთა მძარცველური შემოსევები...
10. ვ. ბ ა რ დ ა ვ ე ლ ი ძ ე, ქართული (სვანური) საწესო გრაფიკული ხელოვნების ნიმუშე-
ბი, თბილისი, 1953, გვ. 121—124; მ ი ს ი ვ ე, სვანურ ხალხურ დღეობათა კალენდარი,
1959, გვ. 28.
ს. მ ა კ ა ლ ა თ ი ა, სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბილისი, 1941, გვ. 35.
11. ნ. ხოშტარია, რ. ფუთურაძე, ოთ. ლორთქიფანიძე, არქეოლოგიუ-
რი აღმოჩენები ვანში... გვ. 38.
12. В. В. Бардавелидзе, Древнейшие религиозные верования и обрядо-
вое графическое искусство грузинских племен, Тбилиси, 1957, გვ. 10.
13. ოთ. ლორთქიფანიძე, „ვანის ქალაქი“, „ცისკარი“, 1968, № 7, გვ. 133—143.
14. Г. А. Меликишвили, Напри-Урарту, Тбилиси, 1954, გვ. 369—375,
შდრ. Б. Б. Пиотровский, Ванское царство, М., 1959, გვ. 208 და შემდ.
15. ივ. ჯავახიშვილი, მასალები... გვ. 116—117.
16. ნ. ხოშტარია, რ. ფუთურაძე, არქეოლოგიური აღმოჩენები... გვ. 36—37. მა-
თი ვე, ვანის არქეოლოგიური ექსპედიციის მონაპოვარი, „ძეგლის მეგობარი“, № 15, 1968,
გვ. 28—30.
17. Myrina, II (Catalogue Raisonne de Figures et Reliefs), გვ. 65 და შემდ. ტაბ. 80.
18. L. Alscher, Griechische Plastik, IV, Berlin, 1957, გვ. 98, 101 და შემდ. სურ. 43.
19. L. Alschar, Griechische... გვ. 110 და შემდ. გვ. 113 და შემდ. სურ. 47.
20. M. Bieber, A Satyr in Pergamene Style in Kansas-City, AJA, 67/3, 1963, გვ. 275 და
შემდ. ტაბ. 59—60.
21. L. Alschar, Griechische... გვ. 90, 98, სურ. 36.
22. L. Alschar, Griechische... გვ. 89 და შემდ. სურ. 35; El. Rhode, Griechische und
römische Kunst in den Staatlichen Museen zu Berlin, Berlin, 1965, გვ. 109, სურ. 81.
23. ნ. თოფურაძე, ქართული მარანი, „ძეგლის მეგობარი“, № 16; В. В. Барда-
велидзе, Древнейшие верования... გვ. 65—75.
24. ქ. რამიშვილი, ანტიკური ხანის ტერაკოტები ვანიდან, „საქართველოს კავკასიისა და
მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები“, თბილისი, 1968, გვ. 292—299.
მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, II, 1959, გვ. 151.
25. В. Тарн, Эллинистическая цивилизация, М., 1949, გვ. 307 და შემდ.
26. Г. А. Пугаченкова, Сосуд из Термеза с вакхической сценой, ВДИ,
1951, №1.
27. Н. В. Хоштариа, Археологические исследования в Вани... მასალები-
საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, II 1959, გვ. 151.
28. А. Н. Карасев, Монументальные памятники ольвийского теменоса,
«Ольвия» (Теменос и агора), М.—Л., 1964,
29. ივ. ჯავახიშვილი, მასალები... გვ. 73, 91.
30. ოთ. ლორთქიფანიძე, „ვანის ქალაქი“, გვ. 135—136.

31. ივ. ჯ ა გ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, მასალები... გვ. 72—73.
32. ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე, ისტორიული საბუთები, III, 6 (სიგ. მცხ. 1408.): „ოდეს... დაეცეს... კერპნი არმაზისანი... იავარ იქმნეს ბო მონ ნი ბ ა გ ი ნ ნ ი, ს ა ზ ო რ ვ ე ლ ნ ი და სამსახურებელნი მათი“.
33. «Всеобщая история архитектуры», II, I, М., 1949, გვ. 241, 242, 315 და შემდ.
34. Г. А. Кош е л е н к о, Культура Парфии, М., 1966, გვ. 24. და შემდ. (იქვე დასახ. ლიტ.).
35. С. И. Тю л я е в, Архитектура Индии, М., 1939, გვ. 16.
36. J. M a r s c h a l l, Taxila, I, Cambridge, 1951, გვ. 152—153; III, გვ. 24.
37. «Труды» Хорезмской археологической экспедиции, II, М., 1958, 192; IV, 1960, 192; IV, 1960, გვ. 12.
38. ნ. ხო შ ტ ა რ ი ა, რ. ფ უ თ უ რ ი ძ ე, ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, არქეოლოგიური აღმოჩენები ვანში 1967 წ.; „ძეგლის მეგობარი“, №15, 1968.
39. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ანტიკურ ხანაში ლომების არსებობა მეზობელ არმენიასა და პირკანიაში ბერძნულ-რომაელ მწერალთა ცნობებითაც დასტურდება (D. K e l l e r, დასახ. ნაშრ., გვ. 37)
40. В. В. Б а р д а в е л и д з е, Древнейшие... გვ. 77.
41. Е. А k u r g a l, Die Kunst Anatoliens, Berlin, 1961, გვ. 66 და შემდ.
42. ძალზე ნიშანდობლივია, რომ ქალაქის ძვ. წ. I საუკუნეში განადგურების შემდეგ, ამადგილზე აღარავინ დასახლებულა თითქმის XVIII საუკუნემდე, როდესაც ამ ბორცვზე ლეჩხუმიდან ჩამოსახლებული ახვლედიანები დამკვიდრდნენ. გვიან ანტიკურ ხანაში ბორცვზე მხოლოდ დაკრძალვის შემთხვევაა დადასტურებული, ხოლო საშუალო საუკუნეებში კი აქ ეკლესია მდგარა. საინტერესოა სახელწოდება ვ ა ნ ი ც, რომელიც უძველეს ტერმინადაა აღიარებული, ამასთან, როგორც ფიქრობენ, უპირატესად სამონასტრო და წმინდა ადგილების აღმნიშვნელი.
43. სტრაბონის „გეოგრაფია“, XII, 2, 3—6; XII, 3, 32—37.
44. ლევკოთეას ტაძრის ვანის ნაქალაქართან იდენტიფიკაციის შესახებ ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, „ვანის ქალაქი“, „ცისკარი“, 1968, № 7, გვ. 133—142.
45. ბერძნებისათვის უცხო ხალხთა რელიგიური კულტების აღწერისას ეს ჩვეულებრივი ამბავი იყო. ასე მაგ., პეროდოტეს ცნობით: (IV, 59) „სკვითები თაყვანს სცემენ შემდეგ ღვთაებებს: ყველაზე მეტად ჰესტიას, შემდეგ ზევსსა და გეას... ჰესტიას სკვითურად ეწოდება ტატიბი, ზევსს — პაპე, გეას — აპი, აპოლონს — ჰოიტოსინი“ და ა. შ.
46. ს. მ ა კ ა ლ ა თ ი ა, სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბილისი, 1941, გვ. 331—337.
47. ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, „ვანის ქალაქი“. გვ 141—143.
48. ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ელინიზმი და კოლხეთი, „საბჭოთა ხელოვნება“, 1970, № 9.
49. კოლხეთის ელინისტურ სამყაროსთან სავაჭრო-ეკონომიური ურთიერთობის შესახებ ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ანტიკური სამყარო. გვ. 117—137. !
50. ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ანტიკურ ხანაში ინდოეთიდან შავი ზღვისაკენ მიმავალი სავაჭრო-სატრანზიტო გზის შესახებ, სმამ, XIX, 3, 1957, გვ. 337—348.
51. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ზღვისპირა რაიონებში ძვ. წ. III-I საუკუნეებში კიდევ უფრო უნდა გაძლიერებულიყო ადგილობრივი მოსახლეობის როლი წინამორბედ ხანასთან შედარებით. ამაზე მიუთითებს სხვათაშორის სტრაბონის მიერ ფასისისა და დიოსკურიის კოლხთა სავაჭრო ცენტრებად მოხსენიება („გეოგრაფია“, XI, 2, 16—17).
52. ძვ. წ. III—I სს. არქეოლოგიური ძეგლები თითქმის მთელ აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთშია აღმოჩენილი (გონიო-აფსაროსი, ქობულეთ-ფიჭვნარი, ფოთის მიდამოები, ოჩამჩირე, სოხუმი და მისი მიდამოები, ეშერა).

53. ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე, ელინისტური ხანის მასალები სამადლოდან, სსმმ, XXVII—B, თბილისი, 1967.
54. ა. ა ფ ა ქ ი ძ ე, ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში, I, თბილისი, 1963, გვ. 27. გვ. 213—214; ირ. ც ი ც ი შ ვ ი ლ ი, ქართული არქიტექტურის ისტორია, თბილისი, 1955, გვ. 24—26, 33.
55. ი. ც ი ც ი შ ვ ი ლ ი, ქართული არქიტექტურის... გვ. 25, ა. ა ფ ა ქ ი ძ ე, ქალაქები... გვ. 22 და შემდ.
56. ა. ა ფ ა ქ ი ძ ე, ქალაქები... გვ. 26, სურ. 7, გვ. 39, და შემდ. სურ. 21—33.
57. განსაკუთრებით საინტერესოა წიწამურში აღმოჩენილი მრგვალი შენობის ნაშთები, რომლის შესწავლა, სამწუხაროდ, აღარ გაგრძელებულა. ი. ა ფ ა ქ ი ძ ე, ქალაქები... სურ. 100, გვ. 191.
58. ვანისა და არმაზციხის ალიზის აგურები ერთმანეთს ზომითაც ემსგავსებიან: მათი სიგრძე 52 სმ., რასაც გარკვეულ საზომ ერთეულად მიიჩნევენ, მას პირობით „ქართულ წყრთას“ უწოდებენ და ნიპურისა და ურარტუს წყრთას უტოლებენ (ა. ა. ა ფ ა ქ ი ძ ე, ქალაქები... გვ. 78; შდრ. ირ. ც ი ც ი შ ვ ი ლ ი, ძველ საქართველოში ხმარებული სიგრძის საზომის შესახებ, სმამ, IX, №5, 1948, გვ. 330—332).
59. ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე, ელინისტური ხანის... გვ. 76.
60. მცხეთური კრამიტის ნიშნები, ა. ა ფ ა ქ ი ძ ე, ქალაქები... სურ. 58—71. ვანური ნიშნები, იხ. „ვანი I“, თბ., 1971, სურ. 176.
61. საქართველოში ქვევრსამარხების გავრცელების ყველა შემთხვევა აღნუსხულია ვ. თოლორაძეას სადისერტაციო ნაშრომში „მასალები ქართლის სამეფოს ისტორიისათვის ძ. წ. I ათასწლეულის უკანასკნელ საუკუნეებში“.
62. როგორც ახალი აღმოჩენები მოწმობენ, აღმოსავლეთ საქართველოში ქვევრსამარხები ჩნდება ძვ. წ. IV საუკუნიდან. შდრ. ალ. ბ ო ხ ო ჩ ა ძ ე, ადრე ანტიკური ხანის სამარხები თეთრი წყაროს მახლობლად, მსკა, III, 1963.
63. ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, ლაზიკის ისტორიული გეოგრაფიისათვის, ქუთაისის სახ. ისტ. ეთნ. მუზეუმის მასალები, 1968, გვ. 21.
64. ლ. მ რ ო ვ ე ლ ი ს ცნობები ქართლის პირველი მეფის ფარნავაზის (რომელიც „მეფე იქმნა ყოველსა ქართლსა და ეგურსა ზედა“) და მის დასავლეთ საქართველოში ციხეების (დიმნა, შორაპანი) მშენებლობის შესახებ („ქართლის ცხოვრება“, I, თბილისი, 1955, გვ. 24).
65. ს ტ რ ა ბ ო ნ ი ს „გეოგრაფიაში“, რომელშიც ხშირად სხვადასხვა დროის ავტორთა ცნობებია გაერთიანებული, გვხვდება ასეთი მითითებაც: „დანარჩენი კოლხიდა (დიოსკურიის შემდეგ — ო. ლ.) მეტწილად ზღვასთან მდებარეობს (XI, 2, 17).
66. რამდენადმე გვიანდელ ვითარებას ასახავს ა რ ი ა ნ ე, რომლის თანახმად შავი ზღვის სანაპიროს მახლობლად მცხოვრები ზიდრიტების ტომი ქართლის მეფის ფარსმანის ქვეშევრდომია.
67. Г. А. М е л и к и ш в и л и, К истории... გვ. 111, 283.
68. ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე „ვანის ქალაქი“, გვ. 139—150.
69. ს ტ რ ა ბ ო ნ ი, „გეოგრაფია“, X, 5.
70. ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, „ვანის ქალაქი“, გვ. 141.

შემოკლებათა განმარტება

მსკა — მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის

სმამ — საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე

სსმმ — საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე

ВДИ — Вестник древней истории

ИАНО — Известия Абхазского научного общества, Сухуми

ИГАИМК — Известия Государственной Академии истории материальной культуры

ИКИАИ — Известия Кавказского Историко-археологического института

ИКОМАО — Известия Кавказского отделения Императорского Московского археологического общества

КСИА — Краткие сообщения Института археологии АН СССР

МАК — Материалы по археологии Кавказа

МИА — Материалы и исследования по археологии СССР

НЭ — Нумизматика и эпиграфика

СА — Советская археология

ТАИК — Труды Абхазского института культуры, Сухуми

ТАИЯЛИ — Труды Абхазского института языка, литературы и истории АН ГССР, Сухуми

AA — Archäologischer Anzeiger

ABSA — Annual of British School at Athens

AJA — The American Journal of Archaeology

AM — Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung.

COA — Corpus Vasorum Antiquorum

JHS — Journal of Hellenic Studies

JNES — Journal of Near Eastern Studies

სურათების აღწერილობა

1. საქართველოში აღმოჩენილი უძველესი ოქროს ნივთი: 1,5 ზეის სასაფეთქლე რგოლი. ძვ. წ. III ათასწლეული (ცარცის გორა. საჩხერეს მახლობლად).
2. ბრინჯაოს საზეიმო-სარიტუალო ცული. ძვ. წ. II ათასწლეულის პირველი ნახევარი (ბრილის სამაროვანი).
3. ვერძის თავის ბრინჯაოს ქანდაკება. ძვ.წ. II ათასწლეულის დასასრული (ბრილის სამაროვანი).
- 4—6. კოლხური ბრინჯაოს ცულები. ძვ. წ. XI—IX სს.
7. გვიანი ბრინჯაოს ხანის კოლხური შუბის პირები (ურეკი).
8. უდეს განძი. ძვ. წ. XIII—X სს.
9. ოქროს დიადემა. ძვ. წ. V ს. (ვანი).
დიამეტრი — 22 სმ; რომბული ფირფიტის სიგრძე — 17 სმ.
10. ოქროს სასაფეთქლეები (8 სმ).
11. ოქროს საყურეები (7 სმ).
12. ოქროს სასაფეთქლეები ძვ. წ. V — IV სს. (ვანი).
13. ოქროს ყელსაბამი, შედგენილი დოლისებური საკიდებისა და ტანდარული მძივებისაგან.
14. ოქროს ყელსაბამი.
15. ოქროს ყელსაბამი, შედგენილი კუს გამოსახულებიანი საკიდებისაგან (3 სმ).
16. ოქროს ყელსაბამი.
17. ოქროს ყელსაბამი, შედგენილი ჩიტის გამოსახულებიანი მინიატიურული საკიდებისაგან (1,2 სმ).
18. ოქროს სამაჯურები.
19. ვერცხლის დაცვარული მძივი.
20. ბრინჯაოს სიტულა.
21. ბრინჯაოს მინიატიურული სიტულის ხუფი.
- 22—24. კოლხური თიხის ქურქელი.

1 №№ 9—11, 13—15, 17—19, 21—29 ოქროს სამკაულები, ბრინჯაოს, ვერცხლისა და თიხის ქურქელები აღმოჩენილია ვანში 1969 წ. წარჩინებული კოლხი ქალის სამარხში, რომელიც ძვ.წ. V ს. შუა ხანებით თარიღდება; ხოლო №№ 12, 16, 31—ძვ. წ. IV ს. პირველი ნახევრით დათარიღებული სამარხში.

25. ატიკური ბრინჯაოს ოინოხოია.
26. ატიკური ბრინჯაოს პატერა. 500—480 წწ.
27. ატიკური ტიპის ვერცხლის არიბალოსი.
28. ატიკური ვერცხლის კილიკები. ძვ.წ. V ს. მეორე მეოთხედი.
29. „ფინიკური მინის“ თასი.
30. მარმარილოს სტელა—საფლავის ქვა. ძვ. წ. 430—420 წწ. (სოხუმი).
31. ოქროს ბალთა.
32. წარჩინებული კოლხი მეომრის სამარხი. ძვ. წ. IV ს. მესამე მეოთხედი. ვანი.
- 33.—35. ვანის ნაქალაქარი:
33. ძველი ქალაქის კარიბჭე. ძვ.წ. III—I სს.
34. „ღვთის კარი“
35. რიყის ქვით მოკირწყლული მისასვლელი.
36. მოზაიკურიატაკიანი ტაძრის („ტაძარი — მარანი“) ნანგრევები. ძვ. წ. II—I სს.
- 37—40. დიონისეს წრის ღვთაებათა ბრინჯაოს პორელიეფური გამოსახულებანი: მოხუცი პანო-
ახალგაზრდა სატირი, არიადნე (თუ დიონისე?), მენადა. ძვ.წ. II ს. მეორე ნახევარი.
41. ნიკეს ბრინჯაოს ქანდაკება (18 სმ). ძვ.წ. II ს. მეორე ნახევარი.
42. კიბისებური საკურთხეველი. ძვ. წ. III—I სს.
43. მრგვალი ტაძარი. ძვ. წ. III—I სს.
- 44—45. ლომის თავის სკულპტურული გამოსახულებანი.

ПОЯСНЕНИЯ К ИЛЛЮСТРАЦИЯМ

1. Древнейший золотой предмет, найденный на территории Грузии: полутораспиральный височный завиток. III тысячелетие до н. э. (Из курганного погребения Царцис-Гора. Сачхерский район).
2. Бронзовый парадно-ритуальный топор. Вторая половина II тысячелетия до н. э. (Брильский могильник).
3. Бронзовое скульптурное изображение головы барана. Конец II тысячелетия до н. э. (Брильский могильник).
- 4—6. Колхидские бронзовые топоры. XI—IX вв. до н. э.
7. Колхидские наконечники копий позднебронзовой эпохи (с. Уреки).
8. Клад из с. Удэ. XIII—X вв. до н. э.
9. Золотая диадема. V в. до н. э. (Вани)¹.
Диаметр — 22 см длина ромбовидных щитов — 17 см.
10. Золотые височные украшения (8 см).
11. Золотые серьги (8 см)
12. Золотые височные украшения.
13. Золотое ожерелье, составленное из барабанообразных подвесок.
14. Золотое ожерелье, с початкообразными подвесками.
15. Золотое ожерелье, составленное из подвесок в виде черепаш. (3 см).
16. Золотое ожерелье.
17. Золотое ожерелье, составленное из миниатюрных изображений птиц (1, 2 см).
18. Золотые браслеты.
19. Серебряная бусина, украшенная зернью.
20. Колхидская бронзовая ситула.

¹ Золотые украшения, бронзовые, серебряные и глиняные сосуды №№ 9—11, 13—15, 17—19, 21—29 найдены в Вани в 1969 г. в погребении знатной колхидянки, которое датируется серединой V в. до н. э. №№ 12, 16, 31. — в 1961 г., в погребении первой половины IV в. до н. э.

21. Крышка миниатюрной бронзовой ситулы, украшенная гравированными изображениями.
- 22—24. Колхидские глиняные сосуды.
25. Аттическая бронзовая ойнохоя.
26. Аттическая бронзовая патера с антропоморфной ручкой (500—480 гг. до н. э.).
27. Серебряный арибалл аттического типа, украшенный гравированным фризом.
28. Аттические серебряные килики с позолотой (вторая четверть V в. до н. э.).
29. Кубок из «финикийского стекла».
30. Мраморная надгробная стела. Ок. 430—420 гг. до н. э. (Сухуми).
31. Золотая инкрустированная пластинка, подвешенная к фибуле.
32. Погребение знатного колхидского воина. Начало второй половины IV в. до н. э. Вани.
- 33—45. Ванское городище.
33. Северо-Западный угол городских ворот с каменным постаментом для статуи (III—I вв. до н. э.).
34. Привратное святилище с каменным алтарем и приношениями.
35. Мощенная мелким булыжником мостовая, ведущая к святилищу городских ворот.
36. Общий вид раскопок святилища с мозаичным полом. II—I вв. до н. э.
- 37—40. Бронзовые горельефные изображения (10—12 см.) божеств [круга Диониса (украшения ритуального сосуда); бородатый Пан, юный сатир, Ариадна (или Дионис?), Менада. Вторая половина II в. до н. э.
41. Бронзовая статуэтка крылатой богини Ники. Вторая половина II в. до н. э.
42. Ступенчатый алтарь. III—I вв. до н. э.
43. Круглый храм (Дм. 10 м.) III—II вв. до н. э.
44. Львиная голова из местного известняка — часть симы от водостока III—II вв. до н. э.
45. Львиная голова из местного известняка. III—II вв. до н. э. (Высота 40 см., длина 70 см).

LIST OF ILLUSTRATIONS

(Plates)

1. Oldest gold object discovered in the territory of Georgia: helical temple ornament. 3rd millennium B.C. (From the Tsartsis Gora burial mound, Sachkhere District).
2. Bronze ceremonial-ritual axe. Latter half of the 2nd millennium B.C. (The Bril burial).
3. Bronze sculptural representation of a ram's head. End of the 2nd millennium B.C. (The Bril burial).
- 4—6. Colchian bronze axes of the 11th-9th centuries B.C.
7. Colchian spearheads of the Late Bronze Age (village of Ureki).
8. Treasure from the village of Udé. 13th-10th centuries B.C.
9. Gold diadem of the 5th century B.C. (Vani)¹. Diameter: 22 cm; length of lozenge-shaped bezels: 17 cm.
10. Gold ornaments for the temples (8 cm).
11. Gold earrings (8 cm).
12. Gold ornaments for the temples.
13. Gold necklace formed of drum-shaped pendants.
14. Gold necklace of cob-shaped beads.
15. Gold necklace formed of turtle-shaped pendants (3 cm).
16. Gold necklace.
17. Gold necklace of miniature representations of birds (1.2 cm).
18. Gold bracelets.
19. Granulated silver bead.
20. Colchian bronze situla.
21. Lid of a miniature bronze situla decorated with engraved designs.

¹ The gold objects of adornment, bronze and silver vessels and pottery listed under 9—11, 13—15, 17—19, 21—29 were discovered in Vani in 1969 in the grave of a Colchian female of the social elite, datable to the middle of the 5th century B.C., and those under 12, 16, 31 were found in 1961 in an interment of the first half of the 4th century B.C.

- 22—24. Colchian clay vessels.
25. Attic bronze oinochoe.
26. Attic bronze patera with an anthropomorphic handle (500—480 B.C.).
27. Attic-type silver aryballos decorated with an engraved frieze.
28. Attic silver kylikes in gilt (latter half of the 5th century B.C.).
29. Cup of "Phoenician glass".
30. Marble stela. *Ca* 430-420 B.C. (Sukhumi).
31. Inlaid gold pectoral suspended from a fibula.
32. Burial of a distinguished Colchian warrior. First decades of the latter half of the 4th century B.C. Vani.
- 33—45. Site of ancient city at Vani.
33. North-western corner of the city gate with marble pedestal for statue (3rd—1st centuries B.C.).
34. Gate shrine with stone altar and offerings.
35. Roadway paved with cobblestones, leading to the gate shrine.
36. General view of the excavated shrine with mosaic floor. 2nd-1st centuries B.C.
- 37—40. Bronze representations (10-12 cm) of deities of the Dionysus cycle (decorations of a ritual vessel): bearded Pan, young Satyr, Ariadne (or Dionysus?), Maenad. Latter half of the 2nd century B.C.
41. Bronze statuette of the winged goddess Nikē. Latter half of the 2nd century B.C.
42. Stepped altar. 3rd-1st centuries B.C.
43. Round temple (diameter: 10 m). 3rd-2nd centuries B.C.
44. Lion's head of local limestone, part of the cyma of a waterspout. 3rd-2nd centuries B.C.
45. Lion's head of local limestone. 3rd-2nd centuries B. C. (height: 40cm, length: 70cm).

შინაარსი

ძველი კოლხური ცივილიზაციის სათავეებთან	5
ბრინჯაოს ეულის კულტურა	16
„ოქრომრავალი კოლხეთი“	25
ანტიკური კულტურა და ძველი კოლხეთი	42
ტაძართა ქალაქი	60
Отар Лордкипанидзе, Культура древней Колхиды, резюме	76
Otar Lordkipanidze, The Culture of Ancient Colchis, Summary	84
შენიშვნები	92
შემოკლებათა განმარტება	112
სურათების აღწერილობა	113
Пояснения к иллюстрациям	115
List of Illustrations	117

Отар Давидович Лордкипанидзе

КУЛЬТУРА ДРЕВНЕЙ КОЛХИДЫ

(На грузинском языке)

Издательство „Хеловнеба“,
Тбилиси, Плеханова, 179.
1972

რედაქტორი ლია დლონტი
მხატვარი ალექსანდრე სარჩიმელიძე
მხატვრული რედაქტორი ზურაბ კაპანაძე
ტექნორედაქტორი ჯემალ ბურდული
კორექტორი მაყვალა ბეჟანიშვილი

ზელმოწერილია დასაბეჭდად 28/II-72. ქაღალდის ზომა 70×90¹/₁₆
ნაბეჭდი თაბახი 12,28
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 11,24
უე 01346, ტირაჟი 5.000, შეკვ. № 473
ფასი 1 მან. 97 კაპ.

გამომცემლობა „ხელოვნება“,
თბილისი, პლენანოვის, 179.
1972

საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს ბეჭდვითი სიტყვის სახელმწიფო
კომიტეტის მთავარპოლიგრაფიკულ-საბეჭდო სტამბა №1, თბილისი,
ორჯონიკიძის ქ. № 50.

Типография № 1 Главполиграфпрома Госкомитета Совета
Министров Грузинской ССР по печати.
Тбилиси, ул. Орджоникидзе, № 50.

